

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ І ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ
ІМЕНІ ІВАНА ЗЯЗЮНА

НАТАЛІЯ ФІЛІПЧУК

**ЗМІСТ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ
МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ-БАКАЛАВРІВ
У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ**

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ І ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ ІМЕНІ
ІВАНА ЗЯЗІОНА**

Наталія ФІЛІПЧУК

**ЗМІСТ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ
УЧИТЕЛІВ-БАКАЛАВРІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ**

Навчальний посібник

Київ – 2025

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України (протокол №13 від 27 жовтня 2025 р.)

Зміст психолого-педагогічної підготовки майбутніх учителів-бакалаврів у закладах вищої педагогічної освіти: навчальний посібник / Н.О. Філіпчук; Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України. Київ, 2025. 192 с.

Рецензенти:

Лаврінченко О.А., доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу теорії і практики педагогічної освіти Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України.

Іванчук М. Г., доктор психологічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та методики початкової освіти Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Автор:

Філіпчук Н.О. – доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу змісту і технологій педагогічної освіти Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України

У навчальному посібнику представлено змістові модулі, теми для оновлення змісту психолого-педагогічної підготовки майбутніх учителів у закладах вищої педагогічної освіти. Запропоновано оновлювати зміст дисциплін «Педагогіка», «Психологія», «Історія педагогіки» на основі вивчення таких тем, як: тенденції педагогічної освіти в Україні в умовах війни, зарубіжні практики підготовки вчителя, принцип культуровідповідності у педагогічній професії, цільові орієнтири в системі підготовки вчителя-бакалавра із врахуванням затверджених Європейським Парламентом та Радою ЄС рамок для освіти, положень європейської доктрини «Освіта для всіх», міждисциплінарні засади професійної діяльності вчителя, психопедагогіка у професійній підготовці вчителя тощо. Зміст посібника спрямований на формування психологічної, методичної, емоційно-етичної, культурологічної компетентностей майбутнього вчителя.

Посібник адресований викладачам психолого-педагогічних дисциплін, майбутнім учителям, які навчаються на бакалаврському освітньому рівні вищої освіти, гарантам освітньо-професійних програм в освітній галузі, усім, хто цікавиться проблемами психопедагогіки, удосконалення якості психолого-педагогічної підготовки майбутніх учителів.

© Філіпчук Н., 2025.

© Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, 2025.

ЗМІСТ

Передмова	6
РОЗДІЛ 1. Сучасні освітні стратегії.....	8
1.1. Освіта в стратегіях розвитку світу	8
1.2. Національна освітня політика: культуротворчий контент психолого-педагогічної підготовки вчителя	14
1.3. Концепція нової української школи в системі підготовки і професійного удосконалення педагогів.....	21
Питання для рефлексії.....	31
Список використаних джерел до 1 розділу.....	32
РОЗДІЛ 2. Педагогічна культура вчителя в українській національній школі	
2.1. Аспекти педагогічної культури вчителя у вітчизняній та зарубіжній науково-педагогічній спадщині	34
2.2. Комунікативна культура в професійній педагогічній освіті.....	41
2.3. Емоційна культура педагога.....	45
2.4. Освітні концепції та Державні стандарти освіти в системі підготовки вчительських кадрів.....	50
Питання для рефлексії	54
Список використаних джерел до 2 розділу.....	55
РОЗДІЛ 3. Сучасна педагогічна освіта в Україні.....	56
3.1. Мета і завдання педагогічної освіти.....	56
3.2. Рівні фахової педагогічної освіти. Перший бакалаврський рівень	62
3.3. Психолого-педагогічна культура Вчителя	68
3.4. Психопедагогічний складник у системі підготовки вчительських кадрів воєнного періоду.....	92
Питання для рефлексії.....	95
Список використаних джерел до 3 розділу.....	96

РОЗДІЛ 4. Психолого-педагогічна культура у вимірі парадигми «освіта впродовж життя».....	97
4.1 Глобальна педагогічна освіта: зарубіжний досвід.....	97
4.2. Актуалізація ідей психолого-педагогічної культури: українська науково-педагогічна думка.....	110
4.3. Психолого-педагогічна підготовка майбутніх педагогів на бакалаврському освітньому рівні: зміст освітніх програм (з досвіду роботи Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Карпатського національного університету імені Василя Стефаника).....	129
Питання для рефлексії.....	144
Список використаних джерел до 4 розділу.....	145
Висновки. Завдання, ціннісні виміри, критерії сучасної педагогічної освіти.....	148
Список використаних джерел до висновків.....	176
Завдання для дослідницької роботи.....	178
Список рекомендованих джерел.....	181
Глосарій.....	186

ПЕРЕДМОВА

У період трансформації неперервної педагогічної освіти України, зумовленої освітніми реформами, євроінтеграційним вектором змін, викликами модернізації системи загальної середньої освіти, профільної школи, актуалізується проблема оновлення змісту психолого-педагогічної підготовки майбутніх учителів на бакалаврському освітньому рівні. Вагомим викликом для оновлення змісту підготовки вчителя стали реалії війни, що актуалізували низку проблем психопедагогіки, ментального здоров'я, психотравм, інклюзії. Визначальними у системі підготовки вчительських кадрів є: положення Конституції України; Закони України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про фахову передвищу освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про дошкільну освіту», «Про позашкільну освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність»; Державні програми і доктрини розвитку національної освіти; Укази Президента України про Національну стратегію розвитку освіти, національно-патріотичне виховання молоді, стратегію сталого розвитку, Концепція Нової української школи (2016), Концепція розвитку педагогічної освіти (2018); Державний стандарт базової середньої освіти (2020), Державний стандарт профільної середньої освіти (2024), в яких акцентується увага на утвердженні компетентнісної парадигми, педагогіки партнерства, інклюзії та диджиталізації освітнього процесу; рекомендації Європейського Парламенту та Ради (ЄС) «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя»; досвід і надбання української та зарубіжної науково-педагогічної думки тощо.

Умови війни спричинили нові виклики, висунули нагальні вимоги, пов'язані з організацією навчання в кризових ситуаціях, посиленням національно-патріотичного виховання молоді, забезпеченням психологічного благополуччя та безпеки учасників освітнього процесу. Означені тенденції зумовлюють необхідність нового змісту психолого-педагогічної підготовки вчителів, вимагаючи його оновлення та удосконалення. За таких обставин виникає потреба окреслити і впроваджувати адекватні часу підходи, формувати нові напрями удосконалення змісту, зокрема психолого-педагогічних дисциплін у закладах вищої педагогічної освіти України, щоб підготовка вчителів-бакалаврів відповідала сучасним викликам. Важливим складником психолого-педагогічної підготовки майбутнього вчителя є формування *педагогічної самосвідомості*, яка спрямована на розвиток аналітичного мислення, психодіагностики, творчої індивідуальної діяльності, умінь проектувати, моделювати, реалізувати і рефлексувати педагогічну працю. Акцентовано увагу

на провідних принципах в системі підготовки педагогічних кадрів, спрямованих на ствердження значимості людського розвитку в своїй різноманітності, багатогранності, індивідуальності та пріоритету парадигми цінностей, які мають супроводжувати українську освіту.

Педагогічна освіта всіх рівнів відображає її націєтворчий характер, виховуючи в студентів (майбутніх учителів) любов, повагу до України, до свого Роду і Народу, батьків, народних традицій і звичаїв, державної української мови, власної історії, національної культури, рідної природи, духовних символів і цінностей Українського народу. Тому ключовими принципами психолого-педагогічної підготовки вчителя стали *культуровідповідність, природовідповідність, народність, гуманізм*, уможлиблюючи формування висококваліфікованого вчителя, громадянина і патріота, інтелектуальну і духовну особистість, яка здатна протидіяти експансії та впливу чужих, згубних «цінностей» *руського міра*.

Адже метою якісно нової національної системи освіти має бути підготовка нового покоління педагогів із високим рівнем загальної культури, професійної кваліфікації та соціального статусу, які здатні виконувати основну соціальну функцію – формування цілісної, всебічно розвинутої особистості, відданої інтересам Української держави. Аналіз змісту психолого-педагогічної підготовки майбутніх учителів бакалаврського освітнього рівня на основі вивчення освітньо-професійних програм та дисциплін, сучасних наукових розвідок, вивчення досвіду із зазначених проблем засвідчує про необхідність розроблення рекомендацій з удосконалення змісту психолого-педагогічної освіченості майбутніх учителів-бакалаврів, урахування нинішніх реалій трансформаційних освітніх змін у глобальному і національному вимірах.

РОЗДІЛ 1.

СУЧАСНІ ОСВІТНІ СТРАТЕГІЇ

1.1. Освіта в стратегіях розвитку світу

У стратегії розвитку світу до 2030 року ООН визнала освіту головним чинником прогресу, безпеки і виживання Людства. Відповідно цілей розвитку освіта серед 17 пріоритетів посідає 4 місце.

Загальною нормою для сучасних цивілізацій стало усвідомлення, що без якісної освіти неможливий поступ будь-якої нації і держави. Низка країн, зокрема США, визначили її важливим складником системи національної безпеки. А людський капітал, який передусім формується в освітній галузі, вважається в розвинених країнах найбільш значущою цінністю національного багатства, складаючи в його структурі до 60–80%. Генеральний секретар Інтернаціоналу освіти Фред ван Левен, характеризуючи стратегічне значення освіти в глобальному світі, заявив, що шлях до сталого майбутнього проходить через класні кімнати...

Тому аксіомою є концепт, що *«якісна освіта на всіх рівнях є необхідною умовою сталого розвитку»*, ставши ключовим напрямом міжнародної політики на сучасному етапі, а парадигма *«освіта впродовж життя»* виокремлюється як морально-етична, політична і соціальна цінність цивілізаційного світу.

Розглядаючи стратегію нарощування *людського капіталу* в контексті головного чинника національного прогресу, країни визнають, що він є не лише рушійною силою економічного, але й суспільного, державного, особистісного зростання. Чим багатший людський ресурс (освіта, знання, кваліфікація, досвід, здоров'я, мотивація, продуктивність...), тим більше можливостей для розвитку і саморозвитку націй, держав, особистості, отримуючи величезний інтегральний ефект соціального, економічного, морального, духовного характеру. Інвестування в людину перестало вважатися витратним соціальним явищем. Нобелівські лавреати Т. Шульц, С. Кузнець у 70-х роках минулого століття, а пізніше Г. Беккер, довели, що людський капітал є надзвичайно вагомим

складником прогресу, оскільки він має здатність нагромаджуватися і безперервно відтворюватися. А тому головною домінантою суспільно-державної уваги стає політика нагромадження здібностей, потенціалу людей, здатних до продуктивної праці, творчості, підтримки здоров'я через створення сприятливого для життя соціокультурного середовища, економіки знань, інформатизованого суспільства, підвищення кваліфікації, самовдосконалення особистості.

У другій половині XX століття відбулася фундаментальна переорієнтація поглядів на освіту та науку щодо їх значущості для цивілізаційного розвитку. Там, де швидше відбувалося розуміння на загальносуспільному рівні, що сфера освіти, яка формує людину, не є «витратною», а продуктивною силою, там значно ефективніше здійснювалися системні трансформації суспільства, інституційні й технологічні реформи. Теорія і практика реалізації ідей нарощування людського капіталу стала в основі творення успішної парадигми суспільного розвитку багатьох країн: США, Канади, Японії, Південної Кореї, Сінгапуру, більшості країн Європи. Наприклад, скандинавські країни (Швеція, Норвегія, Фінляндія) на основі цієї теорії здійснили справжній соціально-економічний і культурний революційний прорив у всіх важливих життєсферах. Держави і народи почали сприймати освіту як найвище право і ціннісний скарб Людини. Доступ, рівність, можливість, умотивованість для отримання якісної освіти стали візитною картою низки країн.

У прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН резолюції (за результатами світового саміту) проголошено: «Якісна освіта на всіх рівнях є необхідною умовою для забезпечення сталого розвитку, розвитку людського потенціалу, повноцінної участі чоловіків і жінок, особливо молоді, в житті суспільства» (Резолюція Генеральної Асамблеї ООН, 2012).

Освіта знаходиться в серцевині сьогоденних і завтрашніх трансформацій світу, який, незважаючи на рукотворні катаклізми і катастрофи, війни і конфлікти, перебуває в стані високої мобільності, оскільки вже невдовзі появляться мільйони робочих місць, пов'язаних з абсолютно небаченими досі

новітніми технологіями, математичними, інженерними, архітектурними, екологічними новаціями, розвитком штучного інтелекту. Однак і надалі в центрі всіх трансформацій глобального та національних масштабів головним об'єктом і суб'єктом буде **людина**. Рівень її освіченості, культурності, креативності, критичності, гуманності визначатиме поступ цивілізаційного прогресу.

Саме людина, згідно рішень Європейського Парламенту та Ради ЄС (2006/962/ЄС), є найвищою цінністю (Рекомендація 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС), 2006).

Усе це в повній мірі відповідає основоположним засадам національної політики України, стратегічним завданням її розвитку. У Конституції України (стаття 3) сказано: *«Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю»* (Конституція України, 2006).

Національна освітня стратегія України напередодні повномасштабного військового вторгнення росії окреслила, що *«якісна освіта є необхідною умовою забезпечення сталого демократичного розвитку суспільства»*, а принципи *«пріоритетності людини», «забезпечення доступності та безперервності освіти протягом усього життя»* (Національна стратегія розвитку освіти в Україні..., 2013) є визначальними напрямками її розвитку.

У прийнятих національних Стратегіях сталого розвитку, зокрема «Україна – 2020», зазначалося, що Україна увійде до 50 кращих держав-учасниць дослідження якості освіти PISA, а 75 відсотків випускників загальноосвітніх навчальних закладів володітимуть щонайменше двома іноземними мовами (Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020», 2015).

Дуже важливою складовою змісту освітньої політики став *культурологічний* підхід. Прийняті рішення Європейського Парламенту та Ради ЄС щодо еталонних рамок для освіти впродовж життя визнають **«обізнаність та самовираження у сфері культури»** однією з найголовніших серед 8-и необхідних компетенцій глобального світу, який швидко змінюється, але надзвичайно важко гуманізується. Адже людство, національні спільноти, країни,

міждержавні об'єднання у ХХІ столітті, ставши помітно сильнішими та мобільнішими інформаційно, технологічно, відчуває все більшу небезпеку. Наростаючі загрозливі тенденції глобальних і регіональних конфліктів, воєн, політичних і соціальних кризових явищ, безперервних військових агресій, техногенних катастроф, фінансових депресій стали доконаним фактом. Причина – аморальність, асоціальність, агресивність, дегуманізація й «обезлюдненість» світоглядних і поведінкових норм людства. Саме ця загрожена людиною ситуація вимагає адекватних дій, консолідованих зусиль і боротьби задля безпеки, виживання, стійкого розвитку. Для цього недостатньо застосовувати найрізноманітніші засоби й інструменти науково-технічного, політичного, правового, економічного характеру чи найрозвинутішого штучного інтелекту. Адже, як засвідчує досвід, часто унікальний потенціал знань та компетентностей у цих напрямках не завжди здатний забезпечувати бажаний результат суспільної стабілізації, миру і прогресу. Для гармонії стосунків людини з людиною, держави з державою, народу з народом, а також із природою та світом, для забезпечення нормальної життєдіяльності і життєздатності людства потрібен не лише досконалий прагматизм, але й високий гуманізм, що етизує суспільне буття, народжує «благоговіння» народів перед життям.

На глобальному і національних рівнях часто не усвідомлюється, що цінності етики, моралі, естетики, загальнолюдських принципів і поведінкових норм, національних чеснот і традицій, суттєво впливаючи на колективну свідомість, почуття, ідеали, позиції, мають опиратися на гуманістичні норми. Оскільки лише за таких умов утверджуватиметься й реалізовуватиметься логіка життєствердної поведінки, гуманістичної культури націй і держав у прийнятті рішень політичного, економічного, соціального, екологічного, гуманітарного, технологічного характеру. Формування особистісного, суспільного і глобального «Я» потребує значно змістовнішої і глибшої основи, аніж опертя навіть на найсучаснішу матеріальну культуру. Життя, прогрес і виживання людства вимагає передусім всезагальної *етичної культури*.

Свого часу ця загальнолюдська проблема була сформована видатним

українським ученим, першим президентом Української Академії Наук В. Вернадським. Його вчення про ноосферу було висвітлено в працях «Етика», «Декілька слів про ноосферу», «Наукова думка як планетарне явище» та ін. Вони дотепер є актуальними в контексті етичного світогляду людства з його ключовими принципами: моральної відповідальності; значущості зростання гуманізованої наукової думки; інтернаціоналізації науки як духовної єдності людства; єдності людини і природи; принципами творчості, критичності та соціальності науки. Національний мислитель ще 1923 року в Сорбонні обґрунтував своє еволюційно-проективне розуміння перетворення *людини в могутню геологічну силу*, здатну переділити у своїх інтересах біосферу Землі.

Етична спрямованість – найголовніша риса вчення про ноосферу як *третьої* основної фази розвитку Землі – утворення *геосфери* (неживої природи) та *біосфери* (живої природи).

Тому ноосферу слід розглядати лише як єдність культури (в широкому тлумаченні — з техносферою включно) і «природи». При цьому *культура* людини сягає (за силою впливу на біосферу та геосферу) потужності нової «геологічної сили». Саме від цього впливу залежатиме доля сучасного і майбутнього світу, життя на планеті Земля. Ноосферна світоглядність передусім передбачає якісно нову людську свідомість, опираючись на високоетичність норм у помислах і діях.

Це означає, що «*етика життя*» мусить бути поширена і впроваджена в усіх ареалах людської діяльності – політичному, природному, соціальному, економічному, екологічному, науково-освітньому.

Такий підхід має стати загальною нормою життєдіяльності, адже поза цим, як показує нинішня практика агресивних воєн і рукотворних катаклізмів, унеможлиблюється справедлива й стійка взаємодія людських спільнот. Саме ноосферна теорія, опираючись на природний закон біосферної взаємодії всіх організмів на Землі, спрямовує людство до застосування найбільш оптимальної моделі життя – *взаємодії всіх існуючих «розумів» (культур і цивілізацій)*.

Цієї найбільш значущої і затребуваної світом «науки» мислити і чинити

спільними зусиллями заради суспільного блага має *навчати* передусім **Освіта**, що пропонує нову парадигму XXI століття – *«від людини освіченої до людини культурної»* – гуманізованої, олюдненої, високо-етичної, відповідальної за нинішні і майбутні покоління.

Культуру слід розглядати не інакше як визначальну складову сталого розвитку світу. Свого часу Міжнародний конгрес під егідою ООН (2013 р.) у Ханчжоуській Декларації заявив: *«Культура: ключ до сталого розвитку»*. Вона є головною підвалиною національної безпеки, а тому її потенціал має використовуватися для вирішення соціальних, економічних, екологічних, освітніх стратегій.

Усвідомлення пріоритетності таких напрямів для національного розвитку країн видається надскладним завданням, адже у народів *«золотого мільярду»* і тих, хто відчайдушно бореться за своє виживання, політичні, економічні, культурно-освітні орієнтири часто бувають різними. Слід також визнати, що наростаючою тенденцією є здійснення агресивної *«культурної»* експансії *«сильних»* у ставленні до *«слабких»*.

На цьому шляху різні держави, нації, освітні системи, входячи з одного боку в єдиний освітній простір, а з іншого – розробляючи і реалізуючи власні моделі, концепції і інноваційні технології, світоглядні орієнтири, формують своєрідну культурно-освітню політику відповідно суспільно-державного замовлення, історичних традицій і реальних можливостей. Очевидно, що зовнішні чинники завжди справляють вплив на зміст національних освітніх систем, проте кожна з них наділена власними механізмами мотивацій, саморегуляцій і самовдосконалення, кожна по-своєму сприймає наріжні принципи педагогіки культуровідповідності і природовідповідності, знаходячись під своєрідними духовними, політичними, соціальними, економічними впливами, усталеними традиціями. Але навіть за таких умов є намагання окреслювати спільні ознаки, критерії, загальні підходи, об'єктивувати загальний стан цивілізаційних викликів. Очевидним стає факт, що більш як восьмимільярдна людська спільнота дедалі більше потребуватиме гуманізації

взаємин, оцінок, практичних рішень, першочергово важливих для фізичного і морального виживання.

В умовах глобальних і регіональних конфліктів і воєн, невпинного розвитку технократичних суспільних моделей, інформатики, економізації політики спостерігається намагання ефективно утверджувати гуманітарну спрямованість освіти на всіх рівнях.

Тому оптимально балансує технократичністю і гуманітарністю в змісті освіти, стає зрозумілою нагальна необхідність безперервної дії не лише принципу людиноцентризму, але й культуроцентризму. Оскільки культура в її широкому значенні є основою розвитку людини і суспільства, безпеки нації й держави, забезпечуючи їхню конкурентоздатність, будучи найбільш потужним чинником формування громадянського суспільства, цивілізаційної освіченості людства.

1.2. Національна освітня політика: культуротворчий контент психолого-педагогічної підготовки вчителя

Для українського суспільства і держави, особливо в умовах нинішньої російської агресії, необхідне усвідомлення, що **Культура** стає головним чинником стратегії національної безпеки, актуальною складовою державної політики. *«Держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури»* відповідно Конституції України (Ст. 11) (Конституція України, 2006, с. 8).

Проте не лише конституційні норми зобов'язують владу і суспільство оберігати та розвивати фундаментальні цінності, національну ідентичність. До цього спонукають і сучасні реальні загрози, які є наслідком низки факторів: військова агресія Росії; українофобська експансія ідеології та політики «руського міра»; інформаційно-психологічні війни; зовнішній і внутрішній наступ на українську державну мову і національну культуру; фальшування історії; «м'яка» деукраїнізація освіти та культури; відсутність належної національно-оберігаючої

(україноцентристської) філософії в інформаційній політиці національного медіа-простору тощо.

Тому адекватна реакція суспільства й відповідальна політика держави на зазначені виклики уможливають більш успішне здійснення стратегії національної безпеки України, реалізацію стрижневих завдань національно-патріотичного виховання дітей та молоді.

В аналітичних матеріалах Національного інституту стратегічних досліджень зазначено: *«Значення культури як складової політики національної безпеки пов'язано не тільки із завданнями нейтралізації актуальних загроз. Не менш важливою є констатація того, що ефективна культурна політика сприяє розвитку креативного потенціалу українського суспільства та є ціннісною складовою сталого розвитку суспільства».*

Як показує досвід розвинутих країн, спроможність упровадження кардинальних соціально-економічних реформ має пряму залежність від розвитку культури.

Критеріями успішної культурної політики мають стати:

- збереження та передача історичного надбання народу майбутнім поколінням;
- високий рівень культурних компетенцій громадян;
- становлення національної ідентичності;
- здатність суспільства до опанування сучасними креативними практиками та індустріями.

Держава і суспільство мусять бути свідомими того, що успішне впровадження соціально-економічних реформ безпосередньо залежить від рівня розвитку культури.

Україні потрібна нині більш національно-зорієнтована освіта, «освіта культурна» як для опанування новітніми знаннями, компетентностями, уміннями, так і для гуманізації людини і суспільства – громадянського і патріотичного. На тлі сучасних трагедій російсько-української війни, безперервних воєнних конфліктів у світі необхідно докорінно змінювати

усталені підходи в державній культурно-освітній політиці, щоби культура в її широкому контексті стала нарешті ціннісною складовою національного розвитку, креативним, духовним потенціалом для прогресу і безпеки української нації. У Законі України «Про освіту» зазначено: *«Освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави»* (Закон України «Про освіту», 2017).

Освіта зможе успішно функціонувати, виконуючи свою найголовнішу місію – «творити Людину і Народ», коли не ігноруватимуться, не мінімізуватимуться цінності культури, насамперед національної. Оскільки її метою є всебічний розвиток Людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування чеснот, необхідних для успішної самореалізації компетентностей. Головна місія – виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь людям, суспільству, збагачуючи на цій основі інтелектуальний, економічний, творчий, культурний потенціал Українського народу, забезпечуючи *«життєздатний»* розвиток України, її європейський вибір.

Для системи національної освіти України, педагогічної освіти і підготовки вчительських кадрів також украй важливою і значущою складовою є парадигма *«культури в освіті»*, зокрема культурно-мистецької освіти.

У Дорожній карті мистецької освіти ЮНЕСКО (2006 р.) зазначено, що культура і мистецтво – це найважливіші компоненти всебічної освіти, яка забезпечує повний розвиток особистості, а ***право на мистецьку освіту є загальним правом людини...***

Така освіта сприяє розвитку людських ресурсів і визнається одним із фундаментальних компонентів якісного оновлення освіти. Тому закономірно, що основним стратегічним напрямом є забезпечення доступності до мистецької освіти, забезпечуючи її високу якість через розробку освітніх стандартів,

застосовуючи принципи і практики культурно-мистецької освіти для вирішення завдань, які постають перед сучасним суспільством.

Сьогодні українська культурно-мистецька освіта є однією з небагатьох галузей вільно конвертованих в європейському та світовому освітньому і професійному просторах.

Отже, підготовка педагогічних кадрів, зміст і філософія педагогічної освіти в українських вишах має опиратися на філософію глобального розвитку світу, визначальні принципи й підходи сучасних освітніх стратегій, досвід найкращих освітніх практик, ураховуючи національні інтереси України, інтереси української людини. Закон України «Про освіту» (№2145-VIII від 05.09.2017, зі змінами 2025 р.) опирається саме на засадничі основи Конституції України про *людиноцентричність*. Згідно зі Ст. 5 (Державна політика у сфері освіти) *«Освіта є державним пріоритетом, що забезпечує інноваційний, соціально-економічний і культурний розвиток суспільства. Фінансування освіти є інвестицією в людський потенціал, сталий розвиток суспільства і держави»* (Закон України «Про освіту», 2017).

Серед важливих засад державної політики у сфері освіти та принципів освітньої діяльності (стаття 6 Закону України «Про освіту») є, зокрема, наступні: *людиноцентризм; забезпечення якості освіти та якості освітньої діяльності; забезпечення рівного доступу до освіти; науковий характер освіти; нерозривний зв'язок із світовою та національною історією, культурою, національними традиціями; свобода у виборі видів, форм і темпу здобуття освіти, освітньої програми, закладу освіти, інших суб'єктів освітньої діяльності; гуманізм; демократизм; єдність навчання, виховання та розвитку; виховання патріотизму, поваги до культурних цінностей Українського народу, його історико-культурного надбання і традицій; формування громадянської культури та культури демократії; формування культури здорового способу життя, екологічної культури і дбайливого ставлення до довкілля; сприяння навчанню впродовж життя; інтеграція у міжнародний освітній та науковий простір доступність для кожного громадянина всіх форм і типів освітніх*

послуг, що надаються державою (Закон України «Про освіту», 2017).

Ці основоположні принципи та напрями знаходяться в змісті **стратегічного** розвитку національної освіти, що в умовах агресивної і тривалої війни росії проти України й надалі слугують стрижневим чинником для прогресивної трансформації українського суспільства.

Слід опиратися на ті ціннісні орієнтири, які є запорукою безпеки України, суспільно-політичної стабільності, соціально-економічного зростання, культурного піднесення та духовного відродження української Нації. Ними є *передусім якісна освіта, інноваційна наука та гуманістичний, україноцентричний характер виховання.*

Саме всебічна державно-громадська підтримка освітньої галузі, консолідація зусиль держави, бізнесу, громадськості на шляху модернізації національної системи освіти, здатні забезпечити її конкурентоспроможність, суспільну значущість в умовах війни.

Водночас такі освітні орієнтири розвитку передбачають утвердження глобальної моделі *«від людини освіченої до людини культурної»*.

Свого часу в Державній національній програмі «Освіта». Україна ХХІ століття» були закладені основоположні напрями реформування змісту освітньої підготовки, які передбачали *«прилучення до літератури, музики, образотворчого мистецтва, надбань народної творчості, здобутків української і світової культури; широке вивчення україно(народо)знавства, етнічної історії та етногенези українців; успадкування духовних надбань українського народу»* (Постанова КМ України № 896 ..., 1993). А в Національній доктрині розвитку освіти, затвердженій II Всеукраїнським з'їздом працівників освіти (2001р.), зазначалось: *«Освіта утверджує національну ідею, ґрунтується на культурно-історичних цінностях Українського народу, сприяє національній самоідентифікації, розвитку культури Українського народу»* (Національна доктрина розвитку освіти, 2002).

Державними стандартами (2018, 2020 рр.), починаючи з початкової і до базової освіти, визначено *«культурну компетентність»*. Культура визнається

не просто важливим індикатором освітнього стандарту, м'якою силою та інструментом діалогу з «іншими», а є національним двигуном розвитку і безпеки, оберегом державності, української ідентичності.

Нині проблема культурності Нації, особливо її молодого покоління, є надзвичайно актуальною. Війна в рази посилила чутливість суспільного нерву щодо місії української культури в процесах націє-державотворення, її значимості в системі національної безпеки, формуванні людського капіталу, захисті свого національного «Я» від московитського нашествия. Культурно-мистецька освіта стає незамінною в контексті навернення Народу до своєї національної пам'яті, даючи не лише нові знання, але й сенси, смисли, світоглядні переконання, пізнання найвищих духовних, інтелектуальних, естетичних та етичних культурних надбань людства.

Однак, як зазначено в навчальному посібнику *«Художня комунікація у віртуальному медіапросторі: зміст та організація естетичного виховання учнівської молоді»* (2024 р. за ред. О. Комаровської): *«вчитель з різних причин не завжди готовий своєчасно коригувати художню комунікацію, бути для учнів авторитетним джерелом пізнання мистецтва з використанням його можливостей. Гостро постає й питання ставлення учнівства до культурного різноманіття світу поряд із проблемами національно-патріотичного виховання саме в контексті віртуальної художньої комунікації...»* (Комаровська, Власова, Миропольська, Ничкало, & Руденко, 2024).

Будь-які обмеження нормативного чи організаційно-педагогічного характеру культурного чинника в змісті освіти не сприяють якості навчально-виховного процесу. Адже культурно-мистецька освіта, як ніяка інша, не наділена такою чуттєвою енергетикою, таким емоційним інтелектом, *психологічною* здатністю робити навчання «палаючим», мотиваційним, суб'єктивним. Це той важливий аспект в освітньому процесі, коли реальне і гуманне, логічне і чуттєве, розумне і прекрасне синтезується в найбільш бажану суспільно значиму модель для сьогоденного жорстокого світу – ***виховуючи Серце і Душу, «чини Добро»***.

Недарма найкращі університети (і не тільки) бережуть як зіницю ока свої

інституційні культурно-мистецькі структури (факультети, кафедри, інститути, хори, капели, художні галереї, бібліотеки, музеї), адже вони засвідчують про якість їх професійної освіти. У зарубіжних університетах на більшості факультетів (незалежно від професійної спрямованості) **обов'язковою є художня дисципліна**. Наприклад, у знакових вишах світу (Гарвардський, Єльський та ін.) вважається найбільш престижно отримати там музичну освіту. Показово, що в кожному воєводстві Польщі функціонує *мистецька академія*. Тому необхідно всіляко підтримувати ті позитивні явища національної освіти України, які відображають якісний культурний контент в системі педагогічної освіти, зокрема: творчу роботу на факультеті архітектури і образотворчого мистецтва, кафедрі музики педагогічного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича; Харківського національного педагогічного університету імені Григорія Сковороди; Карпатського національного університету імені Василя Стефаника; факультету мистецтв Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини та ін.

Оскільки високопрофесійне і гуманістичне ставлення до культури формує якісно іншу освітню методологію, яка особливо затребувана в нинішній ситуації російської військової агресії, зобов'язуючи Україну формувати й відповідну **стратегію освітньої політики**.

Національна освіта ґрунтується на таких провідних ідеях:

а) зміцнює й консолідує українське суспільство, виховує національну і громадянську свідомість, забезпечує соціалізацію і професіоналізацію громадян, конкурентоздатність в умовах світової глобалізації та інтеграції;

б) реалізує національний виховний ідеал (виховання громадян незалежної Української держави), захищає національні інтереси України;

в) виховує духовно багату, цілісну, активну, творчу, віддану патріотичним ідеалам і національним цінностям Особистість;

г) забезпечує пріоритетний розвиток української мови, поглибленого вивчення української літератури, історії, національної і світової культури,

опанування українознавчими цінностями з метою формування національно свідомих, патріотично, активних громадян;

д) спрямовує освітній процес на формування духовно-практичної зрілості Особистості, свідомого і відповідального ставлення до самоосвіти, готовності до активної, творчої, продуктивної суспільно-політичної, соціально-економічної, професійної, дослідницької, культурно-просвітницької діяльності;

е) забезпечує створення безпечного і сприятливого клімату для освітнього процесу, психолого-професійного діагностування, психічного і фізичного здоров'я його суб'єктів, партнерський характер взаємодії суб'єктів освіти;

є) утверджує націєтворчу, державотворчу, культуротворчу та просвітницьку місії закладів освіти;

ж) реалізує ідеї гуманізації, фундаменталізації і цифровізації освіти, єдності педагогічних традицій та інновацій;

з) забезпечує соціальний захист Педагога, формує мотиваційні та стимулюючі механізми для суб'єктів освітнього процесу;

и) орієнтує педагогів, керівників освіти, навчальних закладів на професіоналізацію та персональну відповідальність за наслідки власної діяльності;

і) розвиває суспільний діалог із важливих питань розвитку освіти тощо.

1.3. Концепція Нової української школи в системі підготовки і професійного удосконалення педагогів

Фахова підготовка педагогічних кадрів, зазначено в Законі України «Про освіту», здійснюється згідно законодавства України про освіту, яке «ґрунтується на Конституції України та складається із цього Закону, спеціальних законів, інших актів законодавства у сфері освіти і науки та міжнародних договорів України, укладених в установленому законом порядку» (Закон України «Про освіту», 2017).

До важливих законів, нормативних актів, державних програм, концепцій,

які формують освітню політику, зокрема в сфері педагогічної освіти, слід віднести: Конституцію України, Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття»), Національну доктрину розвитку освіти, Закон України «Про вищу освіту», Закон України «Про фахову передвищу освіту», Закон України «Про повну загальну середню освіту», Закон України «Про професійно-технічну освіту», Закон України «Про дошкільну освіту», Закон України «Про позашкільну освіту», Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність».

Державною національною програмою «Освіта. Україна XXI століття» було визначено ще на початку 90-их років минулого століття, що одним із суттєвих напрямів реформування освіти є *підготовка нової генерації вчителів з високим рівнем загальної і педагогічної культури*, які б втілювали в життя основні принципи перебудови освіти, а саме: гуманізацію, гуманітаризацію, демократизацію... (Постанова КМ України від 3 листопада, 1993).

Законом України «Про освіту» від 05.09.2017 встановлено, що *педагогічна діяльність – інтелектуальна, творча діяльність педагогічного (науково-педагогічного) працівника або самозайнятої особи у формальній та/або неформальній освіті, спрямована на навчання, виховання та розвиток особистості, її загальнокультурних, громадянських та/або професійних компетентностей*.

Для опанування цих **загальнокультурних**, громадянських та професійних компетентностей розроблено цілу низку державних стандартів, концепцій, наказів Міністерства освіти і науки України на кшталт «Про документи про підвищення кваліфікації» (від 19.01.2016 №34), «Про документи про фахову передвищу освіту» (від 26.04.2021 № 466) тощо.

Державні стандарти визначають мету, принципи та зміст освіти, а також очікувані результати навчання на кожному рівні. До них належать:

Державний стандарт початкової освіти, Державний стандарт базової середньої освіти, Державний стандарт профільної середньої освіти). та

Особливе місце в освітній політиці посідають педагогічні Концепції,

зокрема концепція «Нова українська школа» (НУШ), як *система поглядів на те чи інше педагогічне явище, процес, спосіб розуміння, тлумачення якихось педагогічних явищ, подій, в яких закладені провідні ідеї педагогічних теорій.*

Концепції є державними стратегічними документами модернізації (реформування) освіти, в яких окреслюються проблеми в тій чи іншій галузі в освіті, зазначаються шляхи і способи розв’язання проблеми та етапи реалізації державної політики у сфері реформування освіти.

В Україні нині діють (функціонують) такі найголовніші концепції:

- Концепція державної мовної політики (Указ Президента України «Про Концепцію державної мовної політики» від 15 лютого 2010 р.) визначає стратегічні пріоритети і орієнтири у подоланні деформацій національного мовно-культурного та мовно-інформаційного простору, забезпеченні мовних прав громадян та єдності України, забезпечення додержання конституційних гарантій щодо всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України;

- Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді окреслює напрями і шляхи розвитку національно-патріотичного виховання в освітньому просторі;

- Концепція розвитку громадянської освіти в Україні;

- Концепція розвитку педагогічної освіти (наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Концепції розвитку педагогічної освіти» № 776 від 16 липня 2018 р.) спрямована на модернізацію системи педагогічної освіти для створення бази підготовки педагогічних працівників нової генерації, створення умов для залучення до педагогічної діяльності фахівців інших професій та забезпечення умов для становлення і розвитку сучасних альтернативних моделей безперервного професійного та особистісного розвитку педагогів;

- Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року (Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції

реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року № 988 від 14 грудня 2016 р.) визначає мету, шляхи та етапи реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти на період з 2017 до 2029 рр.

Концепція «Нова українська школа» стала (після громадських обговорень) важливим нормативно-правовим актом у реалізації державної політики в сфері реформування загальної середньої освіти

У зазначеному документі акцентується особлива увага на систему **підготовки і професійного удосконалення вчителів**, які розпочинають працювати в режимі реалізації завдань НУШ, удосконалюючи необхідні навички, починаючи з учителів початкової школи. Зміст і філософія цього програмного документу суттєво впливає на саму основу і характер підготовки педагогічних кадрів у педагогічних вишах України. Визначено присутні завдання реформування освіти, на які адекватно має реагувати педагогічна освіта, зокрема:

- розроблена та затверджена **Концепція педагогічної освіти** та професійного розвитку педагогічних працівників;

- запроваджено нові підходи в системі підвищення **кваліфікації** вчителів початкової школи, заступників директорів та директорів шкіл, які впроваджують проект нового Державного стандарту початкової освіти та навчальні матеріали для початкової школи.

- змінено й удосконалено навчальні плани і програми підвищення кваліфікації вчителів початкової школи щодо впровадження **нового Державного стандарту** початкової освіти;

- затверджуються нові **стандарти вищої освіти для педагогічних спеціальностей**;

- розробляються та запроваджуються обов'язкові нові курси для всіх педагогічних працівників щодо особливостей **роботи з дітьми з особливими освітніми потребами** в рамках інклюзивного навчання тощо.

У перспективному плані Уряду міститься доручення МОНу та

Національній академії педагогічних наук розробити і розмістити на національній освітній електронній платформі *дистанційні курси з української мови і літератури, історії та географії України, правознавства для учнів 9-х, 10-х, 11-х класів* (у тому числі для учнів з особливими освітніми потребами та тих, які проживають на тимчасово окупованій території України).

У законодавчих актах, урядових організаційно-педагогічних, науково-методичних нормах, зазначеній Концепції закладаються новаційні підходи до змісту освіти та якісно нові критерії щодо *компетентнісних характеристик* суб'єктів освітнього процесу, які мають бути враховані в програмах і навчальних планах вишів, у яких готують майбутніх учителів.

Передовсім це стосується таких компетентностей:

- *Спілкування державною (і рідною) мовою*. Уміння усно і письмово висловлювати й тлумачити поняття, думки, почуття, факти та погляди (через слухання, говоріння, читання, письмо, застосування мультимедійних засобів). Здатність реагувати мовними засобами на повний спектр соціальних і культурних явищ – у навчанні, на роботі, вдома, у вільний час. Усвідомлення ролі ефективного спілкування.

- *Наукове розуміння природи і сучасних технологій*, а також здатність застосовувати ці знання в практичній діяльності.

- *Уміння застосовувати науковий метод*, спостерігати, аналізувати, формулювати гіпотези, збирати дані, проводити експерименти, аналізувати результати.

- *Математична компетентність*. Культура логічного і алгоритмічного мислення. Уміння застосовувати математичні (числові та геометричні) методи для вирішення прикладних завдань у різних сферах діяльності. Здатність до розуміння і використання простих математичних моделей. Уміння моделювати, вирішуючи завдання.

- *Інформаційно-цифрова компетентність*, застосування інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) для створення, пошуку, обробки, обміну інформацією на роботі, в публічному просторі та приватному спілкуванні.

Інформаційна й медіа-грамотність, основи програмування, алгоритмічне мислення, робота з базами даних, навички безпеки в інтернеті та кібербезпеці. Розуміння етики роботи з інформацією (авторське право, інтелектуальна власність тощо).

- **Уміння вчитися впродовж життя.** Здатність до пошуку та засвоєння нових знань, набуття нових вмінь і навичок, організації навчального процесу (власного і колективного), зокрема через ефективне керування ресурсами та інформаційними потоками, вміння визначати навчальні цілі та способи їх досягнення, вибудовувати свою освітньо-професійну траєкторію, оцінювати власні результати навчання, навчатися впродовж життя.

- **Спілкування іноземними мовами.** Уміння належно розуміти висловлене іноземною мовою, усно і письмово висловлювати і тлумачити поняття, думки, почуття, факти та погляди (через слухання, говоріння, читання і письмо) у широкому діапазоні соціальних і культурних контекстів. Уміння посередницької діяльності та міжкультурного спілкування.

- **Ініціативність і підприємливість.** Уміння генерувати нові ідеї й ініціативи та втілювати їх у життя з метою підвищення як власного соціального статусу та добробуту, так і розвитку суспільства і держави. Вміння раціонально вести себе як споживач, ефективно використовувати індивідуальні заощадження, приймати доцільні рішення у сфері зайнятості, фінансів тощо.

- **Обізнаність та самовираження у сфері культури.** Здатність розуміти твори мистецтва, формувати власні мистецькі смаки, самостійно виражати ідеї, досвід та почуття за допомогою мистецтва. Ця компетентність передбачає глибоке розуміння власної національної ідентичності як підґрунтя відкритого ставлення та поваги до розмаїття культурного вираження інших.

- **Екологічна грамотність і здорове життя.** Уміння розумно та раціонально користуватися природними ресурсами в рамках сталого розвитку, усвідомлення ролі навколишнього середовища для життя і здоров'я людини, здатність і бажання дотримуватися здорового способу життя.

- **Соціальна та громадянська компетентності.** Форми поведінки, які потрібні для ефективної та конструктивної участі у громадському житті, в сім'ї, на роботі. Уміння працювати з іншими на результат, попереджати і розв'язувати конфлікти, досягати компромісів. Повага до закону, дотримання прав людини і підтримка соціокультурного різноманіття.

Зазначені компетентнісні характеристики засвідчують про ті сутнісні орієнтири та зміни, трансформації, які мають відбуватися в освітній політиці, зокрема в **системі підготовки педагогічних кадрів**. Вони торкаються конкретно всіх учасників освітнього процесу – **педагогів, учнів, студентів, освітніх управлінців**.

Перелік вище окреслених компетентностей, яких набуватимуть педагоги, а також їх вихованці визначені законом «Про освіту», «Рекомендаціями Європейського Парламенту та Ради Європи щодо формування ключових компетентностей освіти впродовж життя», державними стандартами, концепціями про педагогічну освіту та нову українську школу тощо.

Основою для всіх компетентностей є так звані **наскрізні вміння**: читання з розумінням, уміння висловлювати власну думку усно і письмово, критичне та системне мислення, здатність логічно обґрунтовувати позицію, проявляти творчість, ініціативність, вміння конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення, розв'язувати проблеми, здатність співпрацювати з іншими людьми.

Готуючи у вишах майбутніх педагогів, необхідно сформувати у студентів розуміння, що набуваючи компетентностей, школярі мають навчатися саме за **діяльнісним** підходом, *творячи, діючи, мислячи, критично оцінюючи*, а не просто отримувати інформацію, слухаючи вчителя.

Концепція НУШ пропонує впроваджувати інтегроване та проєктне навчання. Синтез та міждисциплінарність сприяють цілісному уявленню про світ, уможливлюючи вивчення явищ із точки зору різних наук, навчаючись вирішувати реальні проблеми за допомогою інтегрованих знань.

Зміст «Нової української школи» сутнісно впливає на систему і характер

підготовки вчительських кадрів, оскільки сформовані основні засади загальної середньої освіти в Україні передбачають зміни, спрямовані на:

а) перетворення української школи в дієвий соціальний інститут формування громадянина, здатного до самовідданого служіння Українському народу;

б) активну участь особистості в соціально-економічному, культурному, духовному розвитку Української держави;

в) готовність до успішної життєдіяльності в умовах сучасних реалій.

Адже завданням таких закономірних трансформацій є передусім вибудувати таку модель учня, випускника школи, коледжу, ліцею, яка уособлює цілісну, всебічно розвинену особистість, здатну до *критичного і креативного* мислення. Це – *патріотично* налаштована людина з активною позицією, яка діє згідно з морально-етичними принципами і здатна приймати відповідальні рішення; *інноватор*, здатний якісно змінювати навколишній світ, розвивати економіку, культуру і духовність, конкурувати на ринку праці, навчатися впродовж життя.

Освітня філософія НУШу ґрунтується на ключових компонентах, які передбачають:

1) новий зміст освіти, заснований на формуванні компетентностей, необхідних для успішної *самореалізації* в суспільстві;

2) умотивованість *учителя*, який має свободу творчості й розвивається професійно;

3) наскрізний процес виховання, який формує *цінності*;

4) децентралізацію та *ефективне управління*, що надає школі реальну автономію;

5) педагогіку, що ґрунтується на *партнерстві* між учнем, учителем і батьками;

6) орієнтація на *потреби учня* в освітньому процесі, дитиноцентризм;

7) нову структуру школи, яка дозволяє добре засвоїти новий зміст і набути *компетентності для життя*;

8) справедливий розподіл публічних коштів, забезпечуючи **рівний доступ** усіх дітей до якісної освіти.

Оновлення змісту освіти відбуватиметься на засадах компетентнісного підходу, в основу якого покладені ключові знання, вміння, ставлення, **необхідні кожній людині** у XXI столітті, а саме: *вільне спілкування державною і рідною мовами, володіння іноземними мовами, математична грамотність й обізнаність у галузі природничих наук, техніки і технологій, інформаційно-цифрова компетентність, підприємливість та ініціативність, уміння навчатися, усвідомлення принципів громадянської і соціальної компетентності, загальнокультурна грамотність* тощо.

Освітній процес будується за **особистісно орієнтованою моделлю**. Він ураховує потреби учнів, їх здібності та інтереси, реалізуючи на практиці принцип **дитиноцентризму**.

Дуже важливо, що Нова українська школа посилює акцент на формуванні ціннісних ставлень та суджень, які оберігатимуть і зміцнюватимуть **українську ідентичність**, служитимуть базою для особистісного становлення та успішної взаємодії особи в суспільному житті.

Ці напрями стають ключовими і в змісті підготовки вчительських кадрів (бакалаврів), зважаючи на зміни в структурі школи, враховуючи вікові особливості розвитку дитини: початкова освіта – 4 роки; базова середня освіта – 5 років; профільна середня освіта – 3 роки; загалом термін здобуття повної загальної середньої освіти – 12 років. Усе це також потребує коригування у фаховій педагогічній освіті, оскільки вибудовується **профільна середня освіта**, маючи два спрямування: *академічне*, орієнтоване на продовження навчання на вищих рівнях освіти; *професійне*, орієнтоване на ринок праці, здобуття професії.

Серед важливих завдань у системі модернізації освіти – **підготовка Педагога**. Адже **«новій школі» потрібен і новий учитель: патріотичний, креативний, творчий, критичний, готовий до постійного самовдосконалення, який підвищує свою педагогічну майстерність, шукає нові підходи і технології для навчання і виховання молоді.**

Його освітня діяльність ґрунтується на **педагогіці партнерства**, яка передбачає рівність сторін, добровільність прийняття зобов'язань, обов'язковість виконання домовленостей. Основою таких взаємин мають стати: повага до особистості; доброзичливість і позитивне ставлення; довіра у відносинах, стосунках; діалог – взаємодія – взаємоповага; розподілене лідерство; принципи соціального партнерства. Створюються також і нові можливості для розширення **державно-громадського партнерства** у сфері освіти через нові підходи для співфінансування і управління навчальними закладами. При цьому адміністративні і навчально-методичні повноваження делегуються на рівень закладу освіти, а автономія означає, що школи зможуть *самостійно формувати освітні програми, складати навчальні плани і програми відповідно до стандартів освіти, обирати підручники, методики навчання і виховання, розвивати навчально-матеріальну базу.*

Суттєвим є аспект підвищення **ролі громадського самоврядування** та **відповідальності закладу освіти** за якість наданих освітніх послуг.

Таким чином, Нова Українська Школа засвідчує про змістові намагання держави здійснити ключові освітні реформи задля створення такої *освітньої моделі, в якій буде приємно навчатись, яка даватиме учням не тільки знання, а й уміння застосовувати їх у повсякденному житті, де формуватимуться і прививатимуться вихованцям цінності, стратегічно важливі для особистості, держави і суспільства.*

НУШ має стати тією школою, в якій хочеться навчатися, де поважають **гідність Учня**, прислухаються до його думки, вчать критично мислити, висловлювати власну точку і позицію, відчувати себе відповідальним громадянином. Нова українська школа повинна характеризуватися 4-ма основними напрямками:

1) якісне викладання (високоякісна педагогічна освіта, кваліфіковані фахівці, безперервне удосконалення професійних компетентностей, належні зарплата і умови праці педагогів);

2) якісні інструменти (добротні змістово й дидактично навчальні плани,

програми, підручники, сучасні навчальні матеріали та ресурси, інформаційно-комп'ютерні технології);

3) освіта всіх рівнів за змістом і формою має бути не просто модерною, а глибоко **національною**, відображаючи найважливіші стратегічні завдання освітньої політики: виховання з раннього дитячого віку і впродовж життя любові, поваги до України, батьків, народних традицій і звичаїв, державної мови, власної історії, національної культури, рідної природи, духовних символів і цінностей Українського народу.

4) якісне соціосередовище (здоров'язбережні, безпечні, комфортні, культуровідповідні умови, які сприяють якості навчання, виховання).

Нагальним завданням відповідно положень Указів Президента України про національно-патріотичне виховання є якісне удосконалення (враховуючи світовий і європейський досвід) концепцій і змісту історичної, літературної, педагогічної та культурно-мистецької освіти, реалізуюючи їхній значний націодержавотворчий і людиноцентричний потенціал. Національна культура і мистецтво мають стати методологічною складовою освіти. Важливо не допустити мінімізації на всіх її рівнях гуманітарної спрямованості, коли зменшується кількість годин на вивчення української мови та літератури, національної культури, історії України, філософії, педагогіки, вилучаючи, починаючи з початкової школи, музику й образотворче мистецтво як обов'язкові предмети, збіднюючи зміст художньої освіти в педагогічних вузах.

Загальносуспільне завдання в освітній політиці – не замінювати українську культурність *розмитою* полікультурністю, а пізнавати, знати, шанувати, любити Україну як найвищу духовну, ідейну, політичну і педагогічну цінність.

Питання для рефлексії

1. Аргументуйте одну з головних освітніх парадигм ХХІ століття – *«від людини освіченої до людини культурної»*.

2. Засади та принципи державної освітньої політики в Законі України «Про освіту».

3. Схарактеризуйте державні стандарти початкової та базової освіти (2018, 2020) щодо головних *компетентностей*.
4. Яке місце посідає культурно-мистецька освіта в освітніх стратегіях зарубіжжя.
5. Основні закони, державні програми, нормативні акти і концепції, які формують освітню політику України, зокрема в сфері педагогічної освіти.
6. Мета, завдання концепції «Нова українська школа» в реалізації державної політики реформування загальної середньої освіти.
7. Критеріальність учительських кадрів згідно нового змісту та характеру «Нової української школи».

Список використаних джерел до 1 розділу

- Закон України «Про освіту» (№2145-VIII від 05.09.2017, зі змінами 2025). (2017).
- Комаровська, О.А., Власова, В.Г., Миропольська, Н.Є., Ничкало, С.А., & Руденко, І.В. (2024). Художня комунікація у віртуальному медіапросторі: зміст та організація естетичного виховання учнівської молоді: методичний посібник. У О. А. Комаровської (Ред.). Івано-Франківськ: НАІР.
- Конституція України. (2006). Верховна Рада України: оф. вид. К.
- Національна доктрина розвитку освіти. (2002). *II Всеукраїнський з'їзд працівників освіти*. Київ: Нічлава.
- Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. (2013).
URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>
- Постанова КМ України № 896 від 3 листопада 1993 р. Про Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття»). (1993).
- Резолюція Генеральної Асамблеї ООН. Майбутнє, якого ми хочемо (66 сесія). (2012). URL: <http://daccess-dds-nu.org/doc/UNDOC/GENN11/476/12/PDF/№1147>

Рекомендація 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС): Про основні компетенції для навчання протягом усього життя. (2006). URL: [http:// zakon2.rada.gov.ua/ laws / show/994_975](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_975)

Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020». Указ Президента України №5/2015. (2015). URL: zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015

РОЗДІЛ 2.

ПЕДАГОГІЧНА КУЛЬТУРА ВЧИТЕЛЯ В УКРАЇНСЬКІЙ НАЦІОНАЛЬНІЙ ШКОЛІ

2.1. Аспекти педагогічної культури вчителя у вітчизняній та зарубіжній спадщині

Традиційними складовими педагогічної культури є: науковий світогляд, наукова ерудиція, духовне багатство, національна свідомість, природні людські якості, педагогічна майстерність, педагогічні здібності, педагогічна техніка, культура спілкування, культура мови, прагнення до самовдосконалення тощо.

Історія розвитку освітньої справи в Україні засвідчує, що особистість і місія вчителя національної школи постійно знаходилася в центрі уваги вітчизняних учених-педагогів, філософів, громадських діячів. Їх теоретична і практична спадщина, наукова думка є сутнісною основою для удосконалення сучасної педагогічної освіти, системи підготовки українського вчителя.

У нинішніх умовах безперервної екзистенційної війни конче необхідно удосконалювати зміст психолого-педагогічної підготовки вчительських кадрів. Насамперед, слід позбавити зміст освіти, історію педагогіки від усіх тих «цінностей» педагогічної культури, які впродовж століть нав'язувалися колонізаторськими, імперськими ідеологіями, передовсім росії.

Будь-які сили, ідеї, методики сфальшованої, деформованої, цинічної та згубної для «вживання» педагогіки руського міра, в основі якої міститься чорносотенний шовінізм у сув'язі зі сталінською «педагогікою», мають бути назавжди позбавлені права на присутність у національному науково-педагогічному, культурно-освітньому просторі України.

Відкинувши ворожу для існування й життєтворчості української нації «московську» педагогіку, яка й досі скніє на тлі використання в освітньому процесі російських мови, культури, історичних «надбань» та персоналій московщини, варто заповнювати ці пустоти національними та загальнолюдськими цінностями, ідеалами та знаннями.

Інакше світової значимості педагогічна концепція великого І.Песталоцці «Menschenbildung» (творення людини) не спрацює в Україні, якщо національна освіта продовжуватиме керуватися усталеними й згубними «морально-етичними», історичними, педагогічними, культурними штампами московії, які містять у собі нетерпимість, брехню, чванливість, людиноненависництво.

Адже саме в такій антигуманній ніші «педагогічного» ординства перебували донедавна мільйонні маси українства, на таких засадах формувалася педагогічна «культура» царату, радянщини та нинішньої росії, яку варто викинути узбіч цивілізаційного шляху. Натомість слід активно впроваджувати в теорію і практику передову українську педагогічну думку – вагомий складник загальнолюдськості, гуманізму, справедливості й історичної правди.

Формуючи кадровий педагогічний потенціал в умовах сучасної агресії московщини, наука і практика зобов'язані шукати ціннісні орієнтири в життєтворих визначних українських і світових педагогів.

Сутнісним для цієї затребуваної освітньої реформації є визначальний дієвий підхід, коли «педагогічна культура», «педагогічна освіта», «педагог», «педагогічна майстерність», не можуть сприйматися поза національними цінностями, без яких освіта, що горіх без ядра. Реформуючи за нинішніх обставин зміст педагогічної освіти, систему психологічно-педагогічної, ментальної підготовки вчительських кадрів, варто особливо наголосити на окремих важливих напрямках науково-педагогічної та навчально-педагогічної діяльності, зокрема:

1) Сучасний український учитель «має бути здатним розвивати в собі кращі *якості тієї нації, до якої належить*». Це означає бути українцем за духом і поведінковими нормами, бути гідним громадянином своєї держави і рідного народу.

2) Опираючись на ключові принципи класичної європейської і національної педагогіки, важливо вибудувати освітній процес на основі освітнього україноцентризму, реалізуючи світоглядну тезу, що *думка про єдність і силу, любов до Батьківщини і патріотизм перетворюються в*

*пустопорожню й безплідну ілюзію, якщо нація не буде **ознайомлена з власною Історією, Мовою, Літературою, Культурою...** Тому майбутній педагог має ґрунтовно опановувати великі творіння діячів національної культури, рідні мову поезію, літературу, історію, мистецтво.*

Духовний простір рідномов'я, ріднокультурності, особистої і національної гідності – стрижнева основа педагогічної освіти. Сучасна українська педагогіка опирається передусім на ідеали Г. Сковороди, Т. Шевченка, І. Франка, Ю. Федьковича, В. Сухомлинського, С. Сірополка, Г. Ващенка, І. Огієнка, С. Русову, В. Антоновича, М. Грушевського, Б. Грінченка, С. Смаль-Стоцького, А. Волошина, М. Поповича та багатьох-багатьох інших, які сповідували найвищі ідеали українськості.

Адже політичний і духовний ідеал Української Державности остаточно утвердиться лише тоді, коли Український Народ сформує себе як освічений, свідомий, націєкультурний організм, пізнавши правдиво свою історичну місію. Саме національна культура в нинішні трагедійні й героїчні часи є нашою найпотужнішою зброєю, про що Іван Дзюба прогностично скаже – *майбуття України вирішуватиметься у сфері культури.*

3) **Українознавство** як система цінностей і знань про Україну та Український народ мусить вважатися найбільш ваговитим складником у змісті освіти педагогічних кадрів, роблячи її добротною, інтелектуальною, гуманною, національною, зміцнюючи єдність Нації, посилюючи суспільні процеси державо-націєтворчості. Саме **україноцентричність** унеможливить прояви рудиментів «культурно-освітнього імперіалізму» московщини в підготовці майбутніх Вчителів, реалізуючи найвище громадянське завдання педагогічної освіти - виховати повагу до власного «Я», свого Роду, Народу, України, слугуючи духовним, соціально-політичним чинником консолідації і розвитку Української Нації.

Понад століття тому в період національно-визвольних змагань українського народу Софія Русова сформувала для нової української школи ідеал професійного і громадянського образу особистості вчителя вільної Української

Держави. Вона ставила надзвичайно високі вимоги, виходячи з головного завдання – виховати Людину. Високоосвічену, високоморальну, фізично, естетично розвинену, працелюбну і гуманну, з національним і громадянським світоглядом. Вимоги до учителя Софія Русова систематизувала в такі групи:

- індивідуальні якості;
- загальноосвітня підготовка і світогляд;
- фахова підготовка педагога (Русова, 1918).

Одним із пріоритетних напрямів в роботі вчителя Русова вважала його творчість, спрямовану на пробудження в дитини, учня, студента інтересу до культури, починаючи з раннього віку, залучення їх до освітньої роботи в культурних закладах. «Годування» культурою було її методом і водночас змістом педагогічної діяльності.

Як засвідчує практика цей підхід нині особливо активізується, показуючи позитивні тенденції, наприклад, у галузі музейної педагогіки, впроваджуючи прогресивні педагогічні практики, наукові ідеї вітчизняних та європейських учених-педагогів, інтегровані підходи щодо використання педагогічних, психологічних, культурологічних знань.

Адже взаємодія музейної (як і театральної, музичної, художньої) культури з навчальними закладами, починаючи з дошкільних установ, зважаючи на особливості вікового, психологічного стану, стає суттєвим складником розвитку дитини завдяки впровадженню найкращих зразків національного і зарубіжного досвіду виховання, зокрема і вихованої системи Софії Русової.

Форми роботи, способи музейної комунікації, змістова складова взаємодії за умов добрих знань дитячої психології, ефективних технологічних механізмів сприяє *пробудженню інтересу дитячої натури до культури в музейному просторі*. Безперечним теоретичним і практичним доробком багатьох педагогічних колективів стало вдумливе й системне застосування цієї науково-педагогічної спадщини, що розв'язує вічну суперечність оптимального балансу раціонального і почуттєвого складників у самий ранній період становлення

особистості. Сьогодні вона є дуже суттєвою стороною в системі діяльнісного процесу виховання, взаємодії дитсадка, школи, коледжу, університету, музею. І хоча Софія Русова у своїй педагогічній творчості формально не торкалася поняття «музейної педагогіки», її судження й умовиводи є слухними й актуальними для сучасного періоду. Вони дають розуміння оптимізації змісту, обсягів, ціннісних характеристик у процесі входження людини в світ освітньо-навчального простору через музейну культуру.

Вона формує в цьому контексті проблемний і конструктивний умовивід: *«Цікаве питання постає перед нами, коли ми вже упевнилися, що виховання потрібне: на що саме маємо звертати найтілльнішу увагу — чи на тіло, чи на почуття, чи на розум?»* (Русова, 1996, с. 41).

С. Русова розвиває думку, що в педагогіці з давніх часів співіснували два напрямки, два погляди на пріоритети виховання Людини. Один був зорієнтований передусім на вирішальну значущість *розуму, інтелекту, думки, мислення*; інший, навпаки, надзвичайну увагу надавав розвитку *волі, емоції, почуттям*. Обидва ці завдання щодо формування особистості є, насправді, визначальними з погляду на становлення людини, громадянина, фахівця. Вони знаходяться в нерозривній єдності, взаємозалежності, допомагаючи особистісному зростанню.

І всі суспільні інститути, починаючи від сім'ї, школи, культурних закладів, церкви, громади, у той чи інший спосіб, у тій чи іншій мірі наділені потенціалом впливу на Людину з наймолодшого віку.

Музей, культурні установи, школа займають у цьому процесі провідне місце. Музей, взаємодіючи з освітнім закладом, наділений унікальним потенціалом, який сутнісно впливає на розумово-почуттєвий зріст особистості, підсилюючи, допомагаючи їй необхідним «культурним матеріалом».

Потреби суспільства, сім'ї, школи, самої особистості зумовлює контакт, взаємозв'язок, взаємодію з тими соціальними інститутами, що наділені здатністю *виховувати* культурою. Причому «окультурення», як результат взаємодії музейного середовища з відвідувачем, може відбуватися на будь-якому

етапі еволюції людини. Варто обстоювати той підхід, що виховувати особистість необхідно (і можливо), починаючи з **найбільш раннього віку**, коли виявляються *початкові психічні рефлексивні, а емоції, психомоторика, враження не зазнали ще значних дефектів і деформацій*.

С. Русова пише: «у ці літа діти найбільш набираються вражіннів і треба цим вражінням дати лад, збудити усі здібності й викликати самотійну думку, щоб обробити усі вражіння, задовольнити потребу активності й виховати добрі соціальні почуття. За цей період дитина пізнає більше, аніж може узнати за пізніші роки...» (Русова, 1996, с. 41).

Таким чином, сформована педагогічна концепція С. Русової торкається важливого аспекту навчально-виховного, пізнавального процесу, в який дитина мусить включатися з раннього, дошкільного віку. Зазначене є предметним посилом щодо закономірності впровадження принципів музейної, театральної педагогіки в систему дошкільної та інших рівнів освіти. Включення культурного, мистецького, етичного й естетичного контенту, що міститься в музейному просторі, має своє психо-педагогічне обґрунтування і доцільність. Практичний досвід, набутий багатьма освітніми установами України, засвідчує про достатньо високу ефективність виховного процесу, побудованого на співпраці і взаємодії з музеями, що створені і функціонують у самих освітніх закладах, так і поза їх межами. У цій моделі взаємодії **педагогічний принцип культуровідповідності є базовим принципом**, будучи суголосним кращим зразкам зарубіжного досвіду щодо навчання і виховання особистості.

Виникає природне запитання: «Чому музейна педагогіка, на відміну від зарубіжних країн Європи, Північної Америки, так складно впроваджувалася в “радянській” системі освіти?» Причина міститься в ідеологічному контенті, адже музейна педагогіка в умовах демократичних режимів відігравала роль дієвого чинника розвитку творчих можливостей особистості, критичного аналізу, свободи в мисленнєвій діяльності (як психічному процесі пізнання) і почуттєвій сфері, що суперечило інтересам тодішнього суспільно-політичного режиму.

Адже вільна та ментально незакріпачена людина зорієнтована, зазвичай,

на самоцінність людської індивідуальності, на самоповагу до власної національної ідентичності, національного архетипу. Етизація, гуманізація, націєтворчість суспільства завжди вимагатимуть від освіти культурного *насичення*, ставлячи культуру і духовність на найвищий щабель пріоритетів, без яких неможливо досягати ні державного, ні громадського зросту.

Відомий учений-культуролог Пол Шафер нагадує слова, сказані Цицероном про важливість інтелектуального, духовного, художнього розвитку людини: *«Культура – це філософія зрощування розуму»* (Шафер, 2007, с. 23–24).

Такий філософсько-педагогічний підхід орієнтується як на розвиток інтелектуальних, так і художніх здібностей, оскільки особистість потребує не лише логіки і розуму, але й чуттєвих, емоційних, духовних якостей... Ця культурна потреба ототожнюється з музами, мистецтвом, культурою, естетикою.

Отже, «окультурювання», «олюднення», гуманізація особистості, етносу, людства є не менш значущою місією, аніж удосконалення розуму і логіки.

Адже очевидно, що найвидатніші досягнення у сфері людського рацію, могутність розуму неспроможні забезпечити всезагальне благо. 1952 року лауреат Нобелівської премії миру А. Швейцер, отримуючи нагороду, закликав світ *«відважно глянути в обличчя ситуації, що склалася... Людина перетворилася в зверхлюдину. Але зверхлюдина, наділена зверхлюдською силою, ще не зуміла піднятися до рівня зверхлюдського розуму. Чим більше зростає її міць, тим вона стає біднішою... Наша совість має прокинутися від свідомості того, що чим більше ми перетворюємося в зверхлюдей, тим обезлюднішими ми стаємо»* (Фромм, 2012, с. 6-7).

Ідеї, думки, застереження, висловлені відомими мислителями ХХ-го століття, свідчать про закономірну важливість дії чинника культури на еволюцію суспільного буття в індивідуальному, національно-державному, глобальному процесах розвитку. Впровадження у суспільну свідомість етичних й естетичних принципів, духовних цінностей – загальнолюдська потреба, що виправдовується попереднім історичним досвідом.

Оця необхідність *«відважно глянути в обличчя ситуації»*, пізнати *«самого*

себе» вимагає значно вищого рівня етизації людини і суспільства на глобальному і національних рівнях. Тому професійна здатність і майстерність педагога сприймається передусім через його «культурний образ». Поза культурою вчитель неспроможний належно налаштуватися на критичний самоаналіз, самоусвідомлення, самооцінку, самопізнання, що є найбільш пріоритетними і значущими якостями для виконання ним дидактичних, виховних, психолого-педагогічних, соціальних завдань.

Педагог «культурний» наділений здатністю критично мислити, *«мати свою власну філософію»* (Шафер, 2007, с. 18), бути соціально відповідальним за долю Людини і своєї Держави.

Отже, педагогічна освіта передбачає широку загальнокультурну підготовку, що включає гуманітарні, соціально-економічні, природничо-наукові дисципліни, глибоке знання конкретної галузі знань, яка відповідає професійній спеціалізації. Загальнокультурний блок забезпечує світоглядний розвиток вчителя, умови для його професійного самовизначення. ***Психолого-педагогічна, предметна і загальнокультурна підготовка тісно взаємопов'язані і сприяють особистісному становленню вчителя.*** Вона засвідчує про наукову і загальну ерудицію, педагогічну майстерність, культуру мовлення і спілкування, духовне багатство, творчу характеристику, мотиваційність щодо самовдосконалення і саморозвитку.

2.2. Комунікативна культура в професійній педагогічній освіті

До головних складників професійної педагогічної культури відноситься комунікативна культура, оскільки педагогічний процес є нічим іншим як організацією взаємодії суб'єктів освітньої діяльності, що функціонує в ніші моделі «людина – людина».

Культура спілкування потребує передусім загальної і педагогічної культури, пов'язаної особистісними якостями педагога, мотивами, цінностями, самосвідомістю, професійними установками. Вона суттєво впливає на

ефективність освітнього процесу, створює сприятливу атмосферу між учасниками взаємодії.

Якість спілкування в значній мірі визначає організацію та управління діяльністю, оскільки, в навчальному процесі постійно постають нові й непередбачувані ситуації соціально-психологічного, соціально-етичного характеру, які потребують відповідного рівня психологічної готовності. Тому важливим аспектом педагогічної взаємодії є розвиток особистісних якостей педагога і вихованця, потреба в їх особистісному зростанні і самовдосконаленні. Педагогічна культура вчителя, викладача має синтезувати в собі творчі знання, дії, ставлення, почуття, характер і методи спілкування.

Сама людина, суб'єкти взаємодії завжди являють собою конкретні культурно-історичні особистості, засвоюючи конкретну мову, традиції, цінності, що існують у суспільстві. Вони є як продуктами, носіями загальнолюдської, так і національної культури. Тому *педагогічна культура* є певним віддзеркалюванням загальнолюдськості і національності, своєрідно впливаючи на зміст і філософію духовних цінностей освіти, характер виховання, педагогічні знання, теорії, концепції, етичні норми, способи творчої педагогічної діяльності, функціонуючи в конкретних історичних, соціокультурних, етнокультурних умовах.

Головні її структурні компоненти: світоглядні та педагогічні цінності, способи педагогічної діяльності, досвід педагогічної практики, гуманізм. Рівень педагогічної культури залежить від: гуманістичної спрямованості особистості педагога; світоглядної позиції; психолого-педагогічної компетентності і розвинутого педагогічного мислення; освіченості в галузі конкретного предмета; майстерного володіння педагогічними технологіями; досвіду діяльності; творчого уміння обґрунтовувати і впроваджувати власну педагогічну концепцію (дидактичну, виховну, методичну); культури професійної поведінки (спілкування, мовна культура, моральність, естетичність, зовнішнє сприйняття).

Професійна поведінка вчителя майже повністю залежить від його індивідуальної педагогічної культури, яка проявляється в здатності володіти

власною педагогічною позицією, світоглядністю педагогічної діяльності, творчим підходом, гнучкістю, системністю, варіативністю, діалогічністю, критичністю мислення. Висока педагогічна культура дозволяє йому мати не лише індивідуальний стиль і власну авторську методику викладання, але й бути творцем дидактичних, виховних, духовних цінностей та методик, створювати навчальні авторські програми, дидактичні технології і виховні моделі. Тому для майбутнього вчителя дуже важливим складником його діяльності є педагогічна самосвідомість, яка формується передусім на основі психолого-педагогічної підготовки, спрямована на розвиток: аналітичного мислення, психодіагностики, творчої індивідуальної діяльності, умінь проектувати, моделювати, реалізувати і рефлексувати педагогічну працю.

Проте психолого-педагогічний блок знань, умінь, ставлень має опиратися, насамперед, на оволодіння знаннями про психічний стан і розвиток індивідумів, без чого унеможлиблюється ефективна взаємодія суб'єктів освітнього процесу, його проектування, моделювання, прогнозування, оптимальне застосування різних дидактичних технологій навчання і виховання, продуктивне управління педагогічною дією. ***Педагогічна майстерність може формуватися тільки на основах високої педагогічної і психологічної культури.***

Очевидно, мав рацію один із видатних авторів «технологічної педагогіки» А. Макаренко, нині дещо огульно й нерозбірливо критикований, стверджував, що *педагогічна майстерність* є особливим мистецтвом, спеціальністю, якої треба навчати, як лікаря, як музиканта... «Я зробився справжнім майстром, писав він, тільки тоді, коли навчився давати 20 нюансів в обличчі, у фігурі, в голосі» (Макаренко, 1947b, с.190-191).

Учитель, вихователь, викладач мають завжди прагнути досконалості в пізнанні людини, бо все зло в педагогіці часто стається від невміння наставника. «Краще зовсім не мати вихователя, ніж мати невихованого вихователя.., мати 4 вмілих вихователів, ніж 40 бездарних і невихованих», – переконував А. Макаренко (Макаренко, 1947a, с. 111).

Бо не можна ефективно ростити людину, розвивати її творчість, не знаючи

її натури, психології, інтересів. Здійснюючи порівняльний аналіз у вищій школі, де готують фахівців, він запитує, *а чому в технічних вузах ми вивчаємо опір матеріалів, а в педагогічних не вивчаємо опір особистості, коли її починають виховувати.*

Психолого-педагогічна модель взаємозв'язку «людина – людина» є найбільш важливою і водночас найбільш складною в системі підготовки Вчителя. Прогалини в людинознавстві спричиняють непрофесійність і безвідповідальність перед дітьми, перед історією, оскільки діти – це завтрашня історія і майбутнє людства. Коли вихователь не має цього розуміння, не володіє цими чеснотами, виховання втрачає сенс. У такому людинознавчому вимірі знаний педагог, який жив і творив у жорсткі періоди московського сталінізму, характеризував значимість для педагогічної культури психолого-педагогічних знань, умінь, ставлень.

Будь-яка предметна підготовка сучасного українського педагога, спрямована на засвоєння змісту конкретного наукового знання, є лише складовою частиною педагогічної культури. Оскільки педагогічна культура у реальному освітньому процесі виявляється в єдності із загальнокультурними, етичними, духовними принципами Вчителя, що гуманізують освітній процес. Сама методична майстерність стає «шкаралупою без ядра», якщо вона функціонує поза культурою, етикою, цінностями. Без загальної культури педагога реальна освіта – бездуховна, «обезголовлена», позбавлена людяності, гуманності, оскільки вона творить справжню освіченість, інтелігентність, патріотизм, високе етичне почуття обов'язку і відповідальності, професіоналізм.

Приклади життєтворчості відомих мислителів і педагогів (Сократа, Ціцерона, Е.Роттердамського, Я.А. Коменського, Г.Сковороди, Й. Песталоцці, М. Ганді, К. Ушинського, С. Русової, В. Сухомлинського та багатьох інших) показують значущість гуманістичних ідей для сучасної системи педагогічної освіти, зусилля якої мають бути спрямовані передусім на «олюднення» Вчителя, Учня, Людини і Світу.

2.3. Емоційна культура педагога

У системі підготовки вчителя величезне значення надається формуванню *емоційної культури педагога, емоційному інтелекту*, який потребує роботи «голови і серця», напруги душевних і почуттєвих сил.

Підвищені емоційні стани, переживання та емоційні напруження – звична та необхідна норма в освітньому процесі, що безперервно проявляється як у молодих, так і досвідчених учителів, викладачів, вихователів.

У педагогічних вишах, готуючи майбутніх фахівців, психолого-педагогічну підготовку слід орієнтувати саме на цю сторону компетентнісних характеристик, конче необхідних для педагогічної діяльності. Збереження ментальної стійкості педагога, формування здатності адекватно реагувати на непередбачені ситуації в процесі навчальної діяльності, засвоєння необхідних знань, умінь та навичок в оптимізації педагогічної дії щодо імпульсних реакцій, безініціативності, пасивності, відчуття зневіри щодо учнів, студентів чи подолання стану власної неспроможності, професійної непридатності та багато інших емоційно-психологічних станів. Вони є тими значимими аспектами в педагогічній діяльності, які потребують прискіпливої уваги.

Адже йдеться про найважливіше в педагогічній взаємодії – унеможливити, мінімізувати негативні тенденції, які часто проявляються в навчально-виховному процесі, коли вчитель, виховател, викладач нервово, неадекватно, негуманно реагують на ситуації, що виникають, проявляючи неспроможність дидактично, етично й психологічно обґрунтовано «діалогувати» з іншими суб'єктами, впливаючи на їхню мотиваційність, упевненість, працездатність, творчість.

Практика засвідчує, що подібні випадки емоційного напруження та зриву, пасивно-індиферентних чи агресивних реакцій проявляються в поведінці різновікових педагогів. Це означає, що ця педагогічна якість не може раз і назавжди засвоїтися під час навчання у вишах, а потребує безперервної освіти й самоосвіти, післядипломної освіти «впродовж життя», роблячи педагога більш професійно придатним та емоційно стійким. Оскільки часті емоційні розлади

позбавляють дії найголовнішого педагогічного принципу – особистісного прикладу (роби як я!).

Варто готувати й налаштовувати вчителя на самоорганізацію, самокерування власними емоційними станами зі студентської лавки, навчаючи зберігати самовладання, а також ментальне здоров'я, аби прагнути, бути здатним до успішного розв'язання суспільно значущих завдань.

Вище окреслене стосується як аспектів, що формально впливають на якість освітнього процесу, так і важливої теми емоційного інтелекту та емоційної культури вчительства, фізичного і психічного здоров'я педагога, їхньої професійної культури. Адже від емоційного стану залежить фізичне і моральне здоров'я у широкому вимірі головного учасника процесу – Вчителя.

Слабкий фізичний (і не тільки) стан за багатьма показниками (захворювання серцево-судинної системи, шлунково-кишкового тракту, нервові виснаження та неврози,,,) не просто призводять до «виснаження», «вигоряння» та «педагогічних криз», а негативно впливають на якість освітнього процесу на всіх його рівнях, спричиняють руйнування людського капіталу.

Тому вивчення відомих у світовій та національній практиці механізмів психологічного захисту вчителя від емоційного вигоряння, травмування психіки є необхідною умовою в системі підготовки вчителя. Оскільки така набута професійна (захисна) поведінка дозволяє вчителю, викладачу, вихователю оптимально використовувати, витратити власні емоційно-енергетичні ресурси.

Нинішня ситуація, ускладнена агресивною війною з боку росії, спонукає до сутнісного реформування змісту педагогічної освіти, спрямованого для забезпечення як здоров'я вчителя, його професійного довголіття, так і для збереження емоційного здоров'я всіх учасників педагогічної взаємодії. «Психотерапія» для педагога, учня, студента міститься не стільки в фармацевтичних препаратах, скільки в соціально-психологічній, психолого-педагогічній освіченості кожного суб'єкта взаємодії, особливо Вчителя, здорового соціосередовища, що оберігають емоційні резерви організму та ментальне здоров'я.

Емоційна культура в професійній діяльності педагога посідатиме надалі більш чільне місце в його практичній роботі, а важливі для педагога показники емоційної культури з її високим рівнем розвитку емоційної стійкості, емпатії та емоційної гнучкості стануть предметом особливої уваги в процесі професійного становлення.

Однак учителяві необхідна як емоційна стійкість, так й емоційна чуйність, співчуття, емоційна «рухливість», артистизм, гармонійне поєднання експресії, почуттєвості, естетичності емоцій. Для цього важливим у навчальних планах підготовки вчителя є вже згадувана проблема культурно-мистецького наповнення змісту освіти.

Культурно-мистецьку освіту варто розглядати як значимий чинник реформування всієї освітньої системи, а не як вузькопрофільну підсистему, розраховану на вузьку професійну сферу. Адже для високої емоції, ментальної стійкості, почуттєвого здоров'я потрібна «муза», мистецький вплив на думку, серце і душу Людини. Бо емоційна здорова експресивність і педагогічна реакція формується почуттями, виразністю людської дії, вчинку, закладених у мовленні, рухах, жестах, міміці, поставі. У значній мірі на ці норми і характеристики психічного стану вчителя впливає культура і мистецтво.

Справді, майстром-педагогом можна стати лише опановуючи глибинні пласти національної і загальнолюдської, світової культури. Саме такі педагоги здатні майстерно втілювати високі ідеї, перебуваючи в стані безперервної, наполегливої, одержимої духовної, інтелектуальної, етичної праці. Адже самоосвіта, самовиховання, самоорганізація зрощують творчого педагога-новатора, педагога-гуманіста з високою емоційною культурою.

Молодший брат згадуваного вже А. Макаренка у своїх мемуарах зазначав, що його брат постійно був із книгою, читаючи буквально все – починаючи з Гомера і закінчуючи Гамсуном, знав римських істориків, історію французької революції, В. Ключевського, М. Костомарова, М. Грушевського... Особливо захоплювався Ф. Ніцше, Шопенгауером, читав Г.Ібсена, А.Стріндберга, О. Уайльда, Д. Лондона, Г. Гауптмана, Б. Келлермана, Г. Д.Аннуціо, А. Франса,

М. Метерлінка, Е. Ростана та ін... А 1913 року навіть купив у кредит 22 томи Енциклопедії... Він визнавав, що брат був естетом, любив театр, оперу, класичну музику, а коли йому було 15 років, то разом відвідували концерти симфонічного оркестру, слухали Моцарта, Гріга, Шумана, Шаляпіна, Кубеліка і Батистіні, Київську і Харківську Оперу, симфонічні і струнні оркестри...

Отож, саме загальна культура є основою педагогічної, емоційної, комунікативної культури вчителя, будучи в найбільшому пошанівку видатних педагогів.

Культурність спонукає свідомо й підсвідомо до позитивної й суголосної взаємодії вчителя (викладача) з учнями (студентами), сприяючи умінню педагога виражати «я-позитивною концепцією» свої почуття, внутрішній духовний світ. Поза культурою збільшується ймовірність емоційної збайдужіlosti, товстошкірості, вираженій у поведінкових нормах, мовленні, міміці, жестах, провокуючи антимотиваційність, конфліктні ситуації, незадоволеність, небажання. Для цього необхідно, щоби майбутній педагог був навчений і здатний до рефлексій, самоконтролю, самооцінки, самоуправління, щоби своєю емоційною культурою відчувати потреби і межі власної експресії, яка не повинна шкодити «іншим», соціосередовищу.

Інтонації, жести, голос, рухи, одноманітність чи гнучкість, відвертість чи скритість, характер і зміст мовлення, діалогу, застосування за конкретних обставин різних форм емоційної експресії (граціозної, м'якої, легкої, жорсткої) – все це має враховуватися й регулюватися самим педагогом, оскільки від цих деталей, часто мало помітних, залежить ефективність навчально-виховного процесу.

Вони або сприяють успішності, мотиваційності, інтересам учнів та студентів, або – навпаки. Від емоції залежить у якому образі він постає перед своїми учнями. Вони або сприяють успішності, зацікавленості, особистим інтересам учнів та студентів, або навпаки.

Практика показує, що на них впливає як доброзичливість та емоційна симпатичність, так і прояви злості, ненависті, агресивності, емоційної

неврівноваженості, роздратування, презирства, приниження гідності. Плідний діалог, взаєморозуміння, співпраця і співтворчість можлива, зазвичай, коли педагог володіє високим рівнем емоційної привабливості (зовнішньої і внутрішньої), сприйнятним виразом обличчя, відкритістю для встановлення контакту, взаємодії.

***Емоційна культура** – це вміння встановлювати емоційний контакт з «іншими», орієнтуватися в ситуації, змінювати стратегію власних поведінкових норм, здатність розуміти та співпереживати, виявляючи емпатію, співчуття, щирість.*

Поза емпатією, як чутливого розуміння емоційного стану учня, студента, людини, емоційна культура позбавлена сенсу, адже унеможлиблюється творення необхідних якісних чеснот, що характеризують фахово професійного педагога, як: шанобливість, доброзичливість, чуйність, співчуття, бажання допомогти, дбайливість...

Проявляючи емпатію, учитель не розчиняє почуттєвість та інтереси іншого в «собі», а намагається бути корисним у силу свого емоційного досвіду, знань, інтелекту, гуманності, синтезуючи логіку, інтелектуальність, власну позитивну я-емоційність, створюючи гармонію почуттєвого і раціонального. Така необхідна й суспільно затребувана якість (***емпатія вчителя***) є не просто предметом психолого-педагогічної уваги при підготовці вчителя, а тим значимим явищем в педагогічній теорії і практиці, яке має постійно досліджуватися, розвиватися, удосконалюватися на рівні теорії і практики, здійснюючи наукові розвідки, розробляючи спеціальні освітні програми.

Емпатія, як емоційне явище, здатна актуалізувати гуманістичну спрямованість освітнього процесу, підвищити рівень професійної майстерності Педагога, його емоційну культуру.

Урахування зазначених напрямів в системі психолого-педагогічної підготовки педагогів посилить кадровий потенціал освітньої сфери, забезпечуючи кваліфікованими педагогічними і науково-педагогічними кадрами дошкільні, загальноосвітні, позашкільні, професійнотехнічні та вищі навчальні

заклади, науково-методичні установи післядипломної педагогічної освіти. Сучасний розвиток українського суспільства вимагає удосконалення системи психолого-педагогічної освіти педагогічних працівників відповідно до умов війни, соціально і політично орієнтованої інтеграції України в європейське освітнє співтовариство.

2.4. Освітні концепції та Державні стандарти освіти в системі підготовки вчительських кадрів

Державний стандарт освіти, затверджений у лютому 2018 року Кабінетом Міністрів України, засвідчив про початок реалізації оновлених засад освітньої політики, певних змін у системі навчання та виховання.

Новий стандарт передбачає також упровадження дещо інших підходів, за якими мають працювати вчителі, розпочавши з 2018-2019 років масштабне *перенавчання педагогів* початкової школи, проходячи як дистанційне навчання (онлайн-курс на освітній платформі EdEra), очні сесії, так і підготовку зі спеціальними тренерами, закріплюючи їхні знання на практиці.

Паралельно стартував пілотний проєкт із добровільної сертифікації вчителів, мета якого – *стимулювати вчителів* з високим рівнем професійної майстерності, які володіють методиками компетентнісного навчання і новими освітніми технологіями.

Проте найбільш об'єктивними індикаторами та оцінками сутності модернізації освіти згідно Нової Української школи є ключові зміни стосовно головних суб'єктів освітнього процесу – учнів і вчителів.

Щодо **учнів**, то це передусім стосується новітніх підходів до навчання та змісту освіти, які спрямовані *виховати громадянина і творчу особистість, що вмє та бажає приймати відповідальні рішення згідно суспільних інтересів, дотримуючись прав людини, набуваючи необхідних компетентностей*.

Така освіта передбачає динамічну комбінацію знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, визначає здатність особи успішно

соціалізуватися, удосконалюватися, навчатися впродовж життя. Вона формує ядро знань, якими вміло будуть користуватися, а також цінності, що знадобляться у професійному та особистому житті.

Важливо, що саму модернізовану зміну освітнього середовища розглядають як зміну у ставленні до гідності дитини, учня. А повага й увага до школяра розглядається у контексті пошуку оптимального способу для ефективного навчання.

Стосовно **Вчителя**, то його вважають *ключовою фігурою, яка визначає успіх або невдачу здійснюваних реформ*. А для цього необхідно забезпечити найголовніше – **вмотивованість Педагога**, всіляко сприяючи на державному і суспільному рівнях його професійному та особистому зростанню, підвищуючи соціальний статус. Цьому сприятиме підхід, який уможливить отримання належної матеріальної винагороди за свою працю; свободу дій щодо підбору навчальних матеріалів, імпровізації та експериментування, реалізуючи головні положення Конституції і Закону «Про освіту».

Це означає, що типові навчальні програми можуть удосконалюватися, доповнюватися (навіть створюючи власні) учителями чи авторськими групами. ***Педагог стає автором своєї власної методичної системи, керуючись, насамперед, Державним стандартом.***

Головне – забезпечити відповідний якісний результат певного етапу навчання, а не формальне дотримання усталених методик і прийомів. Але, щоби добре навчати іншого, то самому треба бути навченим. Тому вчитель, отримавши більшу свободу навчати, отримує і свободу та обов’язок для себе – ***безперервно навчатися***. Така свобода закладена в зазначеній освітній реформі, спрямовуючи педагогів на підвищення кваліфікації (за державні і громадські кошти) не лише в Інститутах післядипломної педагогічної освіти, а й в обраних самими педагогами організаціях, дотримуючись двох формальних вимог:

- а) навчання має відбуватись системно і постійно, щорічно;
- б) підвищення кваліфікації складає не менше 150 годин.

Для посилення мотиваційного чинника вчителям запроваджують

сертифікацію, передбачаючи шляхом добровільної перевірки отримати 20% надбавку до посадового окладу та звільнитися від атестації.

Необхідною і обов'язковою умовою для таких якісних змін у цьому секторі освітньої політики є розробка і реалізація Стратегії, яка торкається інших суміжних і дотичних напрямів сфери Освіти. Для цього варто здійснити низку першочергових заходів:

- визнання освіти і науки **основним пріоритетом** державної політики в Україні, захищаючи його передусім належними показниками в державному бюджеті;

- приведення **освітнього законодавства** у відповідність до національних пріоритетів і перспектив розвитку національної школи;

- **скасування нормативно-правових актів, які не відповідають національним інтересам** у галузі освіти і науки, стримують її інноваційний розвиток, загрожують національній безпеці;

- **корегування нині діючих концептуальних документів щодо перспектив розвитку системи національної освіти** на основі наукового обґрунтування, інтересів національної безпеки України, реалізуючи Національну програму модернізації освіти і науки для сталого розвитку інноваційного суспільства (2020-2030 рр.) в умовах воєнної агресії.

Перехід на якісно нові підходи в сучасній освітній політиці вимагає особливої уваги щодо **удосконалення** тих наявних **концепцій розвитку освіти**, які прямо й опосередковано торкаються **реформацій** нової української школи, педагогічної освіти і системи **підготовки вчительських кадрів**, а саме:

- Концепція стандартизації освіти впродовж життя;

- Концепція системного забезпечення якості освіти в Україні;

- Національна програма підтримки сільської школи, навчальних і позашкільних закладів освіти у регіонах з особливими умовами проживання, зоні бойових дій, пріоритетного економічного розвитку;

- Концепція всебічного забезпечення психічного і фізичного здоров'я особистості в умовах неперервної освіти;

- Концепція формування материнської школи та системи дошкільного виховання дитини в Україні;
- Концепція формування системи розвивальної початкової освіти і виховання в національній школі;
- Концепція випереджального розвитку особистості учня основної та профільної школи в умовах конкурентного
- Концепція наставницької роботи з обдарованою молоддю у системі Малої академії наук, Малої академії мистецтв і позашкільного виховання (військово-патріотичного, естетичного, спортивного тощо);
- Концепція неперервної соціалізації і професіоналізації особистості у системі післядипломної (додаткової) освіти;
- Концепція сталого розвитку української вищої освіти і науки в умовах світової глобалізації.

Ураховуючи нагальні потреби, які визначають сучасний стан розвитку національної системи освіти і школи, необхідно розв'язати низку існуючих проблем та кризових явищ за рівнями освіти: дошкільна освіта; загальна середня освіта; професійно-технічна освіта; вища і післядипломна освіта.

Насамперед, необхідно осучаснити зміст освіти, навчальні плани в системі підготовки вчительських кадрів, зокрема акцентувати увагу на **якість психолого-педагогічної підготовки**.

Адже в освітніх закладах, починаючи з дошкілля, вже функціонують служби **психологічної підтримки та допомоги** у дитсадках, налагоджується система дошкільного педагогічного всеобучу для батьків, формуються програми фізичного оздоровлення дітей дошкільного віку, впроваджуються сучасні технології фізичного розвитку, діють програми **психологічної діагностики** та підготовки дошкільнят до навчання.

Цей складник в педагогічній освіті важливий тому, що підготовка навчальних програм, підручників, посібників має здійснюватися в обов'язковому порядку на основі комплексної **психолого-педагогічної, методичної експертизи та практичної апробації**, гуманізуючи підходи до

побудови освітнього процесу у загальноосвітній школі.

Підготовка вчительських кадрів у педагогічних вишах за нинішніх умов мусить урахувувати дедалі зростаючий рівень **технологізації, цифровізації та інноваційності** освітнього процесу, функціонування **віртуального** освітнього середовища.

Компетентності педагога мають бути адекватними ситуації, що складається в мобільному світі науково-освітньої сфери, будучи готовим до діяльності і педагогічної творчості, коли функціонують віртуальні центри додаткової освіти, навчально-експериментальні майданчики, діють ресурсні інформаційні, освітні, наукові, просвітницькі мережі.

Педагог після закінчення вишу повинен бути професійно й психологічно здатним працювати в умовах накопичувальної системи підвищення кваліфікації дипломованих фахівців на основі **інтеграції формальної, неформальної та інформальної освіти** з урахуванням специфіки кожної навчальної дисципліни.

Питання для рефлексії

1. Головні складники педагогічної культури українського вчителя.
2. Ідеал особистості вчителя в педагогічній творчості Софії Русової: психолого-педагогічний вимір.
3. Комунікативна культура як важливий чинник професійної майстерності педагога.
4. Схарактеризуйте основні показники емоційної культури, емоційного інтелекту та емоційної стійкості педагога.
5. Назвіть освітні Концепції та державні стандарти, які спрямовані на **реформацію** нової української школи, педагогічної освіти і систему **підготовки вчительських кадрів**.
6. Які своєрідності глобального, суспільно-політичного, соціально-економічного, психолого-педагогічного характеру нині впливають на формування компетентнісних характеристик українського вчителя.

Список використаних джерел до 2 розділу

- Макаренко, А. (1947а). Педагогіка індивідуальної дії. Виб. пед. твори. «Рад. школа». К.-Х.
- Макаренко, А. (1947b). Про мій досвід. Виб. пед. твори. «Рад. школа». К.-Х.
- Русова, С. (1918). Дошкільне виховання. Катеринослав.
- Русова, С. (1996). Дошкільне виховання. Вибр. пед. твори. К.: «Освіта».
- Фромм, Е. (2012). Мати чи бути? Запоріжжя: Біг-Пресс.
- Шафер, Д. П. (2007). Культурна особистість. К.: «Педагогічна думка».

РОЗДІЛ 3.

СУЧАСНА ПЕДАГОГІЧНА ОСВІТА В УКРАЇНІ

3.1. Мета і завдання педагогічної освіти

Сучасна педагогічна освіта в Україні, її розвиток в умовах глобалізації характеризується прискореним прогресом технологій, новими пріоритетами та вимогами до компетентностей працівників, появою багатьох нетрадиційних професій упродовж однієї зміни поколінь, сутнісними змінами у структурі ринку праці, а також складними різновекторними демографічними тенденціями, масштабною транскордонною міграцією.

У змісті формальної загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти дедалі більше уваги приділяється формуванню й розвитку загальних (універсальних) ключових компетентностей, необхідності вміти *безперервно вчитися впродовж життя*.

Формальна освіта розглядається як відправна в контексті навчання впродовж життя, в якій слід долати явища вузькоспеціалізованості, фрагментарності світосприйняття, недоліки у міжпрофесійних комунікаціях, інтеграційних процесах.

Ситуація потребує суттєвих змін в освітній філософії, переходячи *від знання фактів до розвитку компетентностей*. Глобальні воєнні катаклізми, мобільність і міграція, швидкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, величезні масиви інформації, відкритих та доступних знань для людей незалежно від їхнього місця проживання, віку чи соціально-економічного статусу, розмаїття в способах здобуття знань, зумовлює якісно іншу структуру, зміст формальної, неформальної та інформальної освіти.

За таких умов заклади освіти мають бути готовими забезпечувати свою продуктивну діяльність, коли втрачається монополія в забезпеченні ринку праці кваліфікованими працівниками. Тому актуальними завданнями стають: *подолання інерційності, бюрократизації, статичності, необґрунтованої тривалості процесу формування кадрового потенціалу, конкуруючи з*

неформальними освітніми послугами, які надаються різноманітними он-лайн платформами, неурядовими громадськими організаціями.

Перелічені фактори зумовлюють також трансформацію системи підготовки педагогічних кадрів, значимість якої лише посилюється у зв'язку з мобільністю як на глобальному, так і національному рівнях. Тому ще задовго до повномасштабної агресії росії в професійному й громадянському середовищах розпочалася робота по виробленню більш оптимальної, ***осучасненої моделі педагогічної освіти.***

На виконання Закону України «Про освіту» та Плану заходів на 2017-2029 роки із запровадження Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2017 р. № 903 була затверджена **Концепція розвитку педагогічної освіти.**

Її головною метою було вдосконалення системи педагогічної освіти для підготовки педагогічних працівників та становлення і розвитку сучасних альтернативних моделей безперервного професійного та особистісного розвитку педагогів.

Згідно цих нормативних документів ***педагогічна освіта*** розглядається як ***система професійної підготовки педагогічних працівників до здійснення педагогічної діяльності, а педагогічний працівник є особою, яка провадить навчальну, виховну, методичну, організаційну роботу та іншу педагогічну діяльність у формальній та/або неформальній освіті.*** Педагог є одночасно об'єктом і провідником позитивних змін, провадячи педагогічну діяльність.

Сутнісною характеристикою **педагогічної професії** є її багатогранність, яка у своїх вищих проявах підіймається до рівня *мистецтва*. Тому навіть високий рівень академічних досягнень, здобутих під час навчання у закладі освіти, *ще не гарантує його успішності* в професійній діяльності і не завжди тотожні його професійній кваліфікації. Оскільки мають ураховуватися інші чинники та показники, сформовані з об'єктивних та експертних показників, отриманих із різних джерел, зокрема, від основних заінтересованих сторін,

представників громад, професійного середовища, влади.

Такої комплексної оцінки, що виходить за межі відомчих характеристик, вимагає **особливий статус педагогічної професії**, яка поєднує *високу суспільну значущість й відповідальність* зі специфікою зайнятості в публічному секторі.

Своєрідний статус суспільної значущості та публічності, коли діяльність педагога знаходиться в оптиці громадянської і державної уваги, мусить передбачати баланс як спеціальних *вимог* до підготовки, професійної діяльності та професійного вдосконалення педагогічних працівників, так визначених законом *гарантій, привілеїв та можливостей* за професійною ознакою.

На даний час засади підготовки та професійного вдосконалення педагогічних працівників регулюються *законодавчо* і визначаються через *галузеву систему кваліфікацій*. Діяльність закладів вищої та фахової передвищої освіти в частині формування змісту освіти та організації освітнього процесу, додаткові вимоги до систем внутрішнього та зовнішнього забезпечення якості педагогічної освіти щодо змісту, кадрового і матеріально-технічного забезпечення також базуються на основі правомірного та об'єктивно обгрунтованого *державно-громадського регулювання*.

Підготовка педагогічних працівників за спеціальностями галузі знань **01 «Освіта/Педагогіка»** (та іншими спеціальностями) здійснюється *відповідно освітніх програм*, що відповідають встановленим вимогам та державних стандартів. Сама структура підготовки педагогів містять наступні складники:

- а) психолого-педагогічна та практична підготовка;
- б) предметна спеціальність;
- в) методика викладання;
- г) використання інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій тощо.

При цьому підготовка, навчання педагогічного працівника не обмежується формальною освітою, оскільки передбачає модель освіти *«впродовж життя»*. А тому слід виділити принаймі **три основні етапи** освітнього процесу в підготовці педагога:

- 1) відправна формальна освіта;
- 2) початок професійної діяльності - педагогічна інтернатура, яка сприяє входженню працівника в професію;
- 3) безперервний професійний розвиток.

Варто при цьому також звернути особливу увагу на питання підготовки педагогів до роботи з **особами з особливими потребами**, що передбачають обізнаність з *особливостями психофізичного розвитку* таких осіб та володіння спеціальними методиками.

Сама професійна підготовка не може опиратися на самодіяльну, нехай і творчу, ініціативу чи авторські програми (моделі), а відповідати, насамперед, **суспільним запитам**, які в основному сформульовані в професійних стандартах та стандартах освіти, що враховують світові тенденції, національні інтереси України.

Однак далеко не завжди навіть дуже правильно й оптимально виписані стандарти здатні забезпечити якісну систему підготовки та професійного розвитку педагогів, реалізувати ті стратегічні цілі та завдання, які окреслені державною освітньою політикою. Адже паралельно існує ціла **низка проблем і суперечностей**, які гальмують упровадження в життя поставлених цілей.

У державі відчутною є проблема дисбалансу між суспільним запитом на висококваліфікованих педагогічних працівників, перспективами розвитку суспільства, глобальними технологічними змінами та існуючою системою педагогічної освіти, рівнем готовності/спроможності сучасних педагогів до реалізації освітніх реформ в Україні, дефіцитом педкадрів з низки математичних, природничих дисциплін, іноземних мов.

Причинами формування такого дисбалансу є:

російська агресія і війна; зниження соціального статусу, можливостей і мотивації до діяльності та професійного розвитку педагогічних працівників; незадовільний рівень оплати праці; застарілі зміст, структура, стандарти та методики (технології) навчання в системі педагогічної освіти, які не забезпечують майбутнім педагогам можливості оволодіння компетентнісним

підходом та сучасними ефективними інструментами педагогічної праці; недостатня ресурсна підтримка професійної діяльності педагогічних працівників, слабка експериментально-лабораторна база та обладнання; недостатнє оснащення новітнім прикладним програмним забезпеченням (цифровими комплексами), сучасною комп'ютерною та мультимедійною технікою; відсталі моделі та методики (технології) професійного розвитку педагогічних працівників, зорієнтовані на формальні усталені вимоги, а не на особистісне та професійне зростання педагогічних працівників; невідповідність сучасним вимогам науково-педагогічної діяльності для підготовки педагогічних працівників в умовах роботи прискореної модернізації змісту освіти та методів навчання; певна їх відірваність від практичних освітянських потреб, недостатній рівень аналітичності, доброчесності та суспільної значущості досліджень у галузі педагогічних наук; недостатність використання наукової основи для підвищення якості освітнього процесу; неефективність, а часто й відсутність комплексу заходів професійного педагогічного та психологічного відбору майбутніх здобувачів педагогічного фаху; відсутність дієвої координації між закладами педагогічної освіти, місцевою владою та роботодавцями в частині змісту освітнього процесу та практичної підготовки здобувачів освіти; невідповідність ключових професійних компетентностей випускників закладів педагогічної освіти викликам цифрового суспільства; складність програми підготовки з обраної предметної спеціальності і аспектами її викладання та використання міждисциплінарних зв'язків; недостатня обізнаність педагога з методами дослідницької діяльності; недостатня зорієнтованість змісту освіти в системі якісної підготовки педагогічних кадрів на компетентності громадянського, культурного, світоглядного характеру.

На погіршення якості педагогічної освіти також впливає: неспроможність певної частини педагогічних працівників та здобувачів педагогічної освіти до опанування та практичного використання новітніх методик (технологій) навчання, виховання та розвитку; зниження суспільного престижу педагогічної

праці та тенденція до позиціонування її другорядності у порівнянні з іншими видами розумової праці. Увесь цей пласт стратегічних і тактичних завдань, недоліків об'єктивного та суб'єктивного характеру на державному і громадському рівнях необхідно враховувати в змісті педагогічної освіти, спрямованої на **покращення професійної підготовки педагога**.

Завданнями Концепції розвитку педагогічної освіти стали також створення умов для залучення до педагогічної діяльності фахівців інших професій, становлення і розвитку сучасних альтернативних моделей безперервного професійного та особистісного розвитку педагогів, що є однією з ключових умов упровадження реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року.

Оскільки в сучасному суспільстві має заохочуватись як тривала професійна педагогічна кар'єра, так і навернення до педагогічної праці на певних етапах особистісного та професійного зростання фахівців з **інших сфер діяльності**.

Наявність умінь, досвіду професійної педагогічної діяльності повинна стати сутнісним критерієм при обійманні *багатьох суспільно значущих посад у публічній сфері*. А тому в державі необхідно постійно створювати належні умови для забезпечення притоку до сфер дошкільної, загальної середньої, позашкільної, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, спеціалізованої освіти відповідних рівнів та вищої педагогічної освіти осіб, які мають бажання і здатні до здійснення управлінської діяльності, праці у трудових колективах, коли функціонує модель «людина-людина».

Цьому сприятиме *диверсифікація шляхів доступу до педагогічної професії, забезпечення розмаїття моделей та програм формальної педагогічної освіти, впровадження механізмів визнання результатів неформальної та інформальної освіти закладами освіти та кваліфікаційними центрами*.

Головним завданням трансформації педагогічної освіти є забезпечення її **випереджувального** розвитку. Усі здобувачі освіти мають отримати **доступ** до найсучасніших знань, а рівень освіченості (включаючи усереднений рівень

здобутої формальної освіти) педагогічної спільноти повинен неперервно зростати також за рахунок *особистісного розвитку педагогічних працівників*, опановуючи успішно освітні методики та технології. Для цього педагогічним працівникам закладів освіти має надаватись моральне та матеріальне *заохочення* для підвищення їхнього освітнього рівня.

3.2. Рівні фахової педагогічної освіти. Перший бакалаврський рівень

Виокремлені вище завдання, проблеми, пріоритети є важливими для всіх рівнів педагогічної освіти.

Фахова передвища педагогічна освіта – підготовка кваліфікованих педагогічних працівників для дошкільної освіти, початкової середньої освіти, початкової мистецької освіти, вихователів, майстрів виробничого навчання для професійної (професійно-технічної) освіти та асистентів вчителя, які здатні самостійно виконувати спеціалізовані завдання навчання та виховання, нести відповідальність за результати своєї діяльності та здійснювати контроль за здобувачами освіти).

Фахова передвища педагогічна освіта може розглядатись лише як проміжний етап професійної підготовки та розвитку педагогічного працівника, передбачаючи надалі здобуття початкового рівня (короткого циклу) або першого (бакалаврського) рівня вищої педагогічної освіти.

Перший (бакалаврський) рівень вищої педагогічної освіти – підготовка кваліфікованих педагогічних працівників для дошкільної освіти, початкової та базової середньої освіти, позашкільної освіти, професійної (професійно-технічної) освіти, спеціалізованої початкової мистецької освіти, які здатні вирішувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми навчання, виховання та розвитку, що передбачає застосування певних теорій та методів відповідних наук.

Другий (магістерський) рівень вищої педагогічної освіти – підготовка висококваліфікованих педагогічних працівників для усіх складників освіти

(дошкільна освіта, повна загальна середня освіта, позашкільна освіта, спеціалізована освіта, професійна (професійно-технічна) освіта, фахова передвища освіта, вища освіта, освіта дорослих, у тому числі, післядипломна освіта), які здатні розв'язувати складні задачі та проблеми навчання, виховання й розвитку, що передбачає проведення досліджень та/або здійснення інновацій.

Магістри здатні брати участь у створенні та впровадженні нового змісту освіти та новітніх методик (технологій) навчання, поєднувати власну педагогічну (науково-педагогічну, мистецько-педагогічну) діяльність на високому професійному рівні з поширенням кращої практики, експертною діяльністю та наставництвом на основі власного педагогічного досвіду.

Третій (освітньо-науковий чи освітньо-творчий) рівень вищої педагогічної освіти - підготовка педагогів-дослідників, педагогів виконавців у мистецькій освіті) для усіх складників освіти (дошкільна освіта, повна загальна середня освіта, позашкільна освіта, спеціалізована освіта, професійна (професійно-технічна) освіта, фахова передвища освіта, вища освіта, освіта дорослих, у тому числі післядипломна освіта), які здатні розв'язувати комплексні проблеми в галузі педагогічної та/або дослідницько-інноваційної діяльності, що передбачає глибоке переосмислення наявних та створення нових цілісних знань та/або професійної практики.

Педагоги-дослідники мають бути здатними здійснювати аналітичне осмислення стану та перспектив розвитку сфери освіти (відповідної спеціальності), створювати та впроваджувати новий зміст освіти та новітні методики (технології) навчання, поєднувати власну педагогічну (науково-педагогічну, мистецько-виконавську) діяльність на високому професійному рівні з поширенням нових знань і кращої практики в педагогічній спільноті, продовженням традицій національної мистецької виконавської школи.

Особливим завданням третього (освітньо-наукового) рівня вищої педагогічної освіти є підготовка наукових та науково-педагогічних працівників на рівні, що відповідає міжнародним, зокрема, європейським вимогам до докторів філософії/докторів мистецтва, які мають забезпечити якість вищої

педагогічної освіти та наукових досліджень у сфері освіти.

Щодо **першого (бакалаврського) рівня вищої педагогічної освіти**, то на цьому етапі головними завданнями є *підготовка педагогічних працівників для забезпечення потреб базової середньої освіти, професійної (професійно-технічної) освіти та спеціалізованої початкової мистецької освіти*.

Особи з першим (бакалаврським) рівнем вищої педагогічної освіти *мають заохочуватись до здобуття другого (магістерського) рівня вищої педагогічної освіти*, передусім у межах системи безперервного професійного розвитку з відривом або без відриву від професійної діяльності (зокрема, шляхом неформальної освіти та визнання надбаних результатів навчання в системі формальної освіти).

Завданням початкового рівня (короткого циклу) вищої педагогічної освіти є підготовка кваліфікованих педагогічних працівників для дошкільної освіти, початкової середньої освіти, базової середньої освіти (за предметними спеціальностями: образотворче мистецтво, трудове навчання та технології, музичне мистецтво, фізична культура) та позашкільної освіти, початкової мистецької освіти, майстрів виробничого навчання для професійної (професійно-технічної) освіти.

Уже на цьому рівні вони мають бути які здатні:

- *вирішувати складні спеціалізовані задачі та деякі практичні проблеми навчання та виховання, зокрема такі, що характеризуються комплексністю та невизначеністю умов;*

- *уміти передбачати та застосовувати положення і методи відповідних наук;*

- *нести відповідальність за результати своєї діяльності та контролювати інших осіб у певних ситуаціях.*

Цей початковий рівень (короткий цикл) вищої педагогічної освіти не може розглядатись як завершальний, а може виступати лише в якості *проміжного ступеня освіти в підготовці педагогічних працівників для інших рівнів освіти*.

Особливим завданням такого рівня вищої педагогічної освіти є не лише

підготовка відповідних педагогічних працівників, але й **надання їм можливостей професійного вдосконалення шляхом здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої педагогічної освіти.**

Ключовими вимогами, потребами, завданнями даного етапу підготовки фахівця (бакалавра) є розширення практичної підготовки та присвоєння професійної кваліфікації педагогічного працівника.

Тому обов'язковою складовою процесу підготовки здобувача вищої освіти до педагогічної професії є **безперервна педагогічна практика.** Для виконання цього завдання обсяг практичної підготовки має складати не менше 30 кредитів ЄКТС у межах обов'язкової частини бакалаврських програм (починаючи з першого року навчання, у різних закладах освіти, класах (курсах).

В освітніх програмах підготовки молодших бакалаврів має бути забезпечена фундаментальна підготовка за спеціальністю, зокрема, в межах спеціальності **014 «Середня освіта» за освітніми галузями («Мови і літератури», «Суспільствознавство», «Мистецтво», «Математика», «Природознавство», «Технології», «Здоров'я і фізична культура»)** та **пропедевтична психологопедагогічна підготовка.**

А після здобуття ступеня молодшого бакалавра здобувані вищої педагогічної освіти зможуть продовжити навчання на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти (в обсязі 120 кредитів ЄКТС на основі молодшого бакалавра).

Які ж вимоги існують нині до освітніх програм підготовки педагогічних працівників, необхідні для впровадження Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти **«Нова українська школа»?**

Вони, зокрема, передбачають:

- впровадження компетентнісного, особистісно-орієнтованого підходу в педагогічній освіті;
- забезпечення формування загальних (універсальних, ключових тощо) компетентностей;
- набуття педагогічними працівниками вмінь та досвіду формування

компетентностей в учнів;

- опанування педагогічних технологій, передовсім із використанням елементів інформаційнокомунікаційних та цифрових технологій;
- посилення практичної складової педагогічної освіти;
- максимальне наближення психолого-педагогічної та методичної підготовки до умов практичної фахової діяльності;
- запровадження в освітньому процесі принципів **дитиноцентризму, україноцентризму та педагогіки партнерства**, що ґрунтується на співпраці учня, вчителя, батьків і громадськості;
- урахування принципів інклюзивної освіти, набуття необхідних компетентностей та досвіду роботи з особливими дітьми;
- обов'язковість безперервного підвищення рівня педагогічної майстерності;
- набуття **навичок дослідницької діяльності** на майбутній посаді.

Варто визнати, що освітні бакалаврські програми і зміст навчання на сучасному етапі передбачають також посилення уваги до набуття компетентностей здобувача вищої освіти щодо низки таких напрямів як:

- особливий освітній процес в умовах інклюзивного та спеціального навчання;
- опанування новітніми **технологіями електронного навчання та основ андрагогіки**;
- формування менеджерських (управлінських) навичок із широким використанням інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій;
- забезпечення практичної підготовки шляхом неперервної педагогічної практики студентів на базі закладів дошкільної, загальноосвітньої, позашкільної, професійної (професійно-технічної) освіти;
- сприяння формуванню соціально зрілої особистості педагогічного працівника, прийняттю **національних цінностей, чеснот громадянського (відкритого демократичного) суспільства, поваги до України та національної ідентичності**, усвідомлення обов'язку її захисту, готовності до трансляції цих

якостей учням;

- прищеплення якостей критичності, креативності, командності (вміння і бажання працювати в колективі), комунікабельності, інноваційності як способу мислення та ключового інструменту лідерства в умовах державно-громадського партнерства;

- сприйняття глобалізації освітніх процесів та конкурентності як обов'язкових умов розвитку системи педагогічної освіти;

- актуалізація в системі підготовки кадрів стрижневих напрямів освітньої політики: **українськості, націєтворчості, державотворчості**. Здобувачам першого (бакалаврського) рівня вищої педагогічної освіти необхідно забезпечувати для підвищення якості педагогічної освіти і формування її привабливості, реалізацію, опанування одного з важливих педагогічних принципів – **культуровідповідності**, пізнаючи цінності національної (української) культури, ознайомлюючись із світовою та європейськими культурами, ведучи діалог культур, **активно протидіючи ворожій ідеології «руського міра»**. Адже згідно рекомендацій Європейського Союзу, оновлених 2018 року, **компетентність культурної обізнаності та самовираження** (Cultural awareness and expression competence) відноситься до ключових і визначальних в освітніх стратегіях європейських країн. Компетентність передбачає *«знання місцевих, національних, європейських та світових культур, зокрема мов, спадщини, традицій, культурних продуктів. Включає розуміння різних способів передачі ідей між творцем, учасником та аудиторією в письмових, друкованих та цифрових текстах, театральних виставах, фільмах, танцях, іграх, мистецтві, дизайні, музиці, ритуалах та архітектурі. Навички передбачають здатність виражати та інтерпретувати з емпатією образні та абстрактні ідеї, переживати емоції у різних сферах мистецтва і формах культури»*.²³

Про визначальну роль вчителя та освіти в духовному і культурному розвитку Української держави зазначалось в Державній програмі «Вчитель»: «через діяльність педагога реалізується державна політика, спрямована на

зміцнення інтелектуального і духовного потенціалу нації, розвиток вітчизняної науки і техніки, збереження і примноження культурної спадщини. Важливою є також проблема поліпшення культурологічної, мовної, психолого-педагогічної, підготовки вчителів» (Державна програма «Вчитель», 2002).

Отже, *завданням вищої педагогічної освіти* – сформувати вже на першому її рівні (**бакалаврат**) такого фахівця (майбутнього вчителя), для якого такі сутнісні категорії як «культура», «педагогічна культура», «педагогічна майстерність» ставали б основою не тільки для формально професійних, але й *громадянських* компетентностей.

Для цього важливими є всі структурні елементи освітнього процесу. Мета, зміст, форми, методи, дидактичний інструментарій, соціокультурне середовище, насамперед освітнє, є тими головними складниками, які вибудовують якість, характер, філософію освіти.

З усіма цими та іншими напрямками і завданнями майбутній учитель незалежно від фаху має бути добре ознайомлений, знаючий і володіючий необхідними компетенціями і характеристиками.

3.3. Психолого-педагогічна культура Вчителя

За будь-яких умов стрижневим чинником освітнього процесу є *педагог із досконалими знаннями конкретного предмету та науки, уміннями розкрити його суть відповідними методами і засобами, а також знаннями про індивідуальні психофізіологічні та соціальні особливості тих, кого навчають.*

Однак навіть найдосконаліші методики, вивершені методи навчання, дидактичне й технологічне забезпечення, що є суть важливими для якості освіти, не вирішують фаховість підготовки вчителя, коли психопедагогічна діяльність творитиметься поза **цінностями**.

Саме тому в зміст підготовки майбутніх учителів, навчальні плани і програми, у характеристики їхньої «педагогічної культури» мають закладатися *аксіологічні (ціннісні) аспекти*, тобто той виховний ідеал, до якого

мають спрямовуватися як зусилля викладача вишу, так і процес самовиховання індивідууму, отримуючи пріоритетність над гедоністичними, споживацькими, безорієнтаційними, асоціальними «*цінностями*».

Вибір ціннісних орієнтацій для майбутніх педагогів є одним із найбільш відповідальних і значимих аспектів педагогічної взаємодії, адже відбувається надскладний процес формування *особистісної зрілості* (професійної і громадянської) на етапі переходу від *гетерономії* (несвободи, несаможитності) до автономії свободи. На цьому етапі важливо, щоби зовнішні (часто згубні), «чужорідні» закономірності й «вартості» не були прищеплені майбутньому педагогу.

Бо не лише особистісні інтереси, мотивації є визначальними щодо ціннісної моделі, але й передовсім *суспільні* завдання, *національно-державні* інтереси мають знаходитися в основі аксіологічного вибору. Цей напрям навчального процесу слід розглядати в контексті загально-національної освітньої стратегії, передбачаючи і застосовуючи відповідні методики, інструменти й технології, тактики педагогічної взаємодії, враховуючи індивідуальні психоментальні своєрідності кожного індивіда (студента), створюючи адекватну психопедагогічну атмосферу в певному студентському середовищі.

Адже імперативною, стандартною нормою для реалізації цього завдання є впровадження в освітній процес саме *особистісно орієнтованої освіти*, яка першочергово передбачає вивчення індивідуальних психологічних, соціальних, фізіологічних особливостей студента, його етичних, культурних, національних і громадянських інтересів, щоби ефективніше відбувалася взаємодія між викладачем (наставником) та студентом (учнем). При цьому оптимізація процесу здійснюватиметься лише в тому разі, коли відбуватиметься *різноформатний діалог, суб'єкт-суб'єктний характер навчання*. Такий характер спілкування та зорієнтованості на особистісну внутрішню свободу студента уможливлуватиме для нього більш суспільно значущий екзистенційний вибір цінностей.

Трансформуючи згаданий принцип на сучасний стан українського

суспільства, варто виокремити кілька сутнісних речей, які потребують актуалізації.

Найперше, сила, безпека людини, суспільства, держави-Україна залежать не тільки від ресурсного, фінансово-економічного, мілітарного чинників, а передусім від *людського капіталу*, зважаючи на те, яким є дух, моральний, інтелектуальний, психологічний і соціальний стан народу, його національна свідомість.

Можна мати у державі все необхідне, але без якісного людського капіталу ніякий технологічно-ресурсний потенціал не в змозі забезпечувати бажані результати.

По-друге, потреба «зміцнювати дух» народу означає забезпечити дієвість безперервної й ефективної системи виховання нації. Бо зрощена на засадах свободи, справедливості, гідності, історичної правди нація здатна до особистої, національної і державної самоповаги, долаючи успадковане малоросійство, свідомо утверджуючи в усіх сферах життєдіяльності принципи україноцентризму і європеїзму.

Саме освіта, педагог відіграють у цих процесах провідну роль. Від того який рівень національної і громадянської свідомості вчительських кадрів, їх інтелектуального та гуманістичного розвитку в повній мірі залежатиме сила і життєдайність Нації.

Цільова комплексна програма «Вчитель» чітко орієнтує педагогічну діяльність на створення інтелектуального, духовного потенціалу нації та примноження національної культурної спадщини.

Усе це засвідчує про нагальну суспільну потребу мати такого вчителя, який би завжди виступав сучасним і надійним посередником між особистістю учня та позитивним соціальним досвідом. Його педагогіка є педагогікою співробітництва, що реалізує важливі принципи гуманізації, індивідуалізації, толерантності, культуро-природовідповідності. В основу такої педагогіки покладена освітня парадигма, сутність якої – формування суб'єкт-суб'єктних відносин, суб'єкт-суб'єктної взаємодії виховника і вихованця,

студента і викладача, де домінує діалог, спільна діяльність, партнерські взаємини. Її метою є самовираження і повна самореалізація учня, студента як суб'єкта виховання. Такі відносини стають виховуючими як спеціально організована під керівництвом вчителя творча, морально-естетична взаємодія. Тобто, йдеться не про стихійні взаємини, а про відносини, спеціально організовані, педагогічно доцільні, суспільно значимі, в яких присутні співтворчість і співробітництво.

Це завдання може бути виконане тільки щоденною, сумлінною, чесною працею вчительства, підтверджуючи слова Я.А. Коменського, що справа вчителя, скромна зовні, є однією з величезних справ в історії.

У своїй праці «Українська культура» (1918) та проповіді «Творимо українську культуру всіма силами нації» Іван Огієнко порушує питання духовності інтелігенції, зокрема вчительства, стверджуючи, що «тільки ж національно-свідома інтелігенція становить родючий ґрунт для національного зросту цілого народу» (Огієнко, 1918).

Огієнко підкреслює значимість прилучення молоді до вивчення національної духовної культури, а завдання кожного вчителя формувати національну свідомість, що росте з національної духовної культури і є сприятливим ґрунтом для самостійницького життя народу.

Одна з найважливіших функцій педагога - бути живим носієм певних видів культуротворчої діяльності. У цьому й полягає питання актуальності ґрунтовної культурологічної підготовки, що допомагає вчителю подолати вузький професіоналізм, прилучатися до творчості, забезпечити розвиток емоційної культури та культури спілкування як основних структурних компонентів професійної культури. Удосконалення підготовки педагогічних кадрів вимагає не тільки систематичного поліпшення змісту й методики їхнього навчання, але й становлення та розвитку *загальної культури особистості*, що забезпечує повноцінну професійну діяльність майбутнього педагога в умовах сучасного суспільства.

Культурологічний підхід у педагогічній освіті - це сукупність теоретико-методологічних положень, організаційно-педагогічних засобів та індивідуально-психологічних чинників, спрямованих на створення позитивних умов для засвоєння та трансляції педагогічних та культурних цінностей, технологій, які забезпечують творчу самореалізацію особистості вчителя у його професійній діяльності

Ефективна система педагогічної освіти передбачає не тільки знаннєві компетенції, але й впровадження ціннісних ставлень Особистості до Людини, Природи, Народу, Батьківщини, Світу на засадах загальнолюдськості, націокультурності, громадянськості. Реальна освіта має розвиватися у сув'язі і гармонії з гуманною, що уможливить творення такої суспільної та індивідуальної світоглядної і компетентнісної бази, яка визначатиметься моральними нормами, культурою, етичною відповідальністю перед сущим і майбутніми поколіннями. «Культ» культури і моралі в освіті ставатимуть необхідним складником життєдіяльності націй, держав, глобального світу, адже суспільство завжди потребуватиме високого рівня культури населення.

Тому проблема культури в змісті освіти буде завжди актуальною.

Скажімо, в історичних, філософських, педагогічних працях Івана Огієнка можна знайти обгрунтовані відповіді з багатьох суспільних, наукових, освітніх тем, проте центральною є проблема культури. Він писав, *що культура наша давня, велика, оригінальна, самотійна і серед слов'янських народів посідає почесне, одно із перших місць. І сила народу міститься в силі його культури.*

Державна національна програма «Освіта. Україна ХХІ століття» на початку 90-их років визначила, що одним із головних напрямів реформування освіти – підготовка нової генерації вчителів з високим рівнем загальної і педагогічної культури.

У педагогічному контексті гуманізм означає людяність, рису характеру, яка найповніше виявляється в любові і повазі до людей і передбачає високий рівень вимогливості, яка повинна бути доброзичливою.

У формуванні особистості вчителя є два головних аспекти: *професійний і*

культурний. Тобто, вищий навчальний заклад покликаний давати не тільки знання, а й формувати особистість педагога, виховувати такого педагога, хто, за словами Тараса Григоровича Шевченка, був би *«апостолом правди і науки»*,²⁶ *уособленням совісті нації* (Шевченко, 2011).

Суспільство потребує вчителя *культурного*. Саме культура є підґрунтям для формування особистості вчителя. У Великій Хартії університетів (1638р.) у Сорбонні було проголошено, що *вища школа є інститутом відтворення і передачі культури*. Теза *«від людини освіченої – до людини культурної»* набуває нині особливої актуальності, стверджуючи важливість відродження національної інтелігенції, створення внутрішніх передумов для розвитку творчої індивідуальності. Бо тільки в культурному середовищі можуть формуватися спеціалісти, здатні вільно і широко мислити, створювати інтелектуальні цінності, яких завжди потребуватиме суспільство, передовсім, освіта.

А ще – «культура» творить високі емоції, вивищує почуттєвий стан людини до тих душевних висот, до яких не дібратися їй лише з допомогою «рацію» (логіки, формальної науки, «розуму»). Бачити, слухати, відчувати «красу» в живописі, образотворчому мистецтві, музиці, пісні, грації, високому поетичному слові є притаманним цьому Божому створінню, з найменням «людина». Без цього людський розвиток позбавлений сенсів, духовного злету. Саме культура і мистецтво здобрюють ґрунт для зрощування людськості. Лише тоді, коли в людині «заговорить» серце, спалахуватиме емоція, тоді зроджується людське в людині.

На цьому культурному ґрунті і формується справжня психопедагогічна культура вчителя, а не на мертвих, переходячих як перекотиполе з концепції в концепцію, з підручника в підручник «правильних» дидактичних фраз та повчань. Навіть у нинішньому наджорстокому і збайдужілому світі мистецтво «проростає» крізь забетоновані фетишом наживи і агресії душі, дає відповіді на те, де відшукувати істини щодо творення (реформування) гуманістичної освіти.

Вони – в культурі. Бо чому ж тоді міжнародний фестиваль музики Шопена збирає багатомільйонні аудиторії, чому нацистський очільник у Польщі з

початком війни 1939-го віддав наказ розшукати серце Шопена, чому саме пісня і музика «Марсельєза» підняла дух французів на захист своєї Вітчизни.

І чи є нині в умовах загарбницької війни московитів щось більш надихаюче й священне ніж наша національна Пісня пісень – **«Ще не вмерла Україна...»** Михайла Вербицького і Павла Чубинського.

Тому коли підготовка вчителя опирається на скупі й схоластичні, «позакультурно» мінімізовані навчальні програми, психолого-педагогічній культурі вчителя наноситься непоправима професійна шкода.

Тому фаховий педагог на рівні бакалаврської освіти (попри добре опанування ним багатьма формальними компетентностями) мусить засвоїти, усвідомити, визнати у повній мірі значущість для його професії загальнокультурного розвитку. Передусім, опановуючи здобутки національної культури, власної історичної спадщини, **цінності українськості**.

Академік **Сергій Єфремов**, репресований у 30-их московським сталінізмом, у розлогій передмові до «Історії українського письменства» напише, згадуючи слова українського письменника: *«Чудний наш народ, і сильний і сумний... Мав героїв і ніхто їх не знав... Усе життя любив волю – і все життя жив рабом... Утворив багатство пісні – сам її не знає»* (Єфремов, 2025, с. 4).

Оскільки вчительська професія сотворена, щоби навчати інших, то йому самому слід бути навченим, вірити в те, чому вчиш і що сповідуєш.

Отож, для сьогодення логічним завданням у змісті педагогічної освіти (через удосконалення існуючих програм і навчальних планів) є впровадження своєрідного «декалогу Українця», який має опановувати і вшановувати кожен Педагог та Учень. Одним із складників цієї українознавчої програми є пізнання, наприклад, визначальних цінностей Українця:

- 1. Україна**
- 2. Український Воїн**
- 3. Прапор України**
- 4. Герб України**

5. Державний Гімн України

6. Українська мова

7. “Заповіт” Т.Шевченка

8. Духовний Гімн “Молитва за Україну”

9. Українська Церква

10. Українська пісня...

Історія, суспільна значущість цих чеснот у націо-державотворенні – головний посил для виховання емоційного і громадянського інтелекту Нації. У них – величезні й незвідані досі для багатьох знання, почуттєві скарби національних чеснот (далеко не всіх), які потребують вдумливого пізнання й пошанування, бо там закладено неосяжний потенціал для освітнього процесу, усвідомленість історичної тяглості національного буття, ціннісні ідеали та орієнтації суспільства, необхідні для збереження, виживання, розвитку і прогресу Нації і Держави, своєї Ідентичності і Суверенності.

Оскільки недостатнім є опертя в системі педагогічної освіти лише на загальні цінності *свободи, солідарності, економічного процвітання* (проект «*нової України*»), нівелюючи важливі світоглядно-національні вартості, які слугують засадничими націє-державотворчими принципами, конституційно й законодавчо затвердженими в Україні.

Запропонований для бакалаврської (і не тільки) педагогічної освіти ***україноцентричний орієнтир*** значно посилить професійні, громадянські, компетентності психолого-педагогічну культуру вчительства, якщо посилити в навчальних програмах українознавчу платформу. І це не є черговим педагогічним актом «фразеологічного патріотизму» (за І.Франком), а нагальною необхідністю, спричинені суворими й сумними реаліями. Адже вище окреслені цінності, які мають бути «альфою» і «омегою» для кожного педагога, учня, студента, насправді, не завжди є такими.

Бо якщо розглянути крізь об’єктивну оптику цінність **«Української Мови»**, як консолідуючого чинника Нації і Держави, то справи тут не

вельми втішні. Тому **мовна культура** сучасного педагога посідає особливе місце в його професійній підготовці.

Адже дослідження, проведене 2025 року Державною службою якості освіти спільно з Уповноваженим із захисту державної мови, показало тривожні результати.

40% учнів України під час перерв у школі продовжують спілкуватися російською мовою, а **30%** – вдома та з друзями поза навчальним закладом. Зменшилася частка школярів, які вважають українську мову рідною (з 71% у 2024 році до 64% у 2025-му). Серед батьків — з 79% до 71%. У кожній сьомій школі – порушення мовного Закону.

У Києві 35% школярів використовують російську або суржик на перервах у навчальних закладах, а 28% – вдома. Столиця демонструє спад у мовній самоідентифікації, коли українську визнають рідною тільки 68%.

На цьому загальнонаціональному тлі відповідальними особами формується достатньо контраверсійний і суперечливий висновок, яким означено: хоча «менше дітей вважають українську рідною, проте її вжиток зростає»!? У цій доволі складній ситуації освіти, владі, культурі, науці, книговидавцям, церкві, бізнесу громадянському суспільству варто передусім, виконуючи мовний Закон, не ігнорувати рішення Конституційного Суду від 14 грудня 1999 року про захист Української мови, яке не підлягає оскарженню,

Сучасна педагогічна освіта має опиратися на той культурологічний підхід, який формувався впродовж віків кращими національними «перворозумами», заклавши в її зміст знакові націєцентричні цінності.

Серед таких завжди визначальним пріоритетом була **рідна (українська) мова**, яка є своєрідним генетичним кодом Народу, його скарбом, символ національної гідності, оберегом української Ідентичності і Державності.

Перший президент УАН України В. Вернадський стверджував, що народ із втраченою мовою є «*розумово поневолений*».

Мова – це не просто комунікація, спілкування, а творчий орган мислення, не засіб позначення думки, а засіб її створення, стверджували О. Потебня і В. Гумбольдт. Українську Мову М. Грушевський сприймав як ідею *«політичної і мовної єдності»*.

Видатному мислителеві Олександрю Потебні належить найпроникливіша характеристика згубного впливу російської політики мовно-культурної асиміляції на соціальний і психічний стан української спільноти. Він стверджував, що *денаціоналізація сходить на погане виховання, на моральну хворобу: на неповне користування засобами сприйняття, засвоєння, впливу, на ослаблення енергії думки; на мерзоту запустіння на місці витіснених, але нічим не заступлених форм свідомості; на ослаблення зв'язку підростаючих поколінь з дорослими, який заміняє лише слабкий зв'язок з чужими; на деморалізацію суспільства, аморальність, спідлення*.

Тоді ж, у другій половині XIX ст. цю проблему чітко окреслив філософ Ф. Ніцше. Головне місце в його педагогічній філософії посідали *«вища»* культура і *«справжня»* освіта. Називаючи тодішню культуру філістерською, метою якої – за будь-яку ціну залишити все по-старому, він визначив сутнісну причинність цієї біди. Вона полягала в тому, що наукову (освітню) думку часто спрямовують люди *без перспективи та ініціативи*. Освіта за таких обставин перетворюється в неживий процес.

Іншу причину кризи вбачав у падінні рівня *лінгвістичної освіти*, що спричиняє гальмівні процеси думання, коли навіть учений втрачає здатність логічно висловлювати власні думки, формувати висновки в переконливій формі. Тому центральним місцем в освіті для нього була **Мова!**

Ця концепція сформульована ним у 5 лекціях для студентів Базельського університету. У лекції *«Про майбутнє нашого інституту освіти»* (1872) філософ зазначав, що *освіта губиться, коли намагаються ослабити її зміст та знищити культуру*, а замість розвитку власних здібностей та критичного мислення учня, студента зобов'язують наслідувати спущені зверху штампи і зразки.

Ці окремі обґрунтування зберігають актуальність і для нашої освіти, оскільки стрижневим у ніцшеанській філософії освіти є розвиток «істинної» культури, яка зрошуватиме повноцінні Особистості. Бо тільки завдяки *«людині культурній»* суспільство, держава здатні збирати значимі для загального блага плоди. Ці уроки минулого та ідеали наукової європейської думки необхідно засвоювати.

Освіта, під якою розуміють розвиток і прогрес, стає нікчемною, коли ігноруються, нехтуються національні, загальнолюдські цінності, за якими *«життя має бути культурним»* (Ортега де Гассет).

Творячи свою духовну культуру, кожна людина, етнічна спільнота, нація самовиражаються передусім **у мові**, тому слід дбати про рідну мову як головний засіб національної комунікації та консолідації, збереження внутрішньої цілісності, нагромадження знань і плекання культурних цінностей. Нині в умовах російської агресії український народ спільнота у своєму розвитку і боротьбі повинен сповна використовувати всі ці названі етно-соціальні політичні функції мови. Нехтування хоча б однією із них зменшує престижність мови, а намагання використовувати без жодної на те потреби чужинську (російську) мову, зневажаючи рідномовними обов'язками, лише послаблює живучість і опірність народу. Тому ***проблема Української Мови в такому вимірі має бути ключовою в системі підготовки (бакалаврів) вчительських кадрів.***

Педагогічна освіта, культурне та інформаційне середовище, має жититися класичними методологічними принципами виховання нації: народність, природовідповідність, культуровідповідність. А *українознавчий* складник освіти унеможливить втрату державотворчих і націєтворчих орієнтирів, спрямованих на єдність, соборність, суверенність України.

У педагогічних вишах слід реалізовувати той сутнісний підхід, коли українська мова (державна) має реально ставати мовою міжнаціонального спілкування для багатьох етносів, які є громадянами України (поляки, румуни, угорці, євреї, татари, болгари, росіяни, словаки...). А знання державної мови,

повага й зміцнення її авторитету ставатиме конституційним обов'язком кожного українського громадянина.

Тому захист української мови, культури, духовних символів і цінностей Українського народу, правди про національну історію є найважливішим стратегічним завданням сучасної освітньої політики, педагогічної освіти.

Освіта, наука, система національного виховання, формуючи громадянина і патріота, інтелектуальну і духовну особистість, мають ефективно протидіяти згубній зовнішній гуманітарній, ідеологічній, інформаційній інтервенції *росії*, впливу чужих нашому народу «цінностей», зокрема через ЗМІ, книгу, церкву, історію, культуру.

Адже Український народ, упокорений імперіями та чужинцями, ніколи б не став вільним, якби всупереч політиці тих держав не обстоювалася *рідна Мова і Культура*, не вибудовувалася б своя *національна школа*, не творилася *українська література*. Тому сучасна українська освіта мусить бути здатною виховувати «людей ціннісних», формувати громадянську культуру «вільних особистостей», гідних Українського народу, не плентаючись в обозі ідей «сильних світу цього».

Безперечно, в освітній справі щодо мовної політики слід виконувати Шевченкове заповітне слово «*і чужому навчайтесь...*». Треба «вчитися» в Європи, куди прагнемо рухатися. Бо, наприклад, у Законі Польської Республіки «Про польську мову» (1999 р.) затверджено: «*захист польської мови є обов'язком всіх публічних органів та інституцій та обов'язком всіх громадян Польщі, оскільки польська мова є основним елементом національного самовизначення та багатством національної культури*».

Так само для французів (Закон Тубона, 1994) рідна мова – «основоположний елемент ідентичності та національної спадщини Франції, є мовою викладання, трудових відносин, торгівлі та державної служби».

Академік Моріс Дрюон стверджував, що той хто пише погано (французькою), погано мислить і, отже, погано править. Прем'єр-міністр Ліонел Жоспен, звертаючись свого часу до французьких учителів під час X конгресу,

назвав мову цементом республіки та цінністю, на якій збудована Французька Республіка. Створена ще 1635 р. Французька Академія своїми «вічними» 40-ма найбільш поважними академіками століттями захищають і підтримують (як *найвищий обов'язок*) «чистоту» французької мови, утверджуючи національне самовираження через свою власну культуру.

Але механічними спробами, формальним примусом і «обов'язковістю» української мови для чиновників, учителів та науковців справі не зарадиш. Особистий приклад та етична і громадянська відповідальність кожного. А ще - в Українську мову через зміст освіти і навчальні плани та програми слід ввести *емоцію Серця і Розуму*, запропонувавши до опанування найкращі літературні, музичні, культурно-мистецькі, історичні, педагогічні твори, визначні життєтворчі сторінки славетних українців, посилюючи українознавчим контентом інтернет-простір.

В Україні конче потрібна державна програма як видання знакових українських праць, так і перекладу світової класики (в усіх жанрах), не покладаючись на самодіяльність та ініціативу приватних книговидавництв. Потребує на четвертому році війни уваги проблема очищення національного інформаційного простору від базікання та «цвенькання» *помосковському* «наших» популярних блогерів та топ-журналістів, які сприяють засміченню рашистським белькотанням і без цього затолочений московством суспільний обшир. Українську мову варто не просто знати, але й шанувати та любити, захищаючи її від чужинства як найвищу цінність.

Духовна і матеріальна національна культура в різних галузях діяльності (державотворенні, культурі, педагогіці, літературі, мистецтві, науці) має бути широко представлена в педагогічній культурі, професійній підготовці українського вчителства. Наприклад, до вище окреслених цінностей необхідно запропонувати для вивчення сторінки життєтворчості визначних українців, акцентуючи увагу передусім на українознавчому контенті педагогічної сфери, здійснюючи *«нове прочитання» життєтворчості видатних українських педагогів* згідно сучасних реалій. Серед таких варто виокремити особливу

значимість тих, хто своїми ідеями, жертвовною працею і талантом «творив» український народ. Серед них:

Григорій Сковорода (1722-1794). Народжений у с. Чорнухи, Полтавська область. Філософ, педагог, поет, богослов, музикант, просвітитель, творець «духовної педагогіки», один із визначних мислителів світу. Нині Сковорода є особливо затребуваним освітою, в лоні якої вирішується найвідповідальніше завдання – виховання Української нації, формується головне національне багатство – людський капітал. Російська агресія зробила зазначену тему надзвичайно чутливою, навертаючи нас до сквородинської цінності «сродної праці» (природовідповідності), освіченості, націєкультурності. Життєвий ідеал «зрощувати дух людини, її думку і серце, свободу стає нині головним *полем битви*.

Філософічна педагогіка Г. Сковороди (як любов до мудрості), спрямовуючи Людину до найвищої мети, світоглядно перегукується із західною та східною інтелектуальною думкою, неперехідними національними цінностями, християнським ученням. Як справжній син України, був свідомим того, що нічого не зрушити з місця, якщо не в змозі оволодіти найголовнішою чеснотою – *відданістю рідній землі та своєму народу*. Г. Сковорода уособлює глибокомудрість національного просвітника в його прагненні до пізнання вічних істин, відображаючи історію, традицію, психоментальність, духовність народу. Знання староукраїнської наукової традиції, національного письменства, церкви, Київської Академії, пізнаючи істини в стародруках і збірниках, що знаходилися в бібліотеках братств, П. Могили, Е.Славінецького, С. Яворського..., європейська освіченість зрощували його дар служіння своєму НАРОДОВІ.

Іван Котляревський (1769-1838) вбачав мету виховання у підготовці корисних батьківщині та народові громадян, високоосвічених патріотів.. Будучи прихильником гармонійного і всебічного виховання підростаючого покоління, пропагував гуманні методи особистого прикладу та авторитетних педагогів. Особливу увагу звертав на роль батьків у вихованні дітей, відповідальність за їх

майбутнє. Переклав знамениту «Енеїду», був творцем і оборонцем рідного українського Слова.

Іван Франко (1856-1916) – письменник, педагог, учений, енциклопедист, громадський діяч. Його спадщина містить понад сто томів наукових і публіцистичних праць, художніх та педагогічних творів. Значна частина його життєтворчості присвячена висвітленню педагогічним проблемам, зокрема стану освіти на українських землях XIX—XX ст.; вихованню молоді; відродженню й розвитку української педагогічної культури. Головне в педагогічній концепції І. Франка - державницька позиція й переконання, що повний *розквіт української педагогіки, освіти й науки, рідного шкільництва, можливий тільки в умовах самостійної Української держави*. У своїх творах: «Чого вимагаємо?», «Середні школи в Галичині,», «Мисль о еволюції в історії людськості», «До світла», «Народне шкільництво в Галичині» засуджував національну й соціальну й дискримінацію українців у галузі освіти з боку зайдів-колонізаторів, відрив навчання від нагальних потреб українського народу, зашкарублість дидактичних методів, тілесні покарання учнів. Боровся за українську національну школу, за створення підручників і книг високого наукового рівня, пройнятих українським національним духом. Великого значення надавав вивченню рідної мови й літератури, фольклору й етнографії, національному вихованню.

Іван Огієнко (1882-1972). Народився в Брусилові (Житомирська область). Педагог, історик української культури, мови і церкви, державний, політичний, церковний та громадський діяч, фундатор українознавчої освіти, невтомний захисник української мови, член Київського товариства старожитностей і мистецтв, дійсний член Наукового товариства імені Тараса Шевченка, один із фундаторів Української педагогічної академії, системи післядипломної освіти, Українського державного університету в Києві та Кам'янець-Подільському, перекладач Біблії, знаний науковець. Знаний як Митрополит Іларіон – оборонець української Церкви, Мови, національної Історії.

Михайло Драгоманов (1841-1895). Народився в Гадячі на Полтавщині. Український учений-історик, педагог, літературознавець, публіцист, фольклорист, філософ, суспільно-політичний і громадський діяч. Автор праць з питань шкільної освіти: «Земство і місцевий елемент в народній освіті», «Про педагогічне значення малоросійської мови», «Народні школи на Україні серед життя і письменства в Росії», організатор «Старої громади» у Києві, викладач Київського університету та професор Вищої школи у Софії, активний діяч Київської громади, засновник Вільної української друкарні в Женеві та «Женевського гуртка», учасник боротьби проти національного поневолення українського народу. Обстоював право української молоді пізнавати світ, знаючи іноземні мови та культури напряду, а не через петербург і москву.

Костянтин Ушинський (1823-1870) – видатний педагог українського походження. Любов до України прищепила йому мати (з родини відомого українського письменника Василя Капніста). Основою педагогічної системи Ушинського є принцип *народності*, за яким народ будує свою освіту рідною мовою, на власних національних засадах. Ушинський вважав, що психологічні підходи, прийоми, педагогічні істини можуть використовуватися різними народами по-різному, але система виховання у кожного є своя, яка містить національні особливості, історичні традиції, культуру, психоментальність. Найважливіша ознака народності – *рідна мова*. Цей принцип завжди сприймався прогресивною педагогічною громадськістю України як захист української мови від русифікаторської політики.

Борис Грінченко (1863-1910) – педагог, мовознавець, драматург, літературний критик, фольклорист, громадський діяч. Народився на Харківщині. Під впливом Т. Шевченка почав писати літературні твори українською мовою ще під час навчання у Харківському реальному училищі. Поширював народну літературу, за що потрапив до в'язниці і виключений з училища. Пізніше екстерном склав іспити при Харківському університеті на звання народного учителя. Учителював, публікував статті про стан української школи і народних учителів, підпільно навчав школярів української грамоти, пропагував культ

національної педагогіки, склав рукописний буквар, книгу для читання «Рідне слово», журнал «Квітка». Переїхавши до Києва, вів активну українознавчу громадську діяльність, створював національні освітні організації. Його чотиритомний «Словар української мови» став значущою подією в царині педагогіки, мовознавства, виховання національної самосвідомості.

Софія Русова (1871-1940) народилась у с. Олешні на Чернігівщині. Після закінчення Фундуклеївської гімназії у Києві (1891) організувала перший дитячий садок, увійшла в Українську громаду і присвятила себе культурно-освітній роботі, організовуючи і відкриваючи недільні школи, дошкільні заклади, народні читальні в різних містах України. Працювала співредактором педагогічного журналу «Світло» (1910-1914), приділяючи особливу увагу проблемі створення національної системи виховання й навчання та нової української школи, знайомлячи освітянську громадськість із прогресивними надбаннями світової педагогічної думки. Співпрацювала з Миколою Лисенком, Павлом Чубинським, Володимиром Антоновичем, Федором Вовком, Михайлом Драгомановим, Ольгою Косач, Олександром Русовим, відкриваючи для себе мені красу української народної поезії, мови, літератури, культури.

Софія Русова – автор багатьох педагогічних підручників та праць, дослідниця тем національної педагогіки. Її педагогічні розвідки наскрізно пройняті ідеєю створення національної системи освіти, що має вибудовуватися на засадах сучасних положень психології та педагогіки про закономірності та умови розвитку дитини, навчанню рідним словом, про методи навчання й виховання, що відповідають віковим особливостям.

Будучи членом Центральної Ради, увійшла до складу Міністерства освіти Української республіки й очолила відділи позашкільної освіти та дошкільного виховання. В цей період нею перевидано її «Український буквар», «Початкову географію», написано понад 15 праць, що узагальнюють її досвід: «Націоналізація школи» (1917), «Нова школа» (1917), «Методика початкової географії» (1918), «Початкова освіта, засоби її проведення» (1918) тощо. Наприкінці 1919 р. вийшла зі складу Міністерства освіти, зневірившись в тому,

що заходи Наркомосу України сприятимуть відродженню української системи виховання. Не змігши зректися своїх національно-патріотичних переконань, емігрувала 1921 р. за кордон. У Чехословаччині розгорнула громадсько-просвітницьку й педагогічну діяльність. Видала підручники: «Географія. Європа. Позаєвропейські країни» (1922), «Теорія і практика дошкільного виховання» (1924). Заснувала у Празі Український педагогічний інститут, видавши перші українські підручники дошкільного й шкільного виховання. Уся діяльність Русової пройнята ідеєю створення *національної системи освіти*, націоналізації системи освіти — від дошкільних закладів до вузу. У системі національного виховання відводила особливе місце навчанню *рідним (українським) словом*, відсутність якого вважала однією з найбільших перепон для розумового розвитку дитини.

Христина Алчевська (1841-1920) — педагог, діячка народної освіти, письменниця. Культурно-освітню діяльність розпочала на початку 60-х років XIX ст., створивши недільні школи для дорослих. Членкиня багатьох просвітницьких товариств, віце-президентка Міжнародної ліги освіти. Обстоювала ідею всезагального народного навчання рідною мовою, розробила методику проведення літературних бесід з учнями, ефективність яких перевірялась за допомогою письмових робіт. У своїх творах пропагувала педагогічну спадщину К. Ушинського, впроваджувала його принципи навчання і виховання, народності, рідномовності.

Духнович Олександр (1803-1865) – український педагог, культурний діяч, письменник. Виступав за створення народних шкіл із викладанням рідною мовою. Метою виховання вважав формування моральної особистості, здатної виконати обов'язки громадянина й патріота. Обстоював розширення педагогічної підготовки майбутніх вчителів, відкриття педагогічних бібліотек, створення належних умов для праці народних учителів.

Лубенець Тимофій (1855-1936) – педагог, методист, громадський діяч. Присвятив понад 50 років життя педагогічній діяльності: вчителював на Чернігівщині й Поділлі, а також у навчальних закладах Києва. Написав понад 30

підручників для учнів початкових шкіл і методичних посібників для вчителів. Одним із визначних видань – «Читанка» Тимофія Лубенця, надрукована у Києві 1922 р., ставши справжньою інновацією в освіті. Вона містила: дидактичний апарат для взаємодії дитини з книгою та вчителем; народні твори, що наближали навчання до життя (тексти Шевченка, Лесі Українки, Грінченка та інших письменників); художні ілюстрації відомих національних митців. Його головне кредо: «Народ, який має кращі школи, це перший народ; коли він не перший сьогодні, буде першим завтра». Його педагогічний світогляд зберігає свою актуальність донині, обрамлений професійною увагою: «За теперішнього часу реформаторам нової школи необхідно серйозно віднестися до суті тих принципів, на яких повинна базуватися вільна школа, інакше даремно будуть витрачені і кошти, і час. Тепер уже досвідчені педагоги категорично твердять, що в основу такої школи перш за все повинні бути покладені не штучні прийоми словесного навчання, які не дають дітям волі, а *«взаємне навчання»* і *«вільна самодіяльність самих учнів»*. Активно популяризував педагогічні ідеї українських педагогів, зокрема К. Ушинського. Був активним прихильником довірливого діалогу з учителем, Саме цим підходом характеризується його основна педагогічна праця «Педагогічні бесіди», в якій описано власні погляди на мету, завдання та зміст освіти, принципи і методи навчання й виховання. Структурно книга складається із 33 бесід, зміст яких і сьогодні донині є цікавим сучасному вчителю. Прискіпливо вивчав зарубіжний досвід, видавши на основі листування з Педагогічним музеєм зі штату Массачусетс (США), де був сформований каталог із 10 000 знімків, унікальний навчальний посібник «Картинки для творів і бесід». Т. Лубенець з цього приводу напише: «В американських школах широко застосовують наочність. Американці в цьому відношенні перевершили самих себе. Вони зуміли у всіх відомих музеях Європи зробити знімки з картин, що мають за своїм змістом і художнім виконанням педагогічну цінність. Картини ці безплатно розсилаються по школах».

Посібник Тимофія Лубенця, що складався з 8 випусків по 10 картинок у кожному: «Сім'я», «Діти», «Діти і тварини», «Тварини», «Школа», «Заняття», «Види [Природа]», «Релігія», мав великий успіх серед педагогічної спільноти.

Дуже важливо, що він обґрунтував *психолого-педагогічну необхідність навчання рідною мовою*, зв'язок навчання з життям, необхідність підготовки дітей до трудової діяльності. Виступав також за поширення освіти серед дорослих, розвиток ініціативи вчителів та підвищення їх педагогічної майстерності. *Засуджував варварський режим цензури у виданні книг українською мовою*, низький рівень грамотності серед населення, недоліки навчально-виховної роботи в школах, переслідування кращих національно свідомих учителів.

Сухомлинський Василь (1918-1970) – видатний український педагог. Автор педагогічної системи, заснованої на принципах гуманізму, визнанні дитини найвищою цінністю, увійшовши в історію української педагогіки як педагог-гуманіст, творець педагогічної системи, в центрі якої перебуває дитина – неповторна, унікальна особистість. Сухомлинський вбачав мету виховання у розвитку творчих сил і здібностей особистості в умовах колективу й на основі етико-естетичних цінностей, інтересів і потреб, спрямованих на творчу працю і саморозвиток. З позицій гуманізму, загальнолюдських цінностей, витoki яких лежать в українській духовності, її моральних імперативах та культурах, педагог розглянув виховання особистості як пізнання, духовність, працю. Українську народну педагогіку він поклав в основу системи різнобічних педагогічних впливів, вважаючи її основою формування особистості. Особливого значення надавав Рідному Слову, створивши на цьому ґрунті ефективні форми й методи організації навчання та виховання дітей у школі та в позакласній та позаурочній роботі.

Творчий доробок Василя Сухомлинського – 48 книг, 500 наукових статей, понад 1500 оповідань і казок для дітей. На початок ХХІ століття вийшло 65 творів В. Сухомлинського накладом близько 15 млн примірників, які перекладені 60-ма мовами.

Стельмахович Мирослав (1934-1998) – український педагог, доктор педагогічних наук, професор. Народився в с. Уличне на Львівщині, навчався на філологічному факультеті Дрогобицького педагогічного інституту імені Івана Франка, працював інспектором райвно, заступником і директором шкіл на Івано-Франківщині, навчався в аспірантурі при Науково-дослідному інституті педагогіки Міністерства освіти України, викладач кафедри педагогіки і психології, декан педагогічного факультету Івано-Франківського педагогічного інституту імені Василя Стефаника. Автор більш як 300 наукових праць з актуальних проблем педагогіки, *українознавства, історії української педагогіки, етнопедагогіки, проблем теорії і практики національного виховання, методики викладання української мови у школі, української родинної педагогіки, родинознавства (фамілістики)*. Відомий дослідник проблем **етнопедагогіки**. Основні праці: Народна педагогіка (1985), Українська родинна педагогіка (1996), Теорія і практика українського національного виховання (1996). Українська народна педагогіка (1997). Один із найбільш творчих сучасних виразників ідей української народної педагогіки, її здобутків, провідних завдань, принципів, тенденцій. висвітлюючи її суспільну значущість, відводячи їй особливе місце в освіті та сучасному родинно-громадському вихованні.

Отже, український освітній рух є складовою частиною загальнонаціонального руху за національне, політичне, духовне, культурне самовизначення України. Його визначні представники різних поколінь зробили значний внесок не лише в розвиток української педагогічної думки, але й заклали своїми ідеями, творчою працею світоглядну основу для національного відродження, збереження ідентичності, відновлення та зміцнення державності.

Грунтовне ознайомлення з їх ідеями, теоріями, концепціями і життєтворчістю є *необхідною передумовою для якісної підготовки вчителя (бакалавра) в сучасних умовах*. Реалізуючи в змісті освіти формування компетентностей педагога відповідно державних стандартів і вимог принципів **культуровідповідності і природовідповідності, громадянськості і патріотичності**, необхідно значно розширити ціннісний ареал освітнього

процесу у вишах, опановуючи найбільш значимі знання та вартості духовної і матеріальної національної культури, закладені в творчій спадщині великих українців. Тому для професійного педагога України дуже важливим є вивчення життєтворчості видатних діячів та їхніх ідей *в інших сферах буття Нації*, знання про яких формуватиме більш компетентного, національно свідомого й креативного педагога сучасної української школи.

Цьому сприятиме здійснення пізнавального процесу в напрямку вивчення суспільно значущих для України особистостей у багатьох інших сферах життєдіяльності. Для прикладу.

Література: Нестор Літописець, Іван Котляревський, Семен Гулак-Артемовський, Тарас Шевченко, Іван Франко, Михайло Коцюбинський, Іван Нечуй-Левицький, Григорій Квітка-Основ'яненко, Михайло Драгоманов, Юрій Федькович, Ольга Кобилянська, Василь Стефаник, Пантелеймон Куліш, Василь Симоненко, Василь Стус, Дмитро Загул, Улас Самчук, Василь Барка, Микола Зеров, Володимир Сосюра, Павло Тичина, Максим Рильський, Олесь Гончар, Павло Загребельний, *письменники доби «Розстріляного Відродження»*, Ліна Костенко, Іван Драч, Дмитро Павличко...

Музика: Максим Березовський, Дмитро́ Бортня́нський, Артем Ведель, Андрій Шут, Оста́п Вереса́й, Михайло Вербицький, Кирило Стеценко, Левко Ревуцький, Анатолій Кос-Анатольський, Мирослав Скорик, Микола Лисенко, Мико́ла Леонтович, Олександр Кошиць, Тимофі́й Білогра́дський, Васи́ль Барві́нський, Станіслав Людкевич, Євген Козак, Левко Лепкий, Борис Лятошинський, Володимир Івасюк, Георгій Майборода, Андрій Кушніренко, Валентин Сильвестров, Євген Станкович...

Живопис: Дмитро́ Леви́цький, Володи́мир Боровико́вський, Казими́р Малéвич, Олександр Архипенко, Олександр Мурашко, Михайло Бойчук, Яків Гніздо́вський, Микола Івасюк, А́лла Го́рська, Іва́н Марчу́к, Катерина Білокур, Ма́рія Прима́чénко, Андрій Верхола, Васи́ль Канди́нський, Васи́ль Криче́вський, Георгій Нарбут, Васи́ль Кури́лик, **Владислав Городецький**, Михайло Паращук, Тетяна Яблонська...

Державотворення: Княгиня Ольга, Святослав Ігорович, Володимир Великий, Ярослав Мудрий, Петро Конашевич-Сагайдачний, Петро Дорошенко, Богдан Хмельницький, Іван Виговський, Данило Галицький, Костянтин-Василь Острозький, Іван Мазепа, Пилип Орлик, Михайло Грушевський, Микола Міхновський, Дмитро Донцов, Вячеслав Липинський, Августин Волошин, Павло Скоропадський, Симон Петлюра, Євген Петрушевич, Євген Коновалець, Омелян Попович, Роман Шухевич, Степан Бандера, В'ячеслав Чорновіл, Левко Лук'яненко, Петро Григоренко...

Наука: Михайло Остроградський, Володимир Антонович, Павло Чубинський, Наталія Полонська-Василенко, Ніна Вірченко, Марія Байляк, Агатангел Кримський, Олександр Потебня, Дмитро Багалій, Дмитро Яворницький, Дмитро Дорошенко, Іван Крип'якевич, Ілля Мечников, Іван Пулюй, Володимир Вернадський, Мирослав Романків, Степан Возняк, Сергій Єфремов, Степан Смаль-Стоцький, Юрій Кондратюк, Михайло Кравчук, Георгій Кістяківський, Ігор Сікорський, Олександр Смакула, Сергій Корольов, Олександр Богомолець, Йосип Тимченко, Петро Бобонич, Марина В'язовська, Євген і Борис Патони, Степан Рудницький, Іван Верхратський, Федір Вовк, Аркадій Жуковський, Володимир Кубійович, Микола Сумцов, Юрій Шевельов, Валентина Радзимовська...

Культура: Василь-Константин Острозький, Петро Могила, Маркіян Шашкевич, Микола Костомаров, Марія Заньковецька, Соломія Крушельницька, Марко Кропивницький, Лесь Курбас, Микола Садовський, Іван Карпенко-Карий, Олена Пчілка, Варвара Ханенко, Олександра Екстер, Лідія Липковська, Орест Руснак, Іларіон Свенціцький, Данило Щербаківський, Василь Щурат, Олександр Довженко, Йосип Сліпий, Андрей Шептицький, Іван Дзюба, Іван Миколайчук, Любомир Гузар, Квітка-Цісик, Філарет Колесса, Микола Біляшівський, Іван Филипчак, Петро Франко, Константин Тищенко...

Зазначені життєтворчі національні сфери, визначні персоналії далеко не вичерпують ті ціннісні орієнтири, на які нині має опиратися педагогічна освіта.

Але такий підхід до її змісту формує певні стрижневі основи в системі підготовки вчителя.

Найперше, педагогічна культура українського вчителя, повинна опиратися *на українознавчі вартості*. Українознавство, як система знань і цінностей про Український народ, Україну, її національну історію, культуру, мову і літературу, науку, мистецтво, традицію, природу, життєтворчість і духовність, має стати філософією і методологією освіти.

По-друге, українознавча педагогічна концепція формується на основі *досягнень і спадщини всього українства* - на материзні і поза її межами та впродовж усього періоду його історичного буття, пізнаючи унікальний духовний, творчий, інтелектуальний доробок, творений українцями.

По-третє, українознавство є ваговитим складником у змісті педагогічної освіти, що роблячи її гуманною інтелектуальною, національною, зміцнюючи суспільні процеси державо-націєтворчості.

По-четверте, україноцентрична освіта унеможливить прояви рудиментів московщини, яка завжди намагалась привести в небуття національно-історичне життя українства, насаджуючи ідеологію малоросійства й бездержавності. Така освіта слугуватиме вирішенню найвищої громадянської місії – *виховати повагу і гідність майбутнього педагога до власного «Я», свого Роду, Народу, України*, стаючи консолідуючим чинником для духовного, соціально-політичного поступу української Нації.

3.4. Психопедагогічний складник у системі підготовки вчительських кадрів воєнного періоду

Якість педагогічного потенціалу України, його конкурентоспроможність визначається передусім професіоналізмом педагогічного працівника, який на пряму залежить від рівня його кваліфікації, досвіду педагогічної діяльності, педагогічної майстерності, наявності професійно значущих якостей, зокрема мобільності, особистої відповідальності за власний неперервний професійний розвиток, налаштованості на сприйняття нового, здатності до особистого творчого розвитку, інноваційних пошуків і відкриттів. Обов'язковими якостями українського педагога мають стати такі цінності як: українськість, громадянськість, патріотичність, людяність, відповідальність за долю свого Роду, Народу, України.

Такий професійний розвиток спрямований на реалізацію педагогічним працівником себе як Особистості, а його успішна професійна діяльність вимагає *безперервного навчання* в умовах динамічних змін та здатності адаптуватися до них..

Академічна мобільність здобувачів вищої педагогічної освіти передбачає значно активніші підходи та можливості семестрового навчання як в іншому регіоні України, так і за кордоном, стаючи вагомим фактором у підготовці до професійної діяльності українського Педагога.

Прагнення до самовдосконалення й самоосвіти є найважливішими чинниками професійного зростання педагога, забезпечуюючи розширення його професійних можливостей, пізнавальних інтересів та формування творчої і критичної індивідуальності. Цей освітній процес має бути постійним, систематичним, нерозривно пов'язаним з професійним становленням та зростанням, може здійснюватися лише в умовах безперервного професійного розвитку *шляхом формальної, неформальної та інформальної освіти*.

Роль освіти в гуманізації людини і суспільства, встановленні добрих взаємин між людьми і народами та їх мирного співіснування є особливо значимою.

Міжнародний *вересневий Саміт 2025 року в Києві «Освіта, що моделює світ»* у повній мірі підтвердив цю аксіоматичну тезу, адже на ньому обговорювалися саме питання місії освіти як фундаменту миру, сталого розвитку, рівності та співпраці.

Сформовано в цьому контексті чотири головні напрями, а саме:

а) доступ до освіти як базового права незалежно від обставин, зокрема під час війни;

б) технології та інновації з наголосом на їх етичному використанні; в) роль освіти в промоції миру та гуманітарних цінностей;

г) учителювання як покликання й професія, що формує покоління, що є актуальною і суспільно значущою темою, безпосередньо торкаючись змісту педагогічної освіти.

Ці гострі проблеми потребують нині осмислення на рівні удосконалення програм підготовки фахівців у педагогічних вишах. Оскільки сьогодні в Україні навіть фундаментальне загальнолюдське право на освіту, право навчатися в школі чи університеті, здобувати професію, розвиватися перестало бути данністю і його доводиться щоденно фізично захищати.

Українська освіта (і не тільки) функціонує в умовах затяжної війни, а тому педагог як і учні мусять, продовжуючи навчальний процес, бути готовими психологічно, ментально, функціонально до діяльності, працюючи в укриттях, навчаючись здобувати освіту в незвичних, часто екстремальних умовах.

Адже освітній процес відбувається *в умовах безперервних воєнних дій, безпрецедентної інформаційної війни* і ворожої пропаганди, коли освіта, історія, культура, мистецтво використовуються росією як зброя проти української ідентичності, державності, людяності.

Будь-яка нестача знань, напівправдива інформація одразу ж заповнюється дезінформацією та інформаційними маніпуляціями, стаючи реальною загрозою. За таких умов дуже важливо розвивати *критичне мислення*, адже обмежений світогляд, зазвичай, є сприятливою для ворога основою, уможливлуючи негативні впливи на свідомість студента, школяра. Окрім того,

широка і правдива обізнаність виховує людей *гуманних, толерантних, емпатичних*, готових чути та розуміти інших, долаючи агресивність та нетерпимість.

Нині освіта функціонує саме в цьому напрямку. А тому навчальні плани і програми підготовки вчительських кадрів повинні враховувати такі чутливі аспекти сучасного світу. Бо правда в тому, що *«освіта робить нас тими, ким ми є»*, – зазначив Президент Фінляндії Александр Стубб.

На згадуваному Саміті презентували також результати міжнародного дослідження *«Освіта як інструмент формування особистої стійкості, соціального капіталу країни та культури миру»*, провівши захід «Присвята вчителям», на якому відзначили роль тих педагогів, які зробили суттєвий внесок не лише у розвиток освіти, але й активно залучені до творення «олюдненого» світу.

Презентація результатів даного міжнародного дослідження (200 школярів 15–17 років, 100 вчителів і 100 батьків) за участі українських і міжнародних партнерів та експертів з 14 країн засвідчила про *суттєвий вплив на психологічний та світоглядний стан дітей в умовах війни*.

Ситуація в Україні показала різку відмінність в свідомості і поведінкових нормах наших учнів від зарубіжних однолітків.. Війна зробила українських учнів *більш незалежними і більш відповідальними*, а їхня суб'єктність передусім пов'язана з цінностями *справедливості і рівності*.

«Такі навички, як *стійкість, гнучкість, адаптивність* стоять на другому місці в інших країнах, а для українських учнів ці навички на 15% важливіші серед усіх 14 країн», – заявляють очільники МОН України.

А тому педагогічна практика і реальний стан вимагають сутнісних корекцій у професійній, психолого-педагогічній вчительських кадрів на даному етапі. Оскільки згідно з результатами дослідження, оприлюдненими під час саміту, від учителя сьогодні діти найбільше очікують:

а) *справедливого ставлення* (32%);

б) *підтримки й поваги* (31%);

в) найціннішими рисами вчителя під час війни вважають *уміння підтримати (58%) та розуміння життєвих обставин (56%)*;

г) *постійної психологічної підтримки* потребують 31% опитаних українських підлітків, оскільки вони відчують тривогу та страх під час навчання, що потребує особливої уваги з боку педагога.

Саме ця потреба в психологічній підтримці учнів є одним із ключових напрямів сучасної педагогічної освіти в Україні, у системі підготовки (бакалаврат) учительських кадрів. І саме зміни навчальних планів, програм мають адекватно реагувати і враховувати реальність, пов'язану з російською агресією.

Питання для рефлексії

1. Мета і зміст сучасної педагогічної освіти: Концепція розвитку педагогічної освіти.
2. Назвати та схарактеризувати рівні фахової педагогічної освіти.
3. Головні завдання в системі *підготовки педагогічних працівників* першого (бакалаврського) рівня вищої педагогічної освіти.
4. За якою спеціальністю та *освітніми галузями здійснюється на бакалаврському рівні фахова, пропедевтична психолого-педагогічна підготовка вчителів.*
5. Характеристика психолого-педагогічної культури вчителя.
6. Обґрунтуйте значимість принципу культуровідповідності в системі педагогічної освіти, психолого-педагогічної підготовки вчительських кадрів
7. Україноцентричний підхід у змісті педагогічної освіти.
8. Мовна культура педагога: національний і зарубіжний контент.
9. Ідеали вчителя (згідно сучасних реалій) у життєтворчості видатних українських педагогів.
10. Особливості психолого-педагогічної підготовки вчительських кадрів у воєнний період.

Список використаних джерел до 3 розділу

- Закон Польської Республіки. «Про польську мову» від 7 жовтня. (1999).
- Закон Тубона. (1994). «Закон 94-665 від 4 серпня 1994 року стосовно використання французької мови».
- Державна програма «Вчитель». (2002). Постанова КМ України від 28 березня 2002 р. N 379.
- Єфремов, С.О. (2025). Історія українського письменства. Харків: Фоліо.
- Огієнко, І. (1918). Українська культура. Київ: Вид. книгарні Є. Череповського.
- Рекомендація 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя» від 18 грудня (2006). URL: [http:// zakon2.rada.gov.ua/ laws / show/ 994_975](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_975)
- Шевченко, Т.Г. (2011). І день іде, і ніч іде. *Кобзар* (передм. П. Мовчана). Київ: Просвіта.

РОЗДІЛ 4.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА КУЛЬТУРА У ВИМІРІ ПАРАДИГМИ «ОСВІТА ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ»

4.1. Глобальна педагогічна освіта: зарубіжний досвід

Система підготовки вчительських кадрів на рівні бакалаврату має в повній мірі враховувати ті здобутки і прогресивні тенденції, які має сьогодні зарубіжна освіта. Варто визнати, що за кордоном у країнах розвинутої демократії пріоритетним напрямом державної освітньої політики є парадигма *«якісна освіта на всіх рівнях є необхідною умовою сталого розвитку. А освіта впродовж життя»* виокремлюється як морально-етична, політична і соціальна цінність цивілізаційного світу.

Стратегія нарощування людського капіталу розглядається як головний складник національної безпеки. Адже він є не лише чинником економічного, але й суспільного, політичного, особистісного зростання. Чим сильніший і досконаліший людський капітал (освіта, знання, кваліфікація, досвід, здоров'я, мотивація, продуктивність...), тим більше можливостей для розвитку і саморозвитку в державі, особистості. Отримується величезний інтегральний ефект соціального, економічного, морального, духовного характеру. Недарма національне багатство в країнах розвиненої демократії складає 65–80 %, а інвестування в Людину давно перестало вважатися витратним соціальним явищем. Нобелівські лавреати Т. Шульц, С. Кузнець у 70-х роках минулого століття, пізніше Г. Беккер довели, що людський капітал є надзвичайно продуктивним, оскільки він накопичується і безперервно відтворюється. А тому головною домінантою суспільно-державної уваги стала політика нагромадження потенціалу здібностей людей до продуктивної праці, творчості, підтримки здоров'я, отримання знань, підвищення кваліфікації, самовдосконалення.

У другій половині XX століття відбулася фундаментальна переорієнтація передусім наукових поглядів щодо значущості людського потенціалу для цивілізаційного розвитку. Там, де швидше відбулося усвідомлення, що сфери,

які формують людину (освіта, культура, наука...) не є «витратними», а продуктивними, там значно ефективніше здійснювалися системні трансформації суспільства, інституційні й технологічні реформи. Теорія і практика реалізації ідеї людського капіталу стала успішною стратегією розвитку для США, Канади, Японії, Південної Кореї, Тайваню, Сінгапуру, більшості країн Європи, а також Китаю. Скандинавські країни (Швеція, Норвегія, Фінляндія) на основі цієї теорії зробили справжній соціально-економічний і культурний революційний прорив. Попри те, що традиційно кращі університети все ж у Європі та США, але саме в державах азійського Сходу часто формується ефективна система шкільного навчання, ставши його лідерами.

Аналіз десяти країн світу, які мають найкращі школи, показує наступні результати:

Перше місце — Південна Корея.

2 - Японія.

3 - Сінгапур.

4 - Гонконг.

5 – Фінляндія (перша країна Європи з цього списку).

6 – Великобританія.

7 - Канада.

8 - Нідерланди.

9 - Ірландія (не найбагатша з країн Європи, проте інвестує в освіту значні кошти) .

10 – Польща (наш найближчий західний сусід).

Критеріями для відбору є середня *успішність* учнів шкіл, *відсоток бюджету* країни, що йде саме на освіту, а також середня кількість учнів, які *продовжують освіту у ВНЗ* після школи.

Держави і народи почали сприймати освіту як найвище право і ціннісний скарб Людини. Доступ, рівність, можливість, умотивованість для отримання якісної освіти впродовж життя стали водночас і візитівкою для розвинених країн, а для багатьох інших, на жаль, нездійсненою мрією, оскільки масштабна

безграмотність населення, зокрема дітей, відображає негативні сторони цієї глобальної теми.

XXI століття принесло людству чимало проблем, викликів, ризиків, катаклізмів і трагедій. Вони стосуються практично всіх сфер суспільної життєдіяльності, а отже, вимагатимуть від людини, націй, народів і держав якісно нового світобачення й адекватних рішень. Швидкозмінюваний світ потребуватиме від людини професійно-функціональних, соціальних компетенцій, які б уможливлювали її виживання, розвиток, мобільність індивідуальної та суспільної діяльності. А найбільше – етичних поведінкових норм, гуманізації особистої і суспільної свідомості. За таких умов особливої значущості набуває освіта, яка здатно посутньо змінюватиме зміст, характер, форми життєдіяльності націй і народів. Виникає необхідність неперервного процесу навчання, актуалізації значущості індивідуального розвитку й саморозвитку, самоосвіти, самовдосконалення.

Урешті-решт на цій основі вибудовувалися і раніше всі відомі національні освітні системи, європейське просвітництво. Наприклад, **Еразм Роттердамський** найбільше поцінував в освіті індивідуальність, особистісну свободу. 1529 р. була написана його зріла педагогічна праця *«Про раннє і гідне виховання дітей»*, в якій він зазначатиме, що мудрість учителя полягає в тому, щоби, спостерігаючи за природними нахилами, індивідуальністю, розвивати передусім якості *відповідно природи*. При цьому великий мислитель і педагог визначав три важливі сфери для здобуття людиною знань, пізнання світу: природа, навчання, практика.

Тому для педагога конче необхідно засвоювати і впроваджувати ті норми, без яких не відбувається зрощення особистості, зокрема:

- 1) вивчати природні **здібності і нахили** до вдосконалення учня, студента;
- 2) вміло використовувати **дидактичні настанови**;
- 3) забезпечувати **свободу** реалізації того, що дає природа, удосконалена навчанням.

Психолого-педагогічним особливостям підготовки студента за кордоном приділяється суттєва увага, пропонуючи підходи в освітньому процесі щодо посилення суб'єктності, творчості, командності, ініціативності, інноваційності.

Зарубіжний досвід сучасної педагогічної освіти є одним із важливих чинників, впровадження якого сприяють удосконаленню вітчизняної системи підготовки вчительських кадрів.

Доступні, прості й продуктивні підходи та методи в освітньому процесі допомагають (само)виховувати креативну, критичну, лідерську особистість студента, вчителя, викладача.

1. *Постійний діалог і дискусія.* Масив літератури для самостійного опрацювання і лише дискусія на уроці. Головне завдання - навчитися аналізувати різні погляди щодо конкретного явища, віднаходити важливе, формувати власний погляд на події. *Вчитися думати.*

2. Формування компетенції *критичного мислення* на уроці. Не давати «знання», а вчити критично мислити, аналізувати інформацію, яку у величезній кількості можна отримати з різноманітних доступних (!) джерел.

3. Безперервно утримувати освітній процес на рівні *пошуку істини*, усвідомлюючи, що не існує усталених імперативів щодо знань про істинність конкретної *правди*.

4. *Уміння працювати, навчатися, творити в умовах внутрішньої свободи та величезного розмаїття культур, ідей, думок, оцінок.*

5. *Мінімум стресу.* Мотивація вчитися і ходити на заняття забезпечується цікавістю, інтересом. Уміти, бути здатним сміливо ділитися думками, сперечатися і дискутувати, відстоювати власну позицію; мислити та оперувати фактами для захисту своєї думки.

6. *Повага до особистості* – найважливіша цінність, що транслюється в суспільстві, прищеплюється ще з дошкільного закладу. Створення атмосфери, яка унеможливорює демотивацію до навчання або, навпаки, викликати зверхність, ігнор, пихатість. *Конфіденційність*, що дарує відчуття захищеності та свободи.

7. *Командні форми роботи.* Самостійно студенти навчаються переважно вдома. В університеті все інше проводиться здебільшого у форматі дискусії, в командах. Можна бути індивідуалістом, проте працювати в команді - важливий вияв професіоналізму, оскільки команда завжди здатна на більше, ніж зможе зробити індивідуаліст, навіть талановитий. Тому популяризуються *командні види спорту* в школах і університетах. Відчуття спільної мети, злагодженої співпраці, подолання конфліктних ситуацій, спільна робота на результат - ось чому вчать в навчальних зарубіжних закладах. Творча самостійність, але поза командою, не є шляхом до успіху.

8. *Авторське право.* Виховання відчуття поваги та гідності, зокрема, й до авторського права. Списування, привласнення чужих думок, плагіат – негативи, які осуджуються.

9. Якісна риса – *самоконтроль*. Поважається право вибору при контролі, коли ти сам обираєш теми презентацій, проєктів, виступів, навіть екзаменізаційні питання, на які хочеш відповідати. Головне – вміти висвітлити різні думки науковців, порівняти їх і висловити власне судження, показати глибоке обґрунтування конкретних тем, достовірність твоїх висновків.

10. *Сподівання і віра у власні сили*, на себе, досягаючи своєї мрії. Вміння особистості думати самостійно і приймати власні обґрунтовані рішення. Пізнавати себе через команду, навіть будучи абсолютними індивідуалістами, роблячи свій життєвий вибір, здійснюючи відкриття/винахід чи інший сутнісний чин. *Бути впевненим* у тому, що життя, навколишнє соціосередовище можна змінювати на краще, однаке для цього треба докласти *особисті зусилля, жертвовну працю, наполегливість, творчість, відданість*.

Водночас навіть найдосконаліша метода навчання нездатна забезпечити ту якість освіти, яка б відповідала суспільним та особистісним інтересам, вимогам і викликам часу. Тому відомі педагоги ядром освітньої системи завжди вважали *аксіологічну* парадигму, ціннісну платформу, на основі якої формується вся філософія освітніх стратегій. Для вже згаданого Роттердамського такою

світоглядною вершиною була цінність *античної культури*. Саме через те він так захоплювався Англією, бо з його слів *«у цій країні щедро сходить урожай античних студій»*. Ставши у Кембріджі професором теології, написавши працю **«Про методи навчання»**, він вибачався за *написане* щодо викладання, оскільки, на його думку, Квінтіліаном (35-100pp.) це все давно вже було сказано.

Однак важливо те, що в центрі його роздумів завжди залишалась тема античності, стверджуючи і переконуючи всіх, що *«не існує такої дисципліни або галузі (музика, архітектура, с/господарство чи військове мистецтво, які б не були корисні вчителю для розповіді про поетів та ораторів античності»*. Саме в літературних пам'ятках Стародавньої Греції, вважав мислитель, містяться всі затребувані знання про людину.

Так само він мріяв, щоби цінності, закладені в Святому Письмі, *також перекладалися на всі мови і ця Книга книг вивчалася в усіх освітніх закладах*. Недарма його окремі педагогічні посібники впродовж століття 100 разів перевидавалися, будучи обов'язковими для освітніх закладів по всій Європі.

Синтезуючи цінності, ідеали, етичні поведінкові норми, світоглядні орієнтири та людинознавчі теорії з риторикою, методами навчання, ораторським мистецтвом, що асоціювалися з *«педагогічною майстерністю»*, можна стверджувати, що такі підходи за своєю суттю були *психопедагогічними*. Адже тодішня практика навчання, її змістові напрями передовсім базувалася на пізнанні психологічних особливостей людини (учня, студента), коли вчитель, викладач, професор задля ефективного навчання *вивчали внутрішній світ вихованця, його інтереси, нахили, вподобання, здібності*. Мабуть, тому цей **«князь гуманістів»**, як називали Еразма Ротердамського, вважав, що добрий педагог мусить намагатися бути для учня як батько, перевтілюватися в самого учня, наближатися до його світобачення. Справді, вся пізніша педагогічна класика, **психопедагогіка, як синтез та свідома дифузія психологічної теорії з дидактикою**, засвідчує про життєтворчість науки про формування Особистості.

Однак людинотворення завжди опиралося на неперехідну чесноту,

головну матрицю свого становлення – народність.

Я.А. Коменський, наділяючи педагога особливим статусом суспільної значущості, ратував за те, щоб учителі дітей народу були справді народними, а тому повинні знати, любити рідну мову, усну творчість народу, шанувати його традиції і національну пам'ять. Він нарікав на ту несправедливість, що «... народ і народні мови знаходяться в найбільшому презирстві, їм наноситься найбільша образа. Вважав, що кожному народу все має передаватися рідною мовою ...» (Коменський, 1940).

На думку Я.А. Коменського, народний педагог має бути патріотом рідної мови, рідної культури. Істинно народний учитель повинен володіти тими якостями, які він хоче виховати у своїх учнів: вчити істині, вчити мудро, любити свою справу, а в процесі навчально-виховного процесу враховувати вікові, індивідуальні, психічні особливості дітей, особливу увагу приділяючи моральному вихованню, готуючи їх до праці і життя.

Я.А. Коменський писав, що кожен народ є великим педагогом, носієм таких необхідних для будь-якої людини якостей як: розсудливість, терпіння, обережність, правдивість, привітність, хоробрість, працьовитість, дотепність, мужність, висока моральність.

Уся діяльність людини, вважав учений, повинна бути спрямована на те, щоб вивчати народну мудрість, «яка робить нас піднесеними, мужніми і великодушними». Основою ж моральності є праця, бо «благородні уми харчуються працею».

Тому Я.А. Коменський особливу увагу приділяв моральному вихованню. «Все не так істотно, – писав він, – у порівнянні з головним – моральністю і благочестям». Чеський просвітитель зазначав, що потрібно не тільки вчитися, але і вивчитися моральності; слід постійно дбати про те, «щоб мистецтво впроваджувати справжнім чином моральність та істинне благочестя було поставлено належним чином у школах, щоб школи воістину стали» майстернями людей» (Коменський, 1940).

Піклуючись про підготовку гідної зміни, він розробив для вихователів 16

правил мистецтва розвивати моральність, пронизаних духом народної педагогіки.

Отож, навчити дітей, учнів, студентів чинити гуманно, справедливо й благородно, бути вдячними згідно моральних норм – принципи, що віками закладалися людськими цивілізаціями, народними культурами, насамперед, античною культурою, яка стала основою для багатьох педагогічних систем, особливо західної інтелектуальної традиції.

Багато чого з цих світоглядних, педагогічних ідеалів розвивав і впроваджував знаменитий педагог *Вільгельм фон Гумбольдт (1767-1835)*, який з одного боку визнавав, що найважливішим провідним принципом освіти є абсолютна й беззаперечна значимість людського розвитку в своїй різноманітності, багатогранності, індивідуальності, з іншого - пріоритет парадигми цінностей, які мають супроводжувати освіту. Звідси таке особливе захоплення цінностями античності, «характером» давнього грека, який мав би слугувати зразком для наслідування нинішніми поколіннями. Така освітня методологія ставала для нього не тільки світоглядним орієнтиром, але й основою для створення знаменитої педагогічної теорії **«Bildungsmenschen»**.

Отже, провідною теоретичною ідеєю відомих педагогів і мислителів різних епох була **ідея аксіологічної освіти**, яка живиться багатьма іншими «зовнішніми» чинниками, зокрема *соціокультурними інституціями, сім'єю, масовою культурою і медіа, церквою, «вуличним» середовищем і самовихованням*. Сукупно вони утворюють або сприятливу атмосферу для залученості вихованця до пізнання й сприйняття цінностей, або знижують ціннісні горизонти інтересів молоді, «пропонуючи» безорієнтаційну маскультуру, гедоністичні, споживацькі наративи, асоціальні норми, коли домінують: *«аксіологія» реціпієнта, ціна, фетиш користі*.

У подібних середовищах формується, зазвичай, особистість із яскраво вираженим **«психологічним *его*»**, про що діалогував ще в V столітті до н.е. Сократ, утверджуючи найвищу гуманістичну ідею – **«всі прагнуть бути щасливими»**. Проте педагогіка його «его» містила якісно інші виміри щодо

особистостісного щастя, оскільки егоїзм Сократа сповідував *не «себелюбство»*, а турботу про іншого, жертовно і благородно ставлячись до своїх друзів, громадян, суспільства в якому живеш. Його педагогічна філософія – оберігати не лише власну душу, а перейматися *спасінням душ сторонніх людей*. Сократівська педагогіка не була простою теоретизованою філософією, а мірилом його власної поведінкової норми, ставши пізніше певним стандартом людинотворчості.

Німецький учений-педагог А. Дістервег особливо наголошував на значимості для вчителя *знань про людину*. У своїй праці *«Чого повинен учитель остерігатися в даний час...»* (1861 р.) він зазначав: *«Якщо вчитель не знає духовної і фізичної природи людини, не знає законів його природного розвитку, то як він зможе навчати і виховувати природовідповідно»* (Дістервег, 1956а). Тому закликав педагогів, як і тих, хто вирішив присвятити себе цій благородній і гуманній професії, щоби вони *не ухилялися від вивчення психології* (духовного природознавства), *антропології* (світоча педагогіки), досліджуючи основні принципи загальнолюдського розвитку. Справді, якщо від мінералога вимагається знання хімічних процесів, від лікаря – знання процесів в органах людського організму, ботаніка – життєпроцесів рослин, то чому, вважав він, не завжди є затребуваними для вчителя *досконалі пізнання духовних, психічних, навчальних процесів*, тобто того найбільш сутнісного, що відбувається з особистістю під час навчання і виховання. Цей пізнавальний процес людини має здійснюватися безперервно.

Традиційна модель – *«дошкільник–учень–студент»* та окремі напрями післядипломної освіти дедалі більше доповнюватимуться і збагачуватимуться освітою і навчанням дорослих, *освітою впродовж життя*. Така перспектива є закономірним універсальним процесом, оскільки характеризує тенденції в освітній політиці розвинутих країн світу. В її основі: а) прагматична мотивація щодо важливості професійно освіченої людини для творення інноваційного, конкурентоспроможного суспільства;

б) людиноцентричний, гуманістичний напрям освітньої політики.

Така стратегія освіти вважається перспективною, оскільки уможлиблює:

- 1) здобувати кожному кваліфікаційну освіту відповідно до загальних та індивідуальних інтересів;
- 2) створювати умови впродовж життя для освітнього професійного розвитку та громадянського становлення;
- 3) формувати ціннісну систему, яка готує і виховує етично повноцінну особистість, якісно функціональних громадян, які готові взяти на себе відповідальність за демократію, свободу, безпеку народу і держави.

У Німеччині, наприклад, щороку понад 10 млн працівників підвищують свою освіту, навчаючись у різноманітних за формою і змістом закладах, удосконалюючи фахові знання, змінюючи професію. Достатньо ефективний напрям – діяльність народних університетів, які функціонують тут із XIX століття за скандинавським варіантом. Понад тисячу таких університетів із великою кількістю філіалів по всій країні здійснюють безперервне навчання дорослих у різних сферах, де вони отримують нові знання на мовних, медичних, екологічних, технічних, інформаційних, математичних, мистецьких, художніх, спортивних та інших курсах, здобуваючи відповідні свідоцтва, кваліфікаційні дипломи.

На жаль, подібні освітні практики не характеризують загальний стан освіти для всіх націй і держав. Сучасний світ має не тільки унікальні цивілізаційні здобутки, а й породжує величезну несправедливість і соціальне зло.

Адже світ увійшов у XXI століття, коли понад 250 млн дітей та 750 млн дорослих не вміють писати, читати, рахувати, ставши тією глобальною проблемною виразкою, що унеможлиблює реалізацію концепції стійкого розвитку. Етика, гуманізм не стали визначати поведінкові норми для людства як на рівні моделі «людина-людина», так і у взаєминах «людина-природа». Війни, руйнування здорової екологічної системи набрали катастрофічних масштабів. Скорочення видів живої природи скоротилося на 2/3 за останні півстоліття. Людство увійшло в нову еру історії Землі – антропоцен, засвідчуючи про повну залежність життя від людської діяльності.

Замість миру й толерантності домінують війни й агресія, замість соціальної справедливості – бідність, голод, хвороби, безграмотність. Дипломатія «канонерок» та аргумент сили підмінили гуманні принципи світового правопорядку. Цінності правди, істини, справедливості загубилися посеред сильних і багатих, інтереси яких не є тотожні з інтересами бідних і пригнічених. Після фашизму, більшовизму, комунізму народилося нове вселенське зло – *російський рашизм*. Страшні трагедії, здійснені тоталітарними режимами, не стали повчальним уроком для людських спільнот. Хоча чеські вчені підрахували масштабні жертви (як людиноубивство) тоталітаризму – 110 мільйонів! Зафіксовано, що московські більшовики знищили 68 млн людей, фашисти – 20 млн, маоїсти – 30 млн. На жаль, ця людодіська вакханалія продовжується, промовистим відображенням якої є російська агресія проти України. Садизм «сильного» намагається вбити справедливість совісного.

Аргумент «сили» став домінуючим критерієм в оцінках добра і зла, правди й брехні, моральності й нечестивості, гуманізму й варварства націй і держав.

Саме в таких суперечливих і аморальних умовах нині реалізуються освітні стратегії, здійснюється підготовка педагогічних кадрів, які покликані олюднювати світ, який попри всі його фантастичні науково-технічні (цивілізаційні) досягнення, дедалі стрімкіше перенасичується проблемами і катастрофами (не лише природними), нагально потребуючи оновлення свого деформованого *морально-етичного потенціалу*.

Разом з тим на цьому тлі наростаючих проблем все таки реалізуються пріоритети щодо навчання протягом усього життя. Вони активно впроваджувалися урядами країн та Європейською Радою з початку 2000 року (Лісабонська стратегія) на шляху переходу до *економіки знань*.

Але найуспішнішим у цьому процесі стало визнання Людини головною цінністю Європи.

Подальші Стокгольмська (2002), Брюссельська (2003), Лісабонська (2005) конвенції затвердили конкретні цілі і програми щодо необхідності розвитку програми навчання протягом усього життя; активізації превентивних заходів та

пристосування до швидких змін; інтеграції людей до ринку праці; окреслення параметрів навчання в умовах неперервної освіти від дошкільного до післяпенсійного віку.

Важливим етапом у розвитку системи освіти дорослих стало ухвалення європейських еталонних рівнів. Вони були тісно пов'язані з отриманням основних компетенцій, розширенням функцій освіти. На зміст компетентнісного підходу, зокрема на його ціннісно-смысловий аспект, позитивно вплинули рішення стосовно сутності і ролі освіти, яка всіляко сприяє *збереженню та відновленню загальнокультурного рівня суспільства, прищеплює і виховує значущі соціальні та громадянські цінності. Гуманізм, громадянськість, рівність, толерантність, повага, гідність ставали визначальними якостями компетентнісних характеристик.*

Цивілізований світ усвідомлює, що саме освіта здатна зберігати, відновлювати, примножувати загальний культурний рівень суспільства, розвивати важливі соціальні і громадянські цінності та компетенції.

Освіченість є необхідною умовою і складником прогресу і суспільства, держави, і особистості. І чим більше відставання в цій сфері, тим слабші мотиваційні спонукання для професійного, загальнокультурного удосконалення. Соціально-економічні перспективи свідчать, що працівники з низькою кваліфікацією, як правило, значно менше беруть участь у здобуванні подальшої професійної підготовки. Доведено, що існує суттєва різниця між наявним рівнем освіти сучасних робітників і освітою, яка необхідна для отримання більш високооплачуваної і престижної роботи.

Саме тому загальноосвітній, загальнокультурний рівні розвитку особистості стали основними індикаторами оцінок європейськості. Більше двох третин населення Фінляндії здобуває вищу освіту, тут зреалізовано надважливе соціально-педагогічне завдання – ліквідована нерівність у доступності молоді до якісної освіти незалежно від місця проживання. Університети в розвинених країнах є найбільш суспільно значущими інституціями, локомотивами прогресу людини, країни. Від часів Гумбольдта в

німецьких університетах, що стали центрами прикладних і гуманітарних розвідок, діє *принцип єдності досліджень та навчання*.

Слід визнати, що намагання в Україні створити модель інноваційної економіки, яка потребує не сировинної орієнтації, а науковомістких технологій, формує першочергове завдання з *випереджального розвитку системи освіти*, зокрема вищої школи, не зrealізовано. Оскільки в освітній політиці продовжує діяти декларативний принцип, коли наявна суттєва різниця між лозунгами про значущість освіти й освіченості і бюджетними показниками.

Бо саме в цьому окреслюється «пріоритетність» і «європейськість» національної освіти. Справді, освіта, вчитель, національна культура, історична пам'ять, рідна мова виглядатимуть завжди вторинними лише в олігархічній ієрархії системи цінностей

В Україні Європейська доктрина «Освіта для всіх» має належно утверджуватися в існуючій громадсько-державній моделі управління освітою, щоби забезпечувати для молоді і дорослого населення:

якість освіти, рівність формальної і неформальної форми освіти, соціальне партнерство і відповідальність, законодавчі й інституційні зміни, інвестування в розвиток людського капіталу, створення сприятливого соціокультурного середовища, впровадження європейських стандартів, еталонних рівнів основних ключових компетенцій.

Проте найбільш сутнісним в освітніх стратегіях зарубіжних країн було і є те, що ключове місце завжди належало Педагогу. Він є генератором і реалізатором провідних ідей та цінностей. Тому проявляється така увага до якісних характеристик освіченості, компетентності, культурності, соціальної захищеності Вчителя.

4.2. Актуалізація ідей психолого-педагогічної культури: українська науково-педагогічна думка

Сучасна психолого-педагогічна наука, прогресивна суспільна думка аргументують, що освітня політика більш успішно впливає на навчально-виховний процес, її соціалізацію, коли педагог опирається на *знання психоментального, почуттєвого потенціалу вихованця*. Ця компетентність та обізнаність педагога про *психоемоційний і культурний ресурс особистості* мусить безперервно включатися в освітній людинотворчий процес.

Саме тому нині в Україні такою затребуваною є *культурно-мистецька концепція опанування цінностями і знаннями*, що є характерною ознакою освітніх стратегій, педагогічної культури країн ЄС, вважаючи цей напрям важливим чинником у розвитку людини і суспільства.

З цією метою реалізується в змісті освіти *концепт вивчення національної культури, музики, театру, літератури, образотворчого мистецтва, хореографії, кінематографу* тощо. Це означає, що критеріальність психолого-педагогічної культури вчителя значно розширюється, удосконалюючи його компетентнісні характеристики, адже *поруч із висотехнологічними, інформаційними знаннями в школах та університетах опановуються вартості культури та мистецтва, гуманітарні та людинознавчі дисципліни*.

Такі тенденції педагогічної освіти в країнах розвинутих демократій розвиваються тому, що *мистецтво і культура, психологічна і культурна компетентності педагога* ними розглядаються як *головний засіб творення почуття, культури смаків, високої емоції, естетизації й етизації особистості, її громадянськості, патріотичності*.

Для цього Вчитель має добре знати *психологію вихованців*, чітко визначати мету своєї діяльності, вміти виховувати учнів своїм предметом, бути культурною особистістю.

Тому важливим складником в *підготовці вчителя української школи* є національна, європейська і світова педагогічна спадщина, опанування ідеями, теоріями і практиками українських педагогів, видатних мислителів світу,

починаючи з античних часів.

У передмові до праці «Людина як предмет виховання» К. Ушинський писав, що психологія серед всіх наук є однією з найважливіших для педагога і педагогіки. Щоби «творити» людину необхідно володіти не лише конкретними знаннями, методиками, дидактичними прийомами, але передусім важливо знати індивідуальні особливості особистості (психологічні, фізіологічні, ментально-культурні, соціальні), її характер, інтереси, мотивації, здатності і можливості.

Він стверджував, що педагоги - це єдиний клас людей, для яких вивчення духовної сторони людини є так само необхідним, як для медика – вивчення тілесної. Отож, Учитель, щоби добре навчати и виховувати учнів своїм предметом, мусить першочергово знати психологію вихованців.

Відомий український педагог Г. Ващенко у «*Виховному ідеалі*» (підручник для педагогів, виховників, молоді і батьків) нагадує, що ще «грецькі філософи-ідеалісти рішуче визнавали нерівноцінність речей, явищ і психічних властивостей людини» (Ващенко, 1994).

Достовірність даних про психологічний стан, розвиток дитини, школяра, студента є необхідним професійним параметром для здійснення педагогічної дії. Такий підхід уможливорює застосування в практичній педагогіці обов'язкового складника навчально-виховного процесу – *знання про індивідуально-психологічні особливості людини, поза яким суб'єкт-суб'єктна взаємодія ставатиме неефективною.*

Вищеозначене засвідчує про імперативність як самої *психодіагностики* в освітньому процесі, так і застосування, впровадження відповідних форм, методів, змісту, мети педагогічної дії. Освіта, педагогіка, навчально-виховний процес є немислимі без психології, без *психологічної компетентності вчителя*, що є необхідним атрибутом його *педагогічної майстерності*. Однак важливість психологічної складової в системі освіти, освітнього простору зовсім не обмежується формальними потребами дидактичної сфери чи відомчих запитів, а мають суспільну значущість. Оскільки дана проблема якості освітнього процесу, торкаючись фахової підготовки педагога, стосується *психічного здоров'я нації*,

благополуччя і якості життя людини, адже згідно Конституції України «Людина, її життя і здоров'я..., безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» (Конституція України, 2006, с. 5).

Зважаючи на те, що значну частину свого життя людина проводить у ніші освітніх процесів, особливо враховуючи глобальну потребу «освіти впродовж життя», психологічна освіта, психологічна компетентність педагога, психопедагогіка мають посідати вагоме місце в професійній підготовці Вчителя. *Адже психологічна компетентність учителя є «необхідною умовою ефективної взаємодії всіх учасників виховного процесу» (Гончаренко, 2011, с. 389).*

Формуючи особистість учителя, викладача, його психопедагогічну культуру, необхідно завжди зважати на два ключових аспекти - професійний і культурний. А це означає, що вищий навчальний заклад (і не тільки) має забезпечувати як знанняві компетентності, так і творення «культурного» педагога, здатного продуктивно працювати на рівні «людина-людина».

Тобто школи, університети мають передусім ставати (за Я. Коменським) *«майстернями людей»*, а педагоги, викладачі, вчителі повинні володіти не тільки професійною освіченістю, але й *бути психокультурною особистістю*, не обмеженою «рацією», досконалим методом та інформаційно-знаннявим матеріалом, а бути наділеними також тонким розумінням емоційного, душевного стану учнів, студентів.

Справді, «культурний» педагог, володіючи знаннями психолого-індивідуальних особливостей людини та культурними цінностями, наділений значно більшим потенціалом впливати на зрощення духовного начала особистості, зміцнення ментального здоров'я, формування людського «капіталу», що є нагальним суспільним запитом, особливо в умовах російської агресії проти України.

На значущості психологічної культури для освіти наголошував **В. Сухомлинський**. У статті *«Думки про шкільне виховання»* він напише, що емоційна і естетична товстошкірість – джерело багатьох моральних вад, і це джерело часто бере свій початок у невмілому, примітивному викладанні... Ми

мало говоримо про Людину, а *«я б на перше місце поставив питання культури людських бажань... Хотілося, щоб хтось поговорив зі мною про мене»*. Великий педагог особливо чутливо ставився до тонкої людської психіки, визнаючи, що в навчальних планах і програмах *«предмет про культуру людських взаємовідносин стоятиме першим, бо ми живемо у вік Людини»*.

Словами своєї «героїні» Сухомлинський знову нагадує про огріхи освіти, коли *«в словах учителя і професора немає звернення до мене особисто: подумай, зваж, переконайся, переживи, відчуй, придивись до навколишнього світу і людини»* (Сухомлинський, 1977а).

Отож, на становлення «педагогічної культури» впливає як метод, дидактичний інструментарій, педагогічні технології, забезпечуючи важливий елемент освіти – *«Як?»* (педагогічна майстерність) навчати та яким методикам віддавати перевагу. Проте не менш значущим є також інший складник – *«Що?»*, тобто які вартості, ціннісні посили необхідно ретранслювати майбутнім учителям.

Мабуть, визначальна *Сковородинська ідея*, що *«життя є філософія, а філософія є життя»*, опиралася на сократівську мудрість жити духом і благородством серця.

Розумовий розвиток людини, за Г. Сковородою, необхідний для пізнання навколишнього світу і самої себе – щоб дійти до істини. Джерелом усіх знань він вважав досвід, практику, життя. Природно, що вчений обстоював необхідність навчання всіх дітей, незалежно від їх соціального стану, визнаючи, школи мають бути рідномовними та доступними для навчання. Крім рідномовності, вчений обґрунтовував необхідність таких навчальних принципів, як доступність, зв'язок навчання з практикою, *врахування інтересів кожної особистості*

Сковорода одним із перших в українській педагогіці звертається до особистості вчителя. На його думку вчитель має, насамперед, дбати і сприяти розкриттю та формуванню у процесі навчання *природних нахилів* та можливостей дитини. Важливим у цьому зв'язку є його теза про взаємоповагу і дружбу між учителем і учнем.

Учитель, вихователь має бути нерозривно пов'язаний з народом. Учитель – це дбайливий садівник, який, активно втручаючись у природний хід розвитку вихованця, веде його по наперед наміченому шляху. Але для того, щоб педагог став добрим виконувачем своїх обов'язків, він сам повинен мати «спорідненість» до вчительської діяльності, до місії наставника молоді. Справді, Сковорода був прекрасним учителем, чудовим майстром бесід на різноманітні моральні теми. Викладаючи в Переяславському та Харківському колегіумах, проводячи бесіди з простими селянами, листуючись з учнями та друзями, просвітитель показав високі зразки логічного, вдумливого й дієвого переконання. Перед учителем він ставив великі вимоги: насамперед, мати глибокі знання; бути відданим своєму народу; гуманно і з повагою ставитись до тих, кого він навчає; переконливо і досконало володіти Словом; бути терпимим, жертвним, совісним і безкорисливим.

Спираючись на народне розуміння праці, Сковорода як педагог обстоював необхідність підготовки дітей до «спорідненої» трудової діяльності. За його переконанням, краще бути талановитим бондарем, ніж бездарним письменником. Своїм життєвим прикладом переконував, що лише в праці людина з найбільшою повнотою реалізує свої можливості, приносячи найбільшу користь суспільству.

Майбутнього Педагога слід формувати на основі усвідомлення, що в усі часи люди особливо бережно ставилися до безцінного спадщини моральної культури свого народу, яке йде корінням в глиб тисячоліть, бо лише моральні цінності, пронизуючи духовну культуру суспільства, сприяють удосконаленню особистості, народу, держави. Тому не випадково вчені-педагоги, філософи, духовні провідники націй і народів опиралися у своїх дослідженнях, практичній діяльності на традиційні форми виховання, на народну педагогіку, етнокультуру і мистецтво, традиції, історичну пам'ять. Такі підходи і принципи закладені в кращих зразках української і зарубіжної педагогічної спадщини, виховних теоріях і практиках, які втілювали в життя Г. Сковорода, К. Ушинський, І. Огієнко, М. Грушевський С. Русова, С. Смаль-Стоцький, Б. Грінченко...

К. Ушинський, обґрунтовуючи проблему культуровідповідності на науковій основі, сам термін «народність» трактує як своєрідність кожного народу, яка зумовлена його історичним розвитком, географічними, економічними, політичними, психоментальними чинниками його буття. Народність – це національна самобутність народу і коріниться вона, на думку видатного педагога, передовсім у характері народу.

Українська педагогіка, попри всю тривалу культурно-історичну та політичну уярмленість, не переставала творити в теорії і практиці ті живильні світоглядні ідеї, методи, які «олюднюють» людину. 60 років тому (1965) **Василь Сухомлинський** у статті *«Народження добра»*, аналізуючи і входячи в емоційно-психологічний стан учня, стверджував, що для творення добрих учинків, переживання світлої радості потрібні не тільки розум, але й почуттєве серце, усвідомлюючи, що погана поведінка, нехлюйство в навчанні є тотожними безсердечному вчинку. Великий педагог цей аспект психологічно тонко ілюструє нібито буденними словами учня, які, насправді, стають взірцем високості його душі: *«мені треба вчитися відмінно, – у моєї мами хворе серце»* (Сухомлинський, 1977d, с. 222).

У цьому звичайному епізоді шкільного життя простежується тяглість педагогічної гуманістичної істини, яка нуртує в етнопедагогіці, античній культурі – *чинити добре й справедливо «іншому»*. Тому Сухомлинський, як один із найвизначніших національних психопедагогів, вищим гуманістичним пріоритетом педагогічної діяльності вважав, що саме *«дитинство повинно стати для дитини природною школою сердечності... Дуже важливо, щоб діти навчилися відчувати душевний стан товариша, відчувати чуже горе, переживати його як своє особисте. Сердечна чуйність залежить від зробленого добра...»* (Сухомлинський, 1977, с. 223).

Місія освіти, вчителя (за Сухомлинським) полягає, насамперед, у тому, щоби облагородити учнівське серце, одухотворити його пориви і бажання вищою людською красою - чуйністю, співчутливістю.

У кожній такій проблемно-педагогічній ситуації вирішальне значення має

особистий приклад вихователя, вчителя, професора, наставника.

Психопедагогічний напрям гуманізації особистості є ключовою метою освіти, оскільки в ній концентруються такі основні завдання:

- а) формування індивідуальності;
- б) почуття свободи і гідності;
- в) критичного і креативного мислення;
- г) розвиток духовності і громадянськості відповідальності.

Саме в цьому контексті сучасна освіта (нова українська школа) мусить впроваджувати та вирішувати два стратегічних завдання:

1) досконале вивчення і подальший **розвиток індивідуальності психофізіологічної натури особистості**;

2) виховання учня, студента згідно суспільних (гуманістичних) запитів, коли **загальне благо стає однією з найважливіших чеснот громадянськості**.

Цей вектор психопедагогічної дії в підготовці майбутніх учительських кадрів у повній мірі суголосний освітнім європейським стратегіям, зважаючи, що в документах **Празької декларації (2001 р.)** зазначалось, що **«вища освіта має бути уважною до суспільних зобов'язань»** (Празьке Комюніке Європейських Міністрів освіти, 2001).

І хоча кожен суб'єкт наділений правом мати своє власне уявлення про конкретні цінності буття людини і суспільства, життєві смисли, цілі, шляхи і засоби їх досягнення, завжди існує **спільність аксіологічної платформи**, яка є базовим підмурівком для збереження, життєтворчості і розвитку народу, нації, держави. А це означає, що контент психопедагогічної діяльності зводиться не до формального діалогу, спілкування, дискусій і співпраці як рівнозначних суб'єктів, а до **потреби співбуття, відшукуючи те, що об'єднує**, сполучає як розумінням і довірою, так й ідеалами, метою, мріями, національною пам'яттю, культурою, традицією...

Безперечно, що на сам характер і зміст психолого-педагогічної дії впливає рівень опанування методиками. Бо як писав **А. Дістервег** у праці **«Керівництво для освіти...»**, метод не є просто одежею, одягаючи яку, людина залишається

такою ж. Він перевтілює особистість як самого вчителя, так і природу своїх учнів (Дістервег, 1956a, с. 43).

Суха, стандартна дидактика, усталені методи взаємодії неспроможні забезпечити належний ефект навчально-виховного процесу. Тому надважливо добротню знати предмет уваги, з яким працюєш, спілкуєшся, тобто *глибоке розуміння людських індивідуальностей у психологічному, фізіологічному, соціально-культурному, когнітивному, ментальному вимірах*.

Іншим значимим критерієм педагогічної культури (за Дістервегом) є її аксіоматичне правило, що *«неможливо дати іншому те, чого не маєш сам...»* (Дістервег, 1956b, с. 43).

Проте навіть володіючи унікальними педагогічними технологіями, знаннями, вміннями, іншими архіважливими професійними якостями, педагог має визнавати, що зрощувати людину, розвивати її творче «Я» можна тоді, коли пізнаєш її натуру, інтереси, психологію бажань і, головне, коли сам є «олюдненим», а твої вчинки є гідними наслідування.

Тому категорія «людяності» в психопедагогіці стає визначальною якістю, поза якою немислима продуктивна педагогічна дія. Треба володіти великим людським етичним капіталом, щоби бути здатним виховувати людину, знати особливості її організму, її мислення, характер сприйняття світу. Адже, писав В. Сухомлинський у праці *«На нашій совісті – людина»*, без глибокого розуміння духовного світу людини, всієї складності явищ, які відбуваються в душі її особливого, неповторного світу, пізнаючи всі його тайники, *«виховання стає сліпим, а тому беззмістовним»* (Сухомлинський, 1977с, с. 204).

Педагог мусить вірити також у ті цінності, знання, які сам пропагує й обстоює, будучи правдивим у словах і ділах.

Найпосутніше, що треба брати з кращих зразків національної, античної, європейської педагогічних культур, то це принцип формування такої якісної характеристики суб'єктів освітнього процесу, як *непогамовна спрага знань*. І розпочинати цю надважливу справу потрібно не зі школи, а значно раніше.

Відома українська педагогиня **Софія Русова** стверджувала, що *«усі*

нахили дитини, її здоров'я, її характер – усе це розвивається, бере напрям і зміцняється у перші роки життя» (Русова, 1996, с. 34).

Тому вважала, що найкращими навчителями (за Гербартом) є передусім батько і матір, бо *«рідна мати дитини – природна вихователька своїх дітей»* (Русова, 1996, с. 35). А коли дитина починає виховуватися в дошкільній установі, початковій школі, то неодмінно постає вимога поєднати родинну психологію, систему сімейного виховання з дидактичною, соціально-педагогічною атмосферою ранніх освітніх інституцій. Найважливіше на цьому етапі не заподіяти шкоди на емоційно-почуттєвому, психологічному рівні, якомога надійніше оберігати ріднокультурну, рідномовну нішу.

Софія Русова вважає, що в цей період становлення особистості *«мусить лунати її рідне слово, рідна музика й поезія»* (Русова, 1996, с. 39).

Однак при цьому слід зважити, що *«кожний вихователь, збуджуючи людські почуття, має діло з різними особами, має добирати до кожного дитячого типу відповідні засоби, мету, бо дітвору різноманітна, наче левада, вкрита усякими квітами»* (Русова, 1996, с. 40).

У зв'язку з цим перед сучасною психопедагогікою постають водночас два важливі завдання, які є певними викликами для національної освіти.

1) Необхідно визнати й відповідно діяти, що молода людина (дошкільник, учень, студент) передусім потребує, щоб її уважно «глянули в очі», пізнали й оцінили своєрідність її психологічної індивідуальності, яка за висловом Русової *«виткана з особистих і фізичних, і духовних рис, та zarazом вбирає в себе і усі культурно-етнографічні ознаки свого оточення»*.

Вибудовувати таку стратегію освітньої політики, яка б враховувала інтереси, потреби особистісного, етнонаціонального, загальнонаціонального (українського) характеру індивідууму, зміцнюючи й розвиваючи національну, громадянську, українську ідентичність.

Отже справа полягає не лише в утвердженні «індивідуалістичної педагогіки», зважаючи на психоіндивідуальну натуру особистості, але й у ґрунтовному аналізі різноманітних соціокультурних, національно-історичних,

природних чинників, які впливають на процес становлення людини.

За будь-яких обставин соціально-політичного, культурно-історичного характеру завжди освітні системи були більш стійкими й продуктивними в контексті «виховання нації», коли опиралися на принцип триєдності особистісного, національного, загальнолюдського.

Саме такі педагогічні імперативи містяться в працях уже згадуваної Софії Русової. Вона зазначає, що *«справу виховання бажано поставити якнайближче до природніх нахилів дитини і до вимог життя, в якому дитина перебуває, в зв'язку з світоглядом того народу, з психологією тієї нації, з яких походить дитина. Національне виховання є ґрунт у справі зміцнення моральних сил і оновлення, відродження душі народу»* (Русова, 1996, с. 43).

Для прикладу вона опирається на історичний досвід, педагогіку таких міцних націй як Німеччина, Англія, Японія, які найкраще впровадили в освіту свої значущі національні скарби, а *«національній психології дали вільний розвиток»*.

На жаль, такі ідеї, світоглядні рішення, підходи до організації освітнього процесу, які впродовж тривалого часу, в умовах бездержавності, вироблялися суспільно-педагогічною думкою на рівні кращих національних мислителів, педагогів, просвітителів, письменників, митців і філософів (**Г. Сковорода, Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка, М. Грушевський, Б. Грінченко, І. Огієнко, Г. Ващенко, С Русова** та ін.), далеко не завжди ставали основою методології і практики вітчизняної педагогіки.

Хоча саме в їх працях, життєтворчості знаходимо ту світоглядну правдивість, яка є серцевиною національного виховання, коли в молодій людини не відбирається найголовніше право на індивідуальність – бути українцем, *«кохатися в народних скарбницях»* своєї національної культури.

Великий Навчитель української нації Тарас **Шевченко** *«бундючному чужому протиставив величне й потужне своє»* (Донцов, 1961).

Відома українська просвітниця національного духу **Олена Пчілка** – матір Лесі Українки вважала, що *облудою є всяка міжнародня нібито ощасливлююча*

людськість ідея, яку приносить на вістрі своїх багнетів...

Вибір світоглядних орієнтацій має винятково стратегічне значення для перспективи і подальшої долі Нації і Держави, збереження і зміцнення української Ідентичності. Адже нинішня війна московії проти України є передусім війною навіть не за території, а проти нашої Ідентичності і Державності. У цьому екзистенційному протистоянні *все має значення* – мова, культура, школа, сім'я, історія, церква, суспільний простір, національна пам'ять, символи та ідеали.

Народу потрібні ідеали, зрощені Великими, сприймаючи цінності життєтворчості тих, хто не зраджував Україну, українськість.

Тож не випадково згадується **Олена Пчілка**, яка віддано сповідувала і служила національній ідеї, вбачаючи найбільшу загрозу для українства в тяжкій зморі російщини, закликаючи вже тоді *«не вірити російським лібералам»*, бачити в них більше тіні, ніж світла, і *«мати більше віри в свої сили»*. Правдивою була її непримиренність та нетерпимість до таких як *белінський (облуда московщини)*, який ненавидів Шевченка, що *«смів писати по українськи та картати царат та москалів»*, а тому справедливо обурювалася на своїх, зокрема Чернігівську «Просвіту», яка пропонувала просвітянам Наддніпрянщини, Галичини, Буковини та Америки відзначити ювілей *толстого*, називаючи його «великим лицеміром». Чому *толстого*, не Шевченка? – запитувала вона.

Ця жінка-поет, жінка-педагог була великою вже тим, що зуміла передати, прищепити оце святе світовідчуття борні за волю української Людини своїй доньці – **Лесі Українці**. Справді, цей вогонь боротьби, що сформував внутрішній Лесин світ, прийшов не від Костомарова чи Драгоманова, а передусім від Матері-Пчілки, від Шевченка, славної героїчної минувшини рідної Волині.

Для українського вчительства Олена Пчілка має стати взірцем служіння українській справі, яка в умовах неймовірного гніту зросійщення створює українські бібліотеки, готує і видає науково-етнографічні твори, долучається до творення українського жіночого руху, добивається дозволу (1905 р.) для українських газет і журналів, а найголовніше – стає в перших рядах

проповідників ідеї єдності всіх українських земель. Вона жила, дихала, мріяла обнадійливими чеснотами розділеної чужинцями української Нації – Соборністю, духовною і політичною Суверенністю. У найбільш реакційні часи свято оберігала українську ідею, національну і власну гідність.

1903 року в Полтаві, на відкритті пам'ятника І. Котляревському, коли царська сатрапія московії забороняє виголошувати промови українською, Пчілка, проявляючи громадянську мужність, звертається до інтелектуального українства, до свого Народу незнищеним *Рідним Словом*.

Ця велика Українка ніколи не змінювала своїх націєцентричних поглядів на світ попри зміни епох, політичних режимів, ідеологій. Пригадуються часи більшовицької окупації України, коли 1920 року в *Гадяцькій гімназії* на **Шевченковому святі**, вона огорнула національним синьо-жовтим **Прапором** погруддя Поета, голосно вигукуючи «*ганьба комісару крамаренку*», який намагався зірвати стяг. Педагогиня, мисткиня, борчиня, яка за Україну готоваа будь із ким «на поєдинок стати». Вона безперервно піддавалася арештам саме за те, що спрагла бути Українкою, вчила народ бути Українцями. Московщина арештовує востаннє цей символ української незламності в 1929 року (справа «**Спілки Визволення України**»), коли 80-річна Олена Пчілка була вже смертельно хворою.

Ніби й не зазнавши «прямої долі» далеких Соловків, Сибирів і Колими, однак сповна впродовж життя розділяла участь своїх побратимів по духу із «Розстріляного відродження». Жінка-патріотка, талановита й смілива «дивачка», яка боролася і творила нову українську людину, будучи нетерпимою до тих, хто йде «згори вділ», критикована й незрозуміла навіть для своїх за «вузьке національство», вона була, наче бранка, «*що на чужій землі шанує Бога*» (Леся Українка).

Саме тому на такій ціннісній основі має вибудовуватися психопедагогічна підготовка вчителя-бакалавра, оскільки подібні світоглядні позиції, вчинки, життєтворчість є надзвичайно затребуваними для нинішнього часу.

По-перше, ці приклади показують як нетерпимо слід ставитися нашим

співвітчизникам до *москвоязіччя* з його «культурою»;

по-друге, засвідчують як важливо нині ефективно (згідно європейського досвіду) впроваджувати в навчально-виховні програми (від дошкілля до університетів) важливі аксіологічні теми української культури, мови, історії, літератури, мистецтва, що є базовими для компетентностей кожного громадянина України.

Педагогічна освіта, український учитель мусять формуватися саме крізь цю оптику власного «Я», оберігати свою ідентичність, бути здатними в цьому жорсткому світі впливати на сутність життєдіяльності багатьох поколінь.

У цьому контексті підготовки вчительських кадрів значимою є «педагогіка добра» **Івана Зязюна**, що опирається на сповідувану ним цінність «філософії українського серця». Саме «передача і опанування українським народом культурних цінностей в їх історичному розвитку» стала для нього методологічним правилом ученого і громадянина, реалізуючи великі принципи культури-і природовідповідності.

Готуючи майбутнього вчителя для нової української школи, важливо використовувати в освітньому процесі низку норм, підходів і принципів світоглядного та дидактичного характеру.

Передусім Іван Зязюн застерігав від переобтяження сфер освіти, педагогічної науки **посередностями**, які часто «успішно» власні некомпетентності і бездуховність компенсують запопадливістю, улесливістю, цинізмом, а то і зрадництвом. Він згадував у цьому контексті доповідь ректора Каліфорнійського університету Джона Гарднера «Нація на грані ризику. Необхідні реформи освіти», цитуючи її виразний початок, що *«підвалини нашого суспільства підточує дедалі зростаюча хвиля посередностей»*. Але це не просто був страх щодо перспектив такої наростаючої «якості» людського капіталу. Нація усвідомила свою відповідальність за політику держави і позицію громадянського суспільства, які сформували покоління з нижчим рівнем освіти за попереднє. Тому уряд і суспільство, визначивши стратегічні пріоритети, стали діяти, а не декларувати, щоби кадри з такими «якостями» ставали менш

затребуваними. Освіта для американського народу ставала головним чинником національної безпеки. Бо за словами Зязюна сучасний цивілізований світ, конкурентоспроможність держав тримається, на трьох китах – «освіті, праці, капіталі», а тому від педагогічної національної освіти залежить рівень продуктивної високотехнологічної праці, якість людського капіталу, патріотичність народу, які водночас є стрижневими факторами сталого розвитку світу і держав.

Культура у ставленні до педагогічної освіти була для Зязюна визначальним критерієм і пріоритетом для становлення української державності, вважаючи її визначальною місією «передачу національних культурних цінностей в їх історичному розвитку» Українському народу. *«Порадіємо з того, писав він у рік української педагогіки, що ми є очевидцями позитивних зрушень у царині розвою нашої духовності, у поверненні до вжитку і соціального відтворення історичних надбань національної культури в галузі історії, літератури, мистецтвознавства, педагогіки»* (Зязюн, 2000).

Його світосприйняття, оцінки, висновки були відчутно суголосними з ідеями відомих українських педагогів і просвітників Г. Сковороди, П. Юркевича, Б. Грінченка, Г. Ващенка, С. Русової, В. Сухомлинського, К. Ушинського, сповідуючи «філософію серця» у вихованні людини, народу, нації, усвідомив сам, передаючи іншим значущість педагогічних принципів народності і громадянськості.

Його світоглядне бачення і педагогічна дія, громадянський чин й ідеалізоване почуття у ставленні до свого Роду і Народу унеможливлювало присутність у власному «Я» декларативності, заподаності й позірної ідейності. Адже згідно його морально-етичної установки **виховання громадянина під силу тільки справжньому громадянину**. Ці думки, умовиводи, висловлювані час від часу ним у різних формах і ситуаціях, творили певні паралелі з судженнями педагога-класика В. Сухомлинського, який у праці **«З чого починається громадянин»** писав: *«Громадянське виховання – це виховання на громадянських ідеях. А ідеї – то святині, здобуті, вистраждані людством, і їх не повторюють*

щодня..., бійтеся тієї гри в ідейність... Любов і відданість матері – це перша школа громадянськості. І якщо дитина вийшла безграмотною, то їй не оволодіти в майбутньому вищою школою громадянськості – відданістю інтересам Батьківщини. Поганий син не може бути хорошим патріотом» (Сухомлинський, 1977b, с. 364-365).

Україна, шана до Матері, обов'язок сина, національні святині, загальнолюдські цінності й ідеали, моральний приклад у вихованні, громадянська позиція і чин – все це було для Зязюна етичним мірилом особистості.

Попри всю значущість освіти для розвитку економіки і технічного прогресу, він був зорієнтований передусім на пріоритет *потреби людини*, Його педагогіка опиралася на досягнення духовності, що твориться на засадах національної культури, на ті культурні цінності, здобутки, що формують, як він писав, *«неповторність і велич національного духу людини»*. Ігнорування «національного» в освіті спричинювало непоправні втрати для розвитку нормальної людської психології. Освіта, наголошував І. Зязюн, *«позанаціональною ніколи не була і бути не може»*. А тому саме народна культура є основою духовності, а не примітивний маскульт, що спотворює людські душі агресивністю, жорстокістю, відчуженістю від власного «Я».

Академік І. Зязюн у своїй «Педагогіці добра» стверджуватиме, що конкурентними й сильними «державами-лідерами стануть ті, які «створять найбільш ефективну систему шкіл, коледжів, ліцеїв, гімназій, щоб максимально розвивати інтелектуальний і морально-почуттєвий потенціал своїх громадян...» (Зязюн, 2000, с. 288). На рівні імперативу було його переконання, що економічна, соціальна, духовна криза переслідуватиме суспільство до тих пір, доки не відновиться і не зростатиме рівень освіти. У полі зору вченого і педагога знаходилися всі чутливі проблеми – від підручника, бібліотек, фізкультурних залів і басейнів, харчування, інформатизації, змісту освіти і до соціального *статусу педагога*, престижу вчительської професії.

Цей пріоритет був важливою складовою в педагогічній, науковій творчості

Зязюна. Особистістю Людини, Дитини, Педагога він, співпереживаючи, жив і творив, переконуючи суспільство, що *вчитель – основоположна сила соціального відтворення – культурного, економічного, політичного*. Без нього унеможлиблюється соціальний поступ, будь-які досягнення держави і народу, оскільки Вчитель є безпосередньо продуктивною силою. А тому ставився доволі критично до багатьох освітніх реформ, які ігнорували чи залишали на узбіччі педагога, боляче переживав усталену тенденцію відтоку кращих учителів з освіти у зв'язку з *непрестижністю* професії, усвідомлюючи, що питання національної безпеки, економічний, політичний, культурний, технологічний поступ України унеможлиблюються, якщо професія педагога залишається поза суспільно-державною увагою.

Проте ціннісний вимір педагогіки Зязюна полягає в розробці і впровадженні *концепції професійного становлення педагога*, який працює і творить у найважливішому державному інституті соціального відтворення. Без *піднесення його культурного, академічного, професійного рівня і соціального статусу* не уявляв української освіти на рівні світових стандартів.

Завжди тішив себе надією, що саме *вчитель є оберегом українського села*, яке потрібно зберегти з його народною культурою, давніми традиціями і цінностями.

Він радив, готуючи вчителя, опиратися і на європейський досвід Вальдорфської школи, коли *випускник вишу володіє іноземними мовами, музичними інструментами, опанувавши методiku викладання кількох предметів*, а в малокомплектній школі, викладаючи навчальні дисципліни, отримував би подвійну зарплату.

Учительську професію сприймав як *«вічну сповідувану і вічно живу цінність, непідвладну Часу...»*, яка ростить і оберігає народ, Вітчизну.

У післямові до «Педагогіки добра» своїм образним зверненням він особливо виокремлює місію Педагога: *«Мій народе, моя Україно! Жодне із цих творінь людських на Ваших тернах не посміє життям своїм Вас зрадити чи Вас проігнорувати, бо народжені вони для єдиного: Вас віншувати. Як батька –*

матір, як рід свій великий, як рідну землю, як свою єдину Батьківщину! Не вина тих, що не вміють це робити або не хочуть, то їх велика біда і особиста трагедія – не навчені, не виховані, не облагородженні великою метою Добра і Любові, Істини і Краси. Ці життєдайні начала і кінцеві результати людського життя перебувають у руках Учителя» (Зязюн, 2000, с. 307).

У вимірі такого ставлення до Вчителя проявлялася його людяність, громадянськість, державність, педагогічність. Його творчість перегукувалася з ідеями українського просвітництва, коли ще на початку ХХ століття С. Русова стверджувала: *«...Саме на вчителях лежить головна робота національного пробудження народу і керівництво ним в його соціальній, політичній і національній боротьбі... Українські вчителі повинні виступити попереду свого народу і разом з ним добиватися для нього щастя й волі...»*.

Був солідарним з її вченням, що дитину (людину) треба сприймати, «оцінюючи її власну психологічну індивідуальність, яка виткана з особистих і фізичних і духовних рис, природних і культурно-етнографічних ознак, у зв'язку з світоглядом того народу, з психологією тієї нації, з яких походить» (Русова, 1918).

Об'єктивно оцінюючи значущість для виховання нації й особистості політичних, соціальних, економічних чинників, які в значній мірі є продуктом конкретної епохи, з особливою увагою Зязюн ставився до *духовних цінностей*, які базуються на вічних загальнолюдських і національних принципах. Його Педагогіка Добра є системною і багатогранною, об'єднуючись з психологією, філософією, соціологією, культурологією, історією та літературою, мистецтвом та етнопедагогікою, будучи сутогосподною «конкордичною» освітою Г. Сковороди, оберігаючи «людське в Людині». Для нього близькою була ідея філософа і психолога Г. Лебона, який вважав, що *«народ може втратити дуже багато, але в стані піднятися, проте він ніколи не підніметься, якщо він втратив свою душу»* (Лебон, 1999).

Саме тому **психопедагогіка** І. Зязюна, опираючись на принципи творчої індивідуальності, людськості, народності, українськості, була завжди живою,

майстерною, затребуваною для сучасної педагогічної освіти і системи підготовки українського Вчителя.

Зважаючи на вище окреслене, підготовка педагогічних кадрів має бути зорієнтована на ключову цінність ріднокультурного, оскільки своє рідне і природовідповідне найбільш чутливо й емоційно впливає на дитину. За таких умов освіта ставатиме спроможною виконувати головну місію – **«збудити усі сили, збудити охоту до самонавчання»**, оскільки відбувається почуттєве зрощення, формується стан високої емоції шани і любові до України. Для сучасної української школи, яка попри все функціонує, розвивається навіть в умовах жакливої воєнної агресії росії, нагальною стає реалізація таких завдань психопедагогіки, які опираються на підґрунтя національних вартостей. Тоді освіта (за Русовою) ставатиме:

- 1) індивідуальною і вільною, пристосована до природи особистості;
- 2) національною;
- 3) відповідною соціально-культурним вимогам часу.

Але для цього **культурна складова** повинна бути найважливішим елементом у змісті й філософії педагогічної освіти. Тому такою нагальною є нині потреба впроваджувати в зміст підготовки вчителя-бакалавра ідеї **українознавства**, зокрема **шевченкознавства**, що є суспільним запитом для духовного, інтелектуального, психоемоційного, громадянського розвитку людини.

Нині для удосконалення педагогічної освіти, яка б відповідала на виклики часу, особливий наголос слід поставити на Шевченкове світобачення, актуалізуючи **роль культурно-мистецької освіти** у вихованні громадянина, нації, зміцненні української державності як на рівнях підготовки педагога, так і змісту освіти, навчально-виховного процесу.

Бо Шевченко, *«до нестями закоханий у свою Україну, якої другої чи рівної їй для нього не було на світі»*, дає нам відповідь на причинність цього незбагненно чуттєвого стану. Д. Донцов у праці **«Незримі скрижалі Кобзаря»** пише: *«...в цьому йому помагала його мистецька, вразлива на красу, натура,*

мистецька освіта, крім природи його країни... А видимий світ довкола бачив він очима предків, очима автора і читачів «Слова о полку Ігоревім» (Донцов, 1961, с. 13).

Мистецтво, природа, перегуки історії і культури рідного народу формувало його душу, сутність, патріотичність, бо *«на явища природи, на твори мистецтва дивився він, «стримавши віддих», як на вияв Божественної краси, під її добротворчим впливом «відчував себе оновленою людиною» (Донцов, 1961, с. 15).*

В освіті сьогодні недостатньо уваги до вивчення мистецько-чуттєвої гами Шевченкової душі, яка сприймала образ «золотого сонця» на своїй землі як «ораторію без звуків, перейняту чудовою гармонією», а лінії і тони рідного краєвиду нагадували йому *«щось із могутніх акордів Гайдна»*. Такою витонченою і шляхетною була Шевченкова натура, яка за свідченням багатьох дослідників знала *«Бетховена, Баха, Моцарта, Россіні, Вебера, Шуберта, Шопена, Бортнянського, Рубенса і Канову...» (Донцов, 1961, с. 15).*

Нічого ближчого і правдивішого для нього не було, аніж мова серця, душевного тремтіння, коли Творець обдаровував його «почуттям Людини». Саме через це «божественне мистецтво» Шевченко пізнавав Бога, а «мотиви наших церковних співів підносили душу вище небес, робили її «кріпкою і мужньою». Він кохався у мистецтві, обожествляв артистів, мистців, називаючи їх лише «братами по плоті», оскільки в них укривалася якась *«незбагнута Божя таємниця»*. Так Поет висловлювався про тих утаємничених мистців, хто здатен потужною силою впливати на тонкі струни людського серця. Проте він був і сам одним із тих у кого *«душа рвалась, душа ридала, а розум горів»*, усвідомлюючи, що це були ті миттєвості, коли *«в душі мистця дозрівають геніальні концепції, коли мов блискавка приходять шукані ідеї, коли родяться твори Бетховена або Гете, або – Шевченка» (Донцов, 1961, с. 16).*

Ця світоглядна, культурницька й психологічна характеристика спонукає до пошуку тих оптимальних шляхів і цінностей, якими має послуговуватися сучасна українська освіта, щоби формувати в нашої молоді високу духовну,

емоційно-вольову, інтелектуальну і громадянську культуру. Педагогічна освіта, створюючи нового українського Вчителя, як оберігає нашої Ідентичності і Державності, має «усвідомити», що висока емоція «чуття єдиної родини», любові до України («Нема на світі України,/ Немає другого Дніпра») народжується з Муз незрівнянної краси, поклику Серця, ораторії Душі, закоханості в чари рідної Природи.

Тому в підготовку вчителя слід закладати Шевченкову життєтворчість, яка є підтвердженням, що він через свою *«контемпляцію (споглядання) природи, через святі книги Лаврські Києва, через Сковороду, через мистецтво бачив «світ незримий», бачив те, чого інші не бачили й не чули, відчуваючи себе «оновленою людиною»* (Донцов, 1961, с. 17).

Адже в цей тривожний, екзистенційний час вибробувань для України освіта через високу почуттєву гаму має дійти до єства кожного вихованця та їх навчителів і наставників, доводячи, що пізнавати Істину, чути Слово Правди, сотворити для українства «братолюбіє» можна лише завдяки биттю і душевному щему Серця, виплеканого зокрема культурою і мистецтвом, на основі чого формується етична, психопедагогічна взаємодія.

4.3. Психолого-педагогічна підготовка майбутніх педагогів на бакалаврському освітньому рівні: зміст освітніх програм

(з досвіду роботи Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Карпатського національного університету імені Василя Стефаника)

Аналіз змісту освітніх програм підготовки майбутніх педагогів на бакалаврському освітньому рівні, вивчення змісту психолого-педагогічних дисциплін на прикладі трьох закладів вищої освіти (Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Карпатського національного університету

імені Василя Стефаника) засвідчує, що у закладах вищої освіти здійснюється цілеспрямоване оновлення психолого-педагогічної підготовки. Вона ґрунтується на нових освітніх стандартах, концепції НУШ і суворих реаліях війни. Кожен заклад вищої освіти демонструє досвід збереження академічних традицій, системності, практичної спрямованості, стійкості до викликів, інноваційність та цифрову інтеграцію.

Зміст психолого-педагогічної підготовки майбутніх учителів на бакалаврському освітньому рівні характеризується такими сутнісними особливостями, як: адаптація до сучасних освітніх викликів; поєднання класичної педагогічної спадщини, сучасних технологій, вимог воєнного часу і цінностей реформованої шкільної освіти; компетентісна побудова змісту навчання; зорієнтованість на педагогіку партнерства, рефлексію та емоційний інтелект; інституційно підтримувана цифровізація освіти; увага до методик навчання відповідно до освітніх галузей НУШ; нові модулі, теми з безпеки, інклюзії, домедичної допомоги тощо. Обґрунтовано рекомендації для оновлення змісту психолого-педагогічної підготовки з урахуванням сучасних викликів: забезпечення україноцентричного спрямування змісту навчання; інтеграція травмоінформованого підходу та психологічної підтримки в зміст підготовки; розвиток цифрової компетентності та готовності до організації ефективного дистанційного навчання; посилення практичної спрямованості методичних дисциплін в умовах кризи; максимізація інноваційних форм та методів навчання педагогів; акцент на розвитку дослідницької компетентності майбутніх учителів; структурування змісту психолого-педагогічної підготовки з урахуванням освітніх галузей НУШ і профільної старшої школи; актуалізація освітньо-наукової спадщини видатних українських педагогів.

Особливої уваги в контексті психолого-педагогічної підготовки вчителя заслуговують обов'язкові освітні компоненти психолого-педагогічного спрямування (*«Педагогіка», «Психологія», «Педагогічна майстерність», «Інформаційно-комунікаційні технології у педагогічній діяльності», методики викладання у закладах загальної середньої освіти у профільній*

школі тощо). Ці компоненти становлять ядро психолого-педагогічної підготовки і забезпечують формування професійних компетентностей майбутнього вчителя. Щороку у закладах вищої педагогічної освіти відбувається оновлення освітніх програм у галузі освітніх наук, про що засвідчує аналіз освітньо-професійних програм зі спеціальності А4 Середня освіта (за предметними спеціальностями) закладів вищої освіти України, зокрема у Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича, Полтавському національному педагогічному університеті імені В.Г. Короленка та Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника.

Освітньо-професійні програми підготовки майбутніх учителів на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка репрезентують системну модель фахової підготовки вчителя. Структурно програми поєднують обов'язкові освітні компоненти загальної педагогічної і психологічної підготовки, блок професійно-методичних дисциплін, інформаційно-цифрову складову, а також практичну підготовку. Відображаючи національні цінності освіти, концептуальні засади НУШ та виклики воєнного стану, програми реалізують сучасну компетентнісну парадигму професійного становлення майбутнього вчителя (Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, 2024).

Зміст обов'язкових освітніх компонентів (*«Загальні основи педагогіки», «Теорія та методика виховання», «Педагогічна майстерність», «Педагогічна психологія», «Історія педагогіки», «Методика навчання (математики, мови, хімії...)», «Сучасні інформаційні технології з основами медіаграмотності»* тощо) структуровано відповідно до новітніх підходів до підготовки вчителя як рефлексивного, морально відповідального й інноваційного професіонала. Наприклад, у силабусі *«Загальні основи педагогіки»* (Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, 2024) чітко простежується орієнтація на формування педагогічної свідомості, професійної ідентичності та здатності до саморозвитку. Зміст курсу охоплює категоріальний апарат педагогіки, еволюцію педагогічних теорій, систему сучасної освіти, соціальні

функції педагога, а також основи педагогічного дослідження, що забезпечує теоретичне підґрунтя для свідомого опанування педагогічної діяльності. Важливо, що силабус передбачає аналіз освітньої політики в Україні, освітніх стратегій ЄС, моделі педагогіки партнерства, тобто вбудовує сучасний контекст у базову підготовку.

Цифрова грамотність як ключова компетентність майбутнього вчителя реалізується через дисципліну «Сучасні інформаційні технології з основами медіаграмотності» (Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка, 2024), що структурно поєднує оволодіння базовими ІКТ та розвиток критичного ставлення до медіа. Силабус передбачає формування таких умінь як: розробка навчального контенту за допомогою різних цифрових платформ, забезпечення інформаційної безпеки, розпізнавання фейкової інформації, створення педагогічних презентацій, тестів, відеоуроків. Це забезпечує цифрову адаптивність педагога в умовах дистанційного, змішаного та кризового навчання.

У змісті освітніх програм простежується спроба врахування воєнних реалій. Зокрема, через формулювання результатів навчання в силабусах (здатність діяти в нестандартних ситуаціях, комунікувати з різними категоріями здобувачів освіти, надавати базову психологічну підтримку), через модулі, що стосуються інклюзивної освіти, а також через акценти на розвиток професійної стресостійкості. Наприклад, обов'язковий освітній компонент «Безпекознавство» (Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка, 2024) охоплює формування навичок безпечної поведінки в освітньому середовищі, алгоритмів дій у надзвичайних ситуаціях, основ домедичної допомоги — тобто наближає навчання до реальних загроз, пов'язаних з воєнним станом в Україні.

Особливістю освітніх програм, що реалізуються у Полтавському національному педагогічному університеті імені В.Г. Короленка, є також варіативна частина, в якій студенти мають змогу обрати більше 80 запропонованих вибіркового освітніх компонентів професійної підготовки на

2024-2025 н.р., зокрема: *«Естетотерапія»*, *«Педагогічні ортобіотика»*, *«Педагогіка лідерства»*, *«Психологія здоров'я»*, *«Екостиль життя»*, *«Сучасний україномовний дискурс»* (Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, 2025), що дає змогу індивідуалізувати професійну траєкторію та посилити підготовку в напрямках, які відповідають викликам сьогодення. Ці та інші вибіркові дисципліни спрямовані на розвиток особистісних, соціальних, комунікативних і цифрових компетентностей майбутніх учителів, що є критично важливими в умовах воєнного стану, інформаційної нестабільності та потреби в психоемоційній підтримці здобувачів освіти; забезпечують підготовку педагогів до роботи в нових освітніх реаліях, зокрема до формування безпечного середовища, ефективної взаємодії з учнями і батьками, застосування сучасних мовних практик і виховання свідомого ставлення до сталого розвитку.

Отже, зміст психолого-педагогічної підготовки майбутніх вчителів за освітньо-професійними програмами бакалаврського освітнього рівня в Полтавському національному педагогічному університеті імені В.Г. Короленка перебуває на етапі адаптації до сучасних освітніх викликів. Програми демонструють поступове оновлення структури підготовки майбутнього вчителя через поєднання класичної педагогічної спадщини, сучасних технологій, вимог воєнного часу і цінностей реформованої шкільної освіти.

Освітньо-професійні програми підготовки майбутніх учителів зі спеціальності А4 Середня освіта (за предметними спеціальностями) Чернівецького національного університету імені **Юрія Федьковича** презентують якісну фахову підготовку вчителя, зорієнтовану на реалізацію компетентнісного, студентоцентрованого та інтегративного підходів, на формування педагогів, здатних до адаптації в умовах трансформаційної освітньої політики, викликів війни та цифрової еволюції школи (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2024).

Перелік обов'язкових освітніх компонентів (180 кредитів) включає фундаментальні психолого-педагогічні дисципліни зокрема: *«Психофізіологія*

дітей», «Психологія загальна та вікова», «Педагогічна психологія», «Вступ до педагогічної професії», «Загальні основи педагогіки та історія її розвитку», «Теорія і методика виховання», «Основи педагогічної майстерності та творчості вчителя», «Теорія та методика навчання (певної галузі)», «Основи інклюзивної педагогіки» (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2024). Їх зміст структуровано відповідно до вимог НУШ і спрямовано на розвиток ключових фахових компетентностей, таких як: педагогічна рефлексія, критичне мислення, інклюзивність, цифрова обізнаність, партнерська взаємодія.

Освітні програми забезпечують інтеграцію положень державних стандартів початкової освіти, базової середньої освіти через посередництво змісту дисциплін методичного спрямування, які охоплюють всі освітні галузі НУШ: мовно-літературну, математичну, природничу, соціально-здоров'язбережувальну, інформатичну, технологічну, мистецьку, громадянсько-історичну. Таким чином, майбутній учитель набуває здатності не лише навчати за певною галуззю, а й моделювати міждисциплінарні інтегровані уроки відповідно до сучасних підходів діяльнісного навчання.

Актуальним є врахування викликів воєнного часу, зокрема освітні програми передбачає дисципліни вільного вибору, а саме: **«Безбар'єрне середовище і соціальна інклюзія»** спрямована на розвиток у здобувачів освіти фахових професійно значущих компетентностей щодо реалізації принципів інклюзивності в соціумі, сприяння участі осіб з інвалідністю та маломобільних груп населення в соціальному житті (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2025).

Навчальна дисципліна **«Українська символіка: традиції та сучасність»** спрямована на формування у здобувачів вищої освіти знань предмету розуміння природи символу, його ролі в культурі України, різновидів символіки та особливостей її значеннєвих компонентів (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2025).

Важливою в умовах сьогодення є дисципліна *«Явище булінгу в освіті»* (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2025), спрямована на ознайомлення здобувачів вищої освіти з явищем булінгу й різними проявами насильства в закладах освіти та їх профілактикою, застосування знань і навичок у майбутній професійній діяльності. Цікавою є навчальна дисципліна *«Народні традиції здорового способу життя»* (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2025), яка спрямована на розкриття етнографічного контексту традиційного досвіду українського народу, набутого в галузі збереження здоров'я: ідеал здорової людини, народна медицина, здорове харчування, фізична активність та психологічне благополуччя.

Суттєвий акцент здійснено на побудові психологічно безпечного освітнього середовища, що відповідає ціннісним орієнтирам НУШ. Крім того, практико-орієнтований блок передбачає проходження послідовної педагогічної практики у форматах пропедевтики, виховної, таборової, «Пробних уроків», «Перші дні дитини в школі», виробничої практики. Така структура дає змогу студенту системно зануритися в реалії шкільної освіти, особливо в умовах повномасштабної війни.

Освітньо-професійні програми Карпатського національного університету імені Василя Стефаника відповідає сучасним вимогам підготовки педагогів для реалізації завдань Нової української школи, зокрема підготовки вчителів педагогів, здатних до діяльнісного, компетентнісного, інклюзивного й цифрового підходу у професійній діяльності в умовах постійних суспільних змін і викликів воєнного часу. Зміст програм охоплює широкий спектр обов'язкових психолого-педагогічних дисциплін: *«Основи педагогіки»*, *«Історія педагогіки»*, *«Теорія та методика виховання»*, *«Дидактика»*, *«Педагогічна майстерність і творчість учителя»*, *«Основи педагогічних досліджень»*, *«Педагогічна інноватика»*, *«Медіадидактика початкової школи»*, *«Психологія»* (загальна, вікова, педагогічна), а також дисципліни з інклюзивної освіти, домедичної допомоги та цифрових технологій (Карпатський національний університет

імені Василя Стефаника, 2025b). Такий добір освітніх компонентів дозволяє формувати педагогічну рефлексію, емоційну компетентність, цифрову обізнаність і готовність до реалізації освітніх галузей НУШ на основі інтегративного підходу.

Особливої уваги заслуговує інноваційна складова програми, яка реалізується через участь в проєкті Erasmus+KA2 **«Модернізація педагогічної вищої освіти з використанням інноваційних інструментів викладання - MoPED»**, зокрема через впровадження навчальної дисципліни **«Медіадидактика»**, що забезпечують цифрову трансформацію педагогічної підготовки (Карпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2025a).

У структурі освітніх програм чітко простежується відповідність державним стандартам початкової, базової середньої освіти: передбачено вивчення методик навчання з усіх освітніх галузей НУШ — мовно-літературної, математичної, природничої, соціально-здоров'язбережувальної, громадянської, мистецької, інформатичної, технологічної, фізкультурної. Це створює умови для розвитку інтегрованого мислення та креативного моделювання освітнього процесу.

Виклики воєнного часу враховані в програмі через вивчення дисципліни **«Анатомія і фізіологія дитини та домедична допомога»** (Карпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2025b) підготовку до дій у надзвичайних ситуаціях; розвиток навичок емоційної стійкості, саморегуляції, роботи в умовах психологічної напруги; курси з інклюзивної освіти й протидії булінгу; блоки з педагогічного партнерства, лідерства й управління освітніми процесами. Педагогічна практика охоплює всі етапи професійної підготовки: від пропедевтичної до виробничої (включаючи таборіву, ГПД, цикли НУШ), що забезпечує системне поєднання теоретичної та практичної підготовки.

Більше 80 вибіркових компонентів програми (60 кредитів) надають можливість індивідуалізувати професійний шлях студента через опанування актуальних дисциплін серед яких — **«Академічна доброчесність і професійна**

етика», «Безпечне освітнє середовище», «Цифрова освіта вчителя початкової школи», «Штучний інтелект в освіті», «Формування основ інформаційної культури майбутніх учителів початкових класів», «Сучасні технології виховання в НУШ», «Педагогіка партнерства», «Толерантність в інклюзивному процесі» (Карпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2025a). Ці дисципліни спрямовані на розвиток цифрової грамотності, критичного мислення, стресостійкості, готовності до інклюзивного навчання та дотримання принципів педагогіки партнерства.

Особливої актуальності набувають дисципліни, орієнтовані на безпеку і психоемоційне благополуччя: *«Безпечне освітнє середовище», «Профілактика шкідливих звичок в початковій школі», «Формування культури здоров'я особистості учнів початкових класів»*. Вони формують здатність діяти у кризових ситуаціях, сприяти підтримці психоемоційного стану учнів та створенню безпечного середовища у класі. Педагогічна складова гуманізму, емпатії й соціальної відповідальності розкривається через такі курси, як *«Педагогіка партнерства», «Толерантність в інклюзивному процесі» та «Родинне виховання учнів початкової школи»* (Карпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2025b).

Цифровий вимір підготовки майбутніх учителів реалізується через дисципліни *«Цифрова освіта вчителя початкової школи», «Формування основ інформаційної культури майбутніх учителів початкових класів», «Цифрові інструменти літературної освіти в початковій школі», а також «Штучний інтелект в освіті»*. Вони сприяють розвитку здатності використовувати цифрові інструменти у проєктуванні та реалізації освітнього процесу, створенні інтерактивного навчального контенту, критичному сприйняттю інформації та впровадженні новітніх EdTech-рішень (Карпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2025b).

Дисципліни *«Педагогічна конфліктологія», «Педагогічний менеджмент»* поглиблюють професійну підготовку здобувачів, орієнтуючи їх на ефективне управління класом, попередження й конструктивне розв'язання

конфліктів, а також об'єктивне оцінювання результатів навчання. Вони формують у майбутніх учителів управлінське мислення, здатність до педагогічної діагностики та рефлексивного аналізу освітніх ситуацій, що є необхідним в умовах реформування освітнього середовища та зростання ролі вчителя як освітнього лідера. Вибіркові дисципліни в освітніх програмах підготовки вчителів у Карпатському національному університеті імені Василя Стефаника не лише відповідають сучасним викликам, а й формують нову генерацію вчителів – гнучких, цифрово обізнаних, соціально чутливих та інноваційно орієнтованих.

На основі вивчення змісту освітньо-професійних програм підготовки майбутніх учителів на бакалаврському освітньому рівні шляхом застосування методу прогностичного аналізу можемо запропонувати рекомендації для оновлення змісту психолого-педагогічної підготовки з урахуванням сучасних викликів.

1. Забезпечення **україноцентричного** спрямування змісту навчання.

В умовах боротьби за національну ідентичність освіта повинна опиратися на україноцентричний контент і виховувати громадянські компетентності. Це означає, що в зміст курсів педагогіки і методик варто інтегрувати матеріали з української педагогічної думки, приклади національної історії та культури, акценти на цінностях демократії, свободи та людської гідності. Вже нині науково-методичні заходи звертають увагу на етнокультурний аспект освіти в реаліях війни. Педагогічна освіта має формувати у майбутніх учителів розуміння ролі школи у консолідації нації, у підтримці дітей із сімей військових, переселенців тощо. Практично це може бути реалізовано через включення тем національно-патріотичного виховання до курсів з теорії виховання, розробку студентами проєктів виховних заходів патріотичного змісту, проведення волонтерських акцій у рамках педагогічної практики.

2. Інтеграція ***травмоінформованого підходу та психологічної підтримки*** в зміст підготовки.

Війна спричинила колективну травму, і школа повинна стати місцем, де діти відчують безпеку і підтримку. Отже, майбутні вчителі мають отримати знання та навички з основ психології травми, кризового консультування, першої психологічної допомоги. Заклади вищої освіти здійснюють вагомі зміни в цьому напрямі – наприклад, започатковують спеціалізації з військової і кризової психології, проводять тренінги з психоемоційної підтримки учнів і вчителів під час війни. Тому доцільно включати до програм дисциплін модулів про стрес-менеджмент та розвиток резилієнтності педагога, зокрема вправи з розвитку резилієнтності вчителів, щоб ті могли надавати ефективну психолого-педагогічну допомогу учням. В межах курсів з педагогіки та педагогічної майстерності доцільно приділити увагу методам створення емоційно підтримуючої атмосфери у класі, технологіям ненасильницького спілкування, подолання конфліктів, профілактиці професійного вигорання.

3. Розвиток *цифрової компетентності* та готовності до організації ефективного дистанційного навчання.

Ця рекомендація визначена Концепцією НУШ (цифрова компетентність учителя) і зумовлена необхідності проводити навчання онлайн в умовах війни. Зміст дисциплін з ІКТ в педагогічній діяльності потребує постійного оновлення відповідно до появи нових інструментів та платформ. Під час війни освітяни називають одними з головних викликів нестабільні умови навчання та обмеженість звичних методів організації уроків. Тому заклади вищої педагогічної освіти мають навчити студентів гнучко застосовувати різні формати навчання: асинхронні і синхронні онлайн-уроки, змішане навчання, використання електронних освітніх ресурсів. Важливою рекомендацією є практикоорієнтованість ІКТ-компоненту, де студенти повинні відпрацьовувати розробку фрагментів уроків у Zoom, Google Classroom, Moodle, використання інтерактивних інструментів (Mentimeter, Kahoot, LearningApps тощо) під час дистанційного формату навчання. Адже в освітніх програмах вже зафіксовано результат навчання, що випускник здатен організувати освітній процес із

використанням цифрових технологій, включаючи елементи дистанційного навчання.

4. Посилення **практичної спрямованості** методичних дисциплін в умовах кризи.

Методики викладання фахових дисциплін мають бути доповнені рекомендаціями щодо роботи в особливих умовах (воєнний стан, пандемії, інші надзвичайні ситуації). Наприклад, важливо навчати майбутніх учителів планувати урок таким чином, щоб врахувати можливі переривання (повітряна тривога), вміти швидко адаптувати план під час непередбачуваних обставин. Практична підготовка майбутніх учителів повинна включати досвід проведення дистанційних уроків для реальних школярів, моделювання ситуацій, коли учні перебувають у різних місцях (в тому числі за кордоном). Важливою рекомендацією є тренування навичок інклюзивної освіти в реальних імітаційних вправах, оскільки війна збільшила кількість дітей з психологічними травмами, розладами адаптації, а також фізичними обмеженнями, тож молодий вчитель має бути готовим працювати з різними категоріями учнів у змішаному колективі. Для цього у змісті дисциплін з основ інклюзивної педагогіки та методиках необхідно розглядати кейси роботи з дітьми з особливими освітніми потребами, зокрема тими, хто постраждав від війни (переселенці, діти військових, діти з травматичним досвідом).

5. Максимізація **інноваційних форм та методів** навчання педагогів.

В освітніх програмах необхідно осучаснювати сучасні методи підготовки вчителів для того, щоб здобувачі освіти на власному досвіді опановували активне та партнерське навчання. Наприклад, започаткувати школу педагогічної майстерності для молодих викладачів, де обговорюються виклики викладання у воєнний час, активність студентів, стресостійкість тощо. Подібні заходи можна практикувати на старших курсах бакалаврату педагогічних спеціальностей, щоб моделювати співпрацю та безперервний професійний розвиток. Зміст дисципліни **«Педагогічна майстерність»** має оновлюватися шляхом включення інтерактивних методів (тренінги, майстер-класи, ситуаційні ігри), спрямованих

на формування в студентів умінь саморегуляції, емпатії, ефективної комунікації та лідерства в умовах стресу. Для студентів педагогічних спеціальностей ця рекомендація транслюється як вимога до постійного вдосконалення методів навчання, критичного мислення та інноваційності.

6. Акцент на розвитку *дослідницької компетентності* майбутніх учителів.

Сучасна психолого-педагогічна підготовка майбутніх учителів потребує цілеспрямованого формування дослідницької компетентності як ключової складової професіоналізму вчителя XXI ст. Це передбачає оволодіння здобувачами освіти теоретичними основами та практичними навичками педагогічного аналізу, діагностики, прогнозування, планування і реалізації емпіричних досліджень у сфері освіти. Оволодіння цими вміннями не лише забезпечує розвиток академічної доброчесності й критичного мислення, а й готує майбутніх педагогів до самостійного розв'язання педагогічних проблем, рефлексії власного досвіду й удосконалення професійної діяльності на основі доказової практики. Крім того, дослідницька компетентність є обов'язковим підґрунтям для подальшого навчання в магістратурі, де освітні програми передбачають виконання самостійних наукових робіт, участь у проєктній діяльності та реалізацію освітніх інновацій.

7. Структурування змісту *психолого-педагогічної підготовки* з урахуванням освітніх галузей НУШ і профільної старшої школи.

Доцільно надавати особливу увагу наскрізності інтеграції змісту професійної підготовки майбутніх учителів відповідно до вимог державних стандартів початкової освіти і базової середньої освіти, а також освітніх галузей НУШ і концепції профільної старшої школи. Цей аспект структурування змісту навчання забезпечується через наявність в освітньо-професійних програмах чітко структурованого блоку методик навчання за галузями НУШ: мовно-літературною, математичною, природничою, інформатичною, мистецькою, громадянською, соціально-здоров'язбережувальною тощо. Дисципліни типу *«Мультидисциплінарна інтеграція освітніх галузей у НУШ»*, *«Методичні*

основи викладання навчальних предметів у початковій школі» повинні забезпечити цілісне бачення освітнього процесу, формувати у майбутніх педагогів уміння поєднувати різні галузі знань у межах інтегрованих уроків та тематичних тижнів. Таким чином, майбутній учитель готується до реалізації міжгалузевих підходів і безперервності освітньої траєкторії здобувача освіти в умовах сучасної школи.

8. Актуалізація *освітньо-наукової спадщини видатних українських педагогів*.

У сучасних освітніх програмах закладів вищої педагогічної освіти простежується тенденція до послідовного впровадження в зміст психолого-педагогічної підготовки науково-педагогічної спадщини видатних українських діячів. Актуалізація цих ідей частково здійснюється як через вивчення окремих курсів (*«Історія педагогіки»*, *«Педагогічна майстерність»*, *«Теорія і методика виховання»*), так і шляхом включення творчого доробку українських педагогів у програми з методики навчання й виховання, етики, риторики, професійної комунікації. Це не лише зміцнить професійну ідентичність майбутнього вчителя, а й сформує в нього ціннісні орієнтири, розуміння тяглості національних освітніх традицій та культурну відповідальність у процесі навчання молодших школярів. У період війни це набуває особливої ваги, адже виховання патріотизму, гідності та моральної стійкості є одним із головних завдань освітнього процесу.

Здійснений контент-аналіз змісту освітніх програм підготовки майбутніх педагогів на бакалаврському освітньому рівні, вивчення змісту психолого-педагогічних дисциплін на прикладі трьох закладів вищої освіти (Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Карпатського національного університету імені Василя Стефаника), а також аналіз психолого-педагогічних розвідок низки педагогів-дослідників, дозволив з'ясувати, що: здійснюється цілеспрямоване оновлення психолого-педагогічної підготовки відповідно до нових освітніх стандартів, запитів НУШ і реалій війни. У таких

працях як: Підготовка майбутніх учителів початкових класів до педагогічного партнерства з суб'єктами освітнього процесу (Бобро, 2024); Рекомендації з удосконалення змісту психолого-педагогічної підготовки майбутніх педагогів в Україні (Вовк, & Грищенко, 2025); Зміст психолого-педагогічної підготовки майбутніх педагогів у закладах фахової передвищої і вищої педагогічної освіти України (Вовк, Грищенко, & Соломаха, 2024); Психолого-педагогічна підготовка педагогів професійного навчання: дефінітивний аналіз (Гвоздецька, 2023); Професійна підготовка майбутніх вихователів закладу дошкільної освіти: психолого-педагогічний аспект (Теличко, 2025); Психолого-педагогічна підготовка учителя до роботи в умовах інклюзивного класу // Інноваційні партнерські взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму (Удич, 2017) та інші обґрунтовані важливі аспекти психопедагогіки, підготовки вчителів-бакалаврів в умовах сучасних реалій.

Водночас кожен заклад вищої освіти демонструє досвід збереження академічних традицій, системності, практичної спрямованості, стійкості до викликів, інноваційність та цифрову інтеграцію. Зміст психолого-педагогічної підготовки майбутніх учителів на бакалаврському освітньому рівні характеризується такими сутнісними особливостями, як: адаптація до сучасних освітніх викликів; поєднання класичної педагогічної спадщини, сучасних технологій, вимог воєнного часу і цінностей реформованої шкільної освіти; компетентісна побудова змісту навчання; зорієнтованість на педагогіку партнерства, рефлексію та емоційний інтелект; інституційно підтримувана цифровізація освіти; увага до методик навчання відповідно до освітніх галузей НУШ; створення нових модулів, тем із безпеки, інклюзії, домедичної допомоги тощо.

Оновлення змісту психолого-педагогічної підготовки здійснюється з урахуванням сучасних викликів і передбачає:

забезпечення україноцентричного спрямування змісту навчання; інтеграцію травмоінформованого підходу та психологічної підтримки в зміст

підготовки; розвиток цифрової компетентності та готовності до організації ефективного дистанційного навчання; посилення практичної спрямованості методичних дисциплін в умовах кризи; максимізацію інноваційних форм та методів навчання педагогів; акцент на розвитку дослідницької компетентності майбутніх учителів; структурування змісту психолого-педагогічної підготовки з урахуванням освітніх галузей НУШ і профільної старшої школи; актуалізацію освітньо-наукової спадщини видатних українських педагогів.

Зазначені науково-методичні рекомендації сприяють оновленню й удосконаленню змісту обов'язкових освітніх компонентів психолого-педагогічного спрямування в системі підготовки вчителя.

Питання для рефлексії

1. Обґрунтуйте місце глобальної моделі «освіта впродовж життя» в стратегії нарощування людського капіталу.

2. Психолого-педагогічні особливості підготовки студента за кордоном.

3. Аналіз якісних характеристик учителя в освітніх теоріях зарубіжних країн: освіченість, компетентність, культурність, соціальна захищеність, суспільна значущість.

4. Людиноцентризм як основний педагогічний принцип в системі психолого-педагогічної підготовки вчителя (українська науково-педагогічна думка).

5. Схарактеризуйте тезу Софії Русової, що «...Саме на вчителів лежить головна робота національного пробудження народу».

6. Загальнолюдські, національні цінності та ідеали в педагогічній творчості сучасного вченого-педагога І. Зязюна.

. Роль культурно-мистецької освіти у підготовці педагога- громадянина: світобачення Тараса Шевченка.

8. Освітні програми в українських вишах, які спрямовані на психолого-педагогічну підготовку майбутніх учителів на бакалаврському рівні.

9. Ваше розуміння підходів щодо україноцентричного спрямування змісту навчання; інтеграції *травмоінформованого підходу та психологічної підтримки*; розвитку *цифрової компетентності* в підготовці вчителя-бакалавра.

10. Обґрунтуйте ключові умови та критерії, що характеризують якість сучасної педагогічної освіти.

11. Актуалізуйте значущість психоло-педагогічного підходу в контексті формування індивідуальності майбутнього вчителя, розвитку громадянськості, його критичного і креативного мислення.

12. Педагогічні принципи у системі підготовки майбутнього вчителя, на основі яких формуються *ціннісно-світоглядні якості та компетенції* педагога.

Список використаних джерел до 4 розділу

Бобро, А. (2024). Підготовка майбутніх учителів початкових класів до педагогічного партнерства з суб'єктами освітнього процесу. *Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки» (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя)*, 4, 73-80. URL: <https://doi.org/10.31654/2663-4902-2023-PP-4-73-80>.

Ващенко, Г. (1994). Виховний ідеал. Третє видання. Полтава. «Полтавський вісник».

Вовк, М., Грищенко, Ю., & Соломаха, С. (2024). Зміст психолого-педагогічної підготовки майбутніх педагогів у закладах фахової передвищої і вищої педагогічної освіти України. *Вісник кафедри ЮНЕСКО «Неперервна професійна освіта XXI століття»*, 9(1), С. 43-54. URL: [https://doi.org/10.35387/ucj.1\(9\).2024.0003](https://doi.org/10.35387/ucj.1(9).2024.0003)

Вовк, М., & Грищенко, Ю. (2025). Рекомендації з удосконалення змісту психолого-педагогічної підготовки майбутніх педагогів в Україні. *Професійна педагогіка*, 1(30), 231-245. URL: <https://doi.org/10.32835/2707-3092.2025.30.231-245>

Гвоздецька, Ю. (2023). Психолого-педагогічна підготовка педагогів професійного навчання: дефінітивний аналіз. *Збірник наукових праць*

- Уманського державного педагогічного університету*, 4. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/zbirnuk_nayk_praz/2023/4/10.pdf
- Гончаренко, С.У. (2011). Український педагогічний енциклопедичний словник. Вид. друге. Рівне: Волинські обереги.
- Дістервег, А. (1956a). Керівництво для освіти... Вибрані твори.
- Дістервег, А. (1956b). Про шкільну дисципліну. Вибрані твори.
- Донцов, Д. (1961). Незримі скрижалі Кобзаря. Торонто. Гомін України.
- Зязюн, І.А. (2000). Педагогіка добра: ідеали і реалії: наук.-методичний посіб. К.: МАУП.
- Карпатський національний університет імені Василя Стефаника. Каталог вибіркових дисциплін для здобувачів першого (бакалаврського) рівня. (2025a). URL: <https://kpo.pnu.edu.ua/katalog-vybirkovykh-dystsyplin/or-bakalavr/>
- Карпатський національний університет імені Василя Стефаника. Освітні програми. (2025b). URL: <https://nmv.pnu.edu.ua/bakalavrat/>
- Коменський, Я. А. (1940). Велика дидактика. URL: http://Yan_Amos_Komensky_didakt_izbr.htm
- Конституція України. (2006). ВР України: Офіц. вид. Парламентське вид-во.
- Лебон, Г. (1999). Психологія народів і мас.
- Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка. Вибіркові освітні компоненти професійної підготовки на 2024–2025 н.р. для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. (2024). URL: <https://drive.google.com/file/d/1hFR8bpG1YbHRHEhj0NounglXm9OGYHc1/view>
- Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка. Освітні програми. (2025). URL: <https://pnpu.edu.ua/osvitni-programy-2025-rik>
- Празьке Комюніке Європейських Міністрів освіти (19 травня 2001 р.)
- Русова, С. (1918). Дошкільне виховання. Катеринослав.
- Русова, С. (1996). Дошкільне виховання. Вибрані педагогічні твори. К.: Освіта.

- Сухомлинський, В. (1977а). Думки про шкільне виховання. Т. 5. Київ.
- Сухомлинський, В. (1977b). З чого починається громадянин. Вибр. твори. Т.5. К.: Рад.школа, 1977.
- Сухомлинський, В. (1977с). На нашій совісті – людина. Т.5. Київ. «Радшкола».
- Сухомлинський, В. (1977 d). Народження добра. Т. 5. Київ. «Радшкола».
- Теличко, Т. (2025). Професійна підготовка майбутніх вихователів закладу дошкільної освіти: психолого-педагогічний аспект. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*, 2(51), 171–174. URL: <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2022.51.171-174>
- Удич, З. І. (2017). Психолого-педагогічна підготовка учителя до роботи в умовах інклюзивного класу. *Інноваційні партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму : матеріали міжнародної науково-практичної конференції: «ВЕКТОР»*, 2. 127-129. Кам'янець-Подільський: «Аксіома». URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/13465?locale=en>
- Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Каталог загальноуніверситетських вибіркових дисциплін. (2024). URL: <https://www.chnu.edu.ua/navchannia/uchasnykam-osvitnoho-protsesu/studentu/kataloh-zahalnouniversytetskykh-vybirkovykh-dystsyplin/?filters=01215b82-2c93-409f-b58e-29ec04f4795f>
- Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Освітні програми. (2025). URL: <https://ped.chnu.edu.ua/osvitni-prohramy/>

ВИСНОВКИ

Завдання, ціннісні виміри, критерії сучасної педагогічної освіти

У цільовій державній програмі «Вчитель» зазначається, що завдяки діяльності педагога реалізується державна політика у створенні інтелектуального, духовного потенціалу нації, розвитку, збереженні і примноженні культурної спадщини й формуванні людини майбутнього (Державна програма «Вчитель», 2002). Психопедагогічний напрям гуманізації особистості є ключовою метою освіти, в якій концентруються такі основні завдання: формування індивідуальності; виховання особистості з почуттям свободи і гідності; творення людини критичного і креативного мислення; розвиток її духовності і громадянськості.

У цьому контексті сучасна освіта (нова українська школа) вирішує два стратегічних завдання:

1) досконале вивчення і подальший розвиток індивідуальності психофізіологічної натури особистості;

2) виховання учня, студента згідно суспільних (гуманістичних) запитів, коли загальне (суспільне) благо стає для нього однією з найважливіших чеснот громадянськості.

Готуючи нині в складних умовах компетентних фахівців, учителів-бакалаврів для здійснення професійної діяльності, варто спрямовувати зміст навчального процесу на реалізацію низки проблемних завдань, зокрема:

- зміст педагогічної освіти мусить адекватно реагувати на чутливі і гострі **суспільні заотребуваності**, даючи відповідь на основоположні для теоретичної і прикладної освіти питання – **«що», «задля чого» і «як»**;

- у глобальних умовах інформаційного насичення соціокультурного інфопростору необхідно поглиблювати й вдосконалювати ту систему знань про нові об'єкти, факти, явища, істини, які формують нову якість у світоглядній гуманістичній еволюції та є значимими для сталого суспільного розвитку;

- пізнання фізичного, соціального, духовного світу індивідом (студентом та викладачем) повинна опиратися на інноваційність, оригінальність,

взаємопов'язаність речей, проникати в їхню сутність, внутрішні сили і характеристики, які рухають, видозмінюють, трансформують суспільне життя;

- якості «креативності» і «критичності» студента (вчителя) є основою освітнього процесу, який здійснюється на основі знань психолого-педагогічних та культурологічних характеристик, інтересів особистості;

- головним об'єктом і предметом пізнання в процесі формування компетентностей майбутнього фахівця-педагога стають: а) першооснови, закономірності, рух всесвіту, форми буття, глибинні сутності людини і суспільства; б) внутрішні характеристики живої матерії; в) суспільні потреби та національні інтереси;

- концентрація педагогічної дії (формуючи професійні й загальнокультурні якості, духовно-моральні чесноти вчителя) на проблемі вироблення вмотивованої зацікавленості та інтересу майбутнього вчителя до науки, освіти, матеріальної і духовної культури, опираючись як на розмаїття ідей, характеристик фізичного, біологічного, суспільно-політичного, духовного світів, так і на вирішенні надважливої проблеми зрощення гуманізації та етизації людського потенціалу;

- педагогічна освіта, трансформуючись у парадигмі від «людини освіченої» до «людини культурної», переорієнтовує людські спільноти на розуміння й усвідомлення, що тільки інтелектуальними проривами, культом «знаннєвого» суспільства неможливо забезпечити незворотність цивілізаційного поступу. Адже унікальні наукові й технологічні здобутки, талановиті винаходи далеко не завжди є гарантом прогресу, якості життя і добробуту Людини, творення безпечного середовища. Оскільки чимало великих відкриттів і досягнень, поєднуючись із політикою та неетичними поведінковими нормами, приносили(ять) народам, націям, державам трагедії, війни, техногенні катастрофи, бідність і хвороби, безпрецедентну руйнацію соціоприродних і культурних ніш. Головною причиною є те, що «розум», невпинно долаючи досі незбагненні висоти пізнання, озброївшись науковими підходами, «господарюючи» серед людей і природи, часто ігнорує (всупереч інтересам

нинішніх і майбутніх поколінь) Етику, Мораль, Духовність, як значущі для людства позаматеріальні ідеї та цінності. Фетиш користі і домінування матеріальної «культури», надмірна егоцентричність, нетерпимість до «іншого» значно випереджають суспільну мораль. Така поведінкова норма призводить до цивілізаційних трагедій, війн і рукотворних катастроф, занепаду і розкладу держав і народів.

Тому якісна освіта в глобальному і національному вимірах має ґрунтуватися на високій педагогічній культурі, яка є оберегом для націй і народів. Педагогічна культура є частиною загальнолюдської культури. У ній втілені духовні цінності освіти і виховання (педагогічні знання, теорії, концепції, накопичений педагогічний досвід, професійні етичні норми) та матеріальні (засоби навчання і виховання), а також способи творчої педагогічної діяльності, які слугують соціалізації особистості в конкретних історичних умовах. Педагогічна культура вчителя є системним утворенням. Її головними структурними компонентами є: педагогічні цінності, творчі способи педагогічної діяльності, досвід створення учителем зразків педагогічної практики з позицій гуманізму.

Показниками високого рівня сформованості педагогічної культури слід вважати:

гуманістичну спрямованість особистості педагога; психолого-педагогічну компетентність і розвинуте педагогічне мислення; освіченість у галузі предмета, який учитель викладає, і володіння педагогічними технологіями; досвід творчої діяльності, уміння обґрунтовувати власну педагогічну діяльність як систему (дидактичну, виховну, методичну); культуру професійної поведінки (педагогічного спілкування, мови, зовнішнього вигляду). Індивідуальна педагогічна культура виявляється у професійній поведінці вчителя. Так, учителеві з високим рівнем педагогічної культури властиві теоретичне обґрунтування власної педагогічної позиції, системність педагогічної діяльності, творення, гнучкість і варіативність у прийнятті рішень. Такий педагог має індивідуальний стиль. Він не тільки зберігає і відтворює духовні цінності освіти

й виховання, а й сам створює їх у вигляді нових технологій, методик, дидактичних і виховних систем. І навпаки, в учителя з низьким рівнем професійної культури виявляється невпевненість, нестійкість власної педагогічної позиції, безсистемність, непослідовність, невміння вирішувати педагогічні проблеми.

Тому психолого-педагогічна підготовка спрямована на розвиток педагогічної самосвідомості майбутнього вчителя, його творчої індивідуальності, яка проявляється у способах аналізу, проектування, моделювання, реалізації і рефлексії педагогічної діяльності. Психолого-педагогічний блок включає дисципліни, які передбачають оволодіння закономірностями психічного розвитку дитини, проектуванням і моделюванням навчально-виховного процесу, різними технологіями навчання, виховання і управління, основами педагогічної і психологічної культури. Предметна підготовка (блок спеціальних дисциплін) спрямована на засвоєння логіки розгортання змісту конкретного наукового знання як складової частини загальнолюдської культури і як засобу розвитку особистості учня. Він включає вивчення дисциплін, необхідних для тієї чи іншої галузі знань і діяльності (математика, філологія, історія, біологія і под.) на сучасному рівні розвитку суспільства.

Педагогічна культура у реальному педагогічному процесі виявляється в єдності із загальнокультурними і моральними проявами особистості педагога. Єдність усіх цих проявів утворює його гуманістичну (загальну) культуру.

Гуманітарна культура педагога – це широка освіченість, інтелігентність, високе почуття обов'язку і відповідальності, професіоналізм. Саме такою була культура видатних педагогів – від Я. Коменського до В. Сухомлинського, приклад яких є гідним наслідування.

- Сучасний педагог має бути знаннєво і морально готовим до сприйняття доконаного факту, що світ і в XXI-му столітті не позбавиться зл�акісних характеристик. Тому необхідно через гуманізацію освітньої діяльності формувати таку суспільну свідомість, яка стане альтернативою згубним

тенденціям, коли нагромадження інтелекту живої людської матерії супроводжується нагнітанням мороку агресивності, нетерпимості, ворожості, породжуючи трагедії, війни, бідність, людиновбивство;

- підготовка вчительських кадрів потребує нині (у глобальному і національному контекстах) особливої зорієнтованості на формування **світоглядної моделі**, етизації поведінкових норм студентів в усіх багатоструктурних навчальних сегментах, щоби сприяти стійкості та життєдайності цивілізаційного розвитку. Пріоритетність освіти у забезпеченні стійкого розвитку світу стає незамінним складником прогресу і безпеки;

- громадянська компетентність випускника педагогічного вишу має базуватися на правдивості й справедливості, щоби в освіті (як і в суспільстві) вибудувати гармонію знань і моралі, а нові знання ставали гарантом гуманістичного, соціально справедливого устрою суспільного буття. Якісна риса громадянськості відображає *повне несприйняття* такої моделі людського «розвитку», коли цінність людського життя поглинається аморальними «чеснотами» ненависті, владної ненаситності, наживи, брехні, фетишизації матеріального над моральним.

- для українського педагога, який виховує Націю в умовах захисту її Ідентичності, Державності, Суверенності, громадянське виховання є вартісним лише за умов опертя на історичну пам'ять Українського народу, національну ідею, державну, національну, особисту гідність;

- педагогічна освіта, підготовка майбутнього вчителя формують як знанняві компетенції, уміння, так і **ціннісні ставлення** Особистості до Людини, Природи, Народу, Батьківщини, Світу на засадах загальнолюдськості, націокультурності, громадянськості. Реальна освіта має розвиватися у сув'язі і гармонії з гуманною, що уможливить творення такої суспільної та індивідуальної світоглядної і компетентнісної бази українського вчительства, яка визначатиметься моральними нормами, культурою, етичною відповідальністю перед сущим і майбутніми поколіннями;

- **культуровідповідність** у навчальному процесі при підготовці вчительських кадрів - ключовий принцип педагогічної освіти;

- якісна педагогічна освіта потребує на законодавчому рівні стимулювання вчительської праці, соціальної відповідальності держави, бізнесу, неурядових інституцій, їхньої фінансової кооперації щодо підтримки освіти, підготовки й перепідготовки висококваліфікованих вчительських кадрів;

- педагогічна освіта як суспільне благо і право людини має характеризуватися наступними основними **критеріями**:

а) якісний зміст освіти відповідає потребам Людини, національним інтересам Держави-Україна, Українському народу;

б) якість педагогічної освіти зумовлюється передусім наявністю кваліфікованих фахівців, безперервним удосконаленням професійних компетентностей, належною оплатою і умовами педагогічної праці;

в) якісний інструментарій педагогічної освіти (змістовні, дидактично грамотні навчальні плани, програми, підручники, сучасні навчальні матеріали та ресурси, інформаційно-комп'ютерні технології);

г) якісне соціосередовище (здоров'язбережні, безпечні, комфортні, культуровідповідні умови, що забезпечують належний рівень освітнього процесу).

Отже, педагогічна освіта всіх рівнів відображає націєтворчу парадигму освітньої стратегії, виховуючи в студентів (майбутніх учителів) любов, повагу до України, свого Роду і Народу, народних традицій і звичаїв, державної української мови, власної історії, національної культури, рідної природи, духовних символів і цінностей Українського народу.

Покращення якості педагогічної освіти вимагає удосконалення на рівні навчальних планів і програм у педагогічних вишах концепцій історичної, мовно-літературної та мистецької освіти. Зміст художньої освіти в педагогічних вузах повинен містити значний людинотворчий та націо-державотворчий потенціал, ураховуючи європейський досвід, що характеризується запровадженням

освітньої моделі «культурного ранця» (література, музика, живопис, театр, кінематограф, національна спадщина тощо).

На зміст формальної, неформальної педагогічної освіти в Україні особливо негативно впливає військова агресія *єрефії*. Вона рельєфно окреслила для воюючої України, що відстоює свою незалежність і державність, значимість якості людського фактору в контексті необхідності безперервної освіти, освіченості, професійності. Найбільш чутливо ця потреба проявилася в стані Збройних Сил України, показавши важливість і здатність на марші воєнного часу *перекваліфіковуватися, опановувати складні системи новітнього озброєння західних країн, оволодівати сучасними інформаційними технологіями*. Це – показовий приклад для змісту підготовки вчительських кадрів, які повинні володіти здатністю навчати учнів не тільки усвідомленню «потрібності» освіти для людини на протязі життя, але й привчати їх до безперервного самовдосконалення, перекваліфікації, оволодіння новими знаннями, вміннями, навичками, компетентностями.

Педагогічна освіта, формуючи висококваліфікованого вчителя, громадянина і патріота, інтелектуальну і духовну особистість, зобов'язана виконувати невідкладні завдання:

- ефективно протидіяти згубній гуманітарній, ідеологічній, інформаційній експансії, впливу чужих нашому народу «цінностей» *руського міра*;

- створювати й ефективно використовувати в педагогічних вишах України розгалужену мережу сучасних бібліотек з інформаційним доступом до світових джерел наукової та культурної спадщини;

- забезпечувати в освітньому процесі впровадження аксіологічних, дидактичних і виховних напрямів щодо реалізації *Стратегії національно-патріотичного виховання* української молоді, в основі якої — українська національна ідея, принципи людино-україноцентризму, громадянськості, відданості своєму Народу, Україні.

Сучасна підготовка вчительських кадрів потребує якісно нового науково-освітнього, культурно-історичного, світоглядно-ціннісного, організаційно-

педагогічного середовища, опираючись на цінності гуманізму, інтелектуалізму, естетизму, народолобства, громадянського патріотизму, високі міжнародні стандарти. Така філософія освіти передовсім вибудовується на ріднокультурному ґрунті, пізнанні надбань видатних українських педагогів, науковців, митців, просвітників, громадських, духовних і політичних діячів, які творили велич національної та світової культур, оберігали ідею української окремішності та державності.

Як один із прикладів, слід згадати діяльність М. Біляшівського – видатного дослідника української культури, педагога, етнографа, мистецтвознавця, громадського діяча, одного із засновників і члена Української Академії наук. Здобувши високого рівня освіти в київській гімназії, а потім у Київському університеті Св. Володимира, навчаючись у відомих професорів В. Антоновича, А. Прахова, він присвячує своє життя дослідженню української історії, культури, археології і старожитностям. Результати його відкриттів, знахідок стали безцінним надбанням національної культурної спадщини, окремі з них прикрашають і досі музеї Києва, Чернігова, Парижа, Москви.

Він провів безпрецедентні для того часу уярмленого українства археологічні розкопки неоліту, трипільської культури, скіфської і слов'янської культур, особливо на Княжій горі біля Канева. Видавши унікальний науковий доробок по Україні, М. Біляшівський змушений був назвати працю «Археологічний літопис *Південної Росії*», оскільки слово *Україна* заборонялося вживати. Проте за своєю сутністю цей науковий твір мав надзвичайно велике значення для національної наукової думки і національної свідомості. Академік Д.Багалій з цього приводу скаже, що літопис відігравав для українців не меншу роль, ніж для росії ціла Археологічна комісія в петербурзі. Водночас він залишався на теренах імперії найбільш знаковим музеєзнавцем і будівничим музейної справи в Україні. Понад 20 років (1902-1923) був організатором і директором київського міського художньо-промислового музею (прародич нинішнього Національного музею історії України та Національного художнього музею). Очоливши ще за часів царату Київське товариство охорони пам'яток

старовини і мистецтв, він зумів поширити ідеї і здобутки українства на землях, де проживали співвітчизники (Молдова, білорусія, росія). Як член Української Центральної Ради, він став автором першого закону Української республіки «Про охорону пам'яток історії, культури та мистецтва» (1918). Не дивно, що вчений з таким світоглядом у 1912 році на Попередньому з'їзді музейних працівників росії насмілювався ставити питання про статус національних музеїв.

Подібні до М. Біляшівського культурні діячі є справжнім взірцем для сучасних педагогів, учених, дослідників, музеєзнавців. Адже в умовах бездержавності для національно налаштованих представників культури, освіти, науки було обмаль простору і можливостей, щоби служити національній справі свого народу. Справді, денаціоналізаторський плуг царського, а пізніше радянського режимів позбавляв їх умов творити в сприятливому соціо- і націокультурному середовищі. Але попри все той же М. Біляшівський зберігав і продукував найважливішу цінність – любов і повагу до своєї рідної землі, культури українського народу, України. Розповідають очевидці, що за три години до смерті він обговорював зміст своєї роботи про українську трипільську культуру. Треба пам'ятати, що є сила сильніша від бомб і крові, писав про таких діячів у 1918 році професор (академік) І. Тутківський. Це любов, любов до рідного краю. І треба побажати, щоб ця любов збереглася на Україні, зазначав він. Саме цією якістю був наділений великий просвітитель. Людина великого таланту і одержимої праці задля суспільного блага українства з ранніх років, проявивши інтерес до культурних надбань, старожитностей, зуміла викристалізувати себе в одного з найкращих знавців національної культурної історії.

Одразу ж по його смерті (1926 рік) в Києві вийшла цікава наукова розвідка А. Вінницького про життя і музейну роботу. У ній зазначено: « коли М.Т. був у четвертому класі (1881-1882), випадково побачив у батьковому столі скриньку з різними монетами. Ці монети він випрохав собі й одтоді починається його захоплена праця над нумізматикою. У його пам'ятній книжці на 1881-1882 навчальний рік уже є відділ названий «нумізматика» (Винницький, 1926, с. 2).

Інший важливий аспект, який варто виділити в його життєтворчості – величезна спраглисть до пізнання світу, своєї землі, роду і народу. Згадуваний дослідник Біляшівського пише: «Книжок тоді М.Т. читав силу-силенну, так як і сам визнає, без певної системи, що трапиться. Тоді таки починає збирати, окрім монет, ще й книжки та різні малюнки, лубки, олеографії, то-що. Щонеділі, скількись років навідувався М.Т. на точок, куди сходились нечисленні київські аматори. Цей точок містився на Подолі, де був Церковно-археологічний музей» (Винницький, 1926, с. 2). Слід нагадати, що такі захоплення були йому притаманні у доволі ранньому гімназійному віці, починаючи з 13-14 років. Зважаючи на те, що музей у ті часи відкривався для відвідувачів лише один раз на тиждень, він справно використовував такий режим роботи у своїх пізнавальних інтересах і щотижня ретельно відвідував цей київський музей.

Там, у 1881 році, ним у його книжці був зроблений перший малюнок давньоєгипетської мумії. Хоча після гімназії він став навчатися на юридичному факультеті, проте вже на першому курсі активно починає цікавитися археологічними розкопками та вивченням української старовини. Перші роботи першокурсника були присвячені історичним та музейним справам («Юрїївська божниця біля Остра» та «Музей Духовної Академії», «Про охорону пам'яток старовини»). Значний вплив на стимулювання його пізнавального інтересу в галузі археології, історії, музейної справи мав професор Б. Антонович. Отримавши диплом юриста, М.Біляшівський не став робити кар'єру у цій сфері, а продовжує навчатися і займатися науковими розвідками на природничому факультеті університету, обирається членом нумізматичного та археологічного товариств, навіть очолює з 1893 року архів управління Царства Польського у Варшаві, в якому починає цікавитися матеріалами, що мали надзвичайну цінність для вивчення історії України. Про це передусім свідчить переписка, починаючи з М. Грушевського та з багатьма українськими дослідниками національної старовини. У цей же період розпочинається системна діяльність над становленням музейної справи на Волині. Пізніше, переїхавши до Києва для створення музейних закладів, організації наукової справи, він знайомиться з

видатними громадськими і культурними діячами, меценатами національних музеїв – О. Терещенком та Б. Ханенком. Обраний у 1902 році директором музею, він стає помітним як один з кращих музеєзнавців у тодішній імперії.

Проте, пізнаючи сторінки життєтворчості, його діяльність варто оцінювати, насамперед, як творчість видатного будівничого національно-культурної політики України. Ця місія і позиція Біляшівського, незважаючи на його авторитетність у сфері музейної справи, не могла підтримуватися тодішнім професійним середовищем. Після того як він був обраний депутатом Державної Думи (1906), його українська політична позиція стала ще більш виразною, що не могла бути не поміченою в колі відомих великоруських ідеологів-музейників. Княгиня уварова, високо поцінуючи М. Біляшівського за його унікальну обдарованість у галузі музеєзнавства, писала йому, що не підтримує його позицію щодо відокремлення України від росії (Винницький, 1926, с. 6).

Його свідомо національна дія проявлялася передусім у науково-дослідницькій, організаційній музейній роботі. Незважаючи на цензуру, ним створюються в головному музеї Києва історичний, художній, етнографічний, художньо-промисловий, антропологічний, археологічний відділи, які відображали правдиву українську історію. У них містилися експонати, які висвітлювали історію, національну культуру, життєдіяльність людей таким чином, що не співпадало з концепцією музейної політики імперської Росії. Судячи з багатьох листів, що надходили до музею, Біляшівський виявся не лише блискучим організатором музейного будівництва, але й палким українським ученим-патріотом. Прадавня народна культура стала головним об'єктом уваги. Гончарство, вишивання, плетіння, ткацтво, різб'ярство, писанкарство, художні промисли, хатні розписи, вироби з фаянсу, металу, кістки, дерева, каменю, килимарство та інше ставали тими ділянками музейної роботи, до якої були залучені народні умільці з усіх куточків українських земель. Це був небачений досі показ українського *«селянського мистецтва»*, народної культури, що розвивалася всупереч українським не вигідним умовам політичного, національного, соціального характеру.

Значення музеєтворчості великого просвітника було надзвичайно важливим для культурного розвитку, формування мережі провінційних музеїв, активізації молодих майстрів у різних галузях мистецької сфери. У часи репресій, столипінської реакції, направленої передусім проти будь-яких проявів українізації, вшанування видатних діячів національної культури, зокрема Тараса Шевченка, він розпочинає створювати новий напрям музеєзнавства – **Шевченкіану**, збираючи звідусіль безцінні експонати художнього, літературного, суспільно-політичного плану. У 1911 році було влаштовано унікальну для того періоду виставку Шевченкових творів. Суспільна значущість цього заходу полягала в тому, що це був нечуваний виклик царському великодержавному режиму, який усілякими способами боровся з проникненням ідей Шевченка в українське середовище. Варто нагадати, що у тому році уряд *столипіна* навіть не дозволив відзначати 50-річчя від дня смерті великого Кобзаря, а в Україні набув масового характеру рух шовіністичних російських чорносотенців.

Усвідомлюючи великі ризики (не лише для творчого зросту), він настирливо пропагував діяння та ідеї великих українців, започатковуючи окремий «пам'ятковий» напрям музеєзнавства. Прикладом такої націєтворчої діяльності є створення відділу та організація виставки (108 картин) видатного художника М. Врубеля, життя і творчість якого були пов'язані з Україною (Одеса, Харків, Київ), намагаючись водночас зберегти його твори саме для українських музеїв. «Боротьба» за Врубеля засвідчує про одержиму відданість М. Біляшівського ідеалам розвитку *національної музейної культури*. Навіть у часи воєнного лихоліття, перебуваючи на Буковині, Галичині, всіляко намагався не поривати зв'язку з музейною справою, збираючи і вивчаючи оригінальні експонати української культурної спадщини, стверджуючи її єдність і нерозривність.

Те що в нинішні часи може здаватися доволі тривіальними нормами, у період посилення русифікації на рівні таких учинків і поглядів, що їх сповідував цей учений, педагог і культурний діяч, ставало зразком громадянської мужності,

взірцем національно свідомого чину. Адже після практично схваленої антиукраїнської ідеології, що вміщена була в книзі київського цензора *щоголева* «Украинское движение как современный этап южно-русского сепаратизма», ряду заборонних указів царського режиму щодо використання української мови, преси, видавничої справи, національних дат і традицій, русифікація торкнулася дуже швидко всіх українських територій, які були зайняті російськими військами.

Уже влітку 1914-го на західноукраїнських землях були закриті всі українські школи, культурні установи, громадські організації, газети і журнали. Інакше ці землі як російські, з російською культурою, школою і церквою, в імперії не сприймали. Щоби якомога швидше відбувалися процеси русифікації, заборонялася будь-яка діяльність українських організацій, які залишилися поза законами. Бібліотеку й друкарню Наукового товариства ім.Т. Шевченка було спалено, а чиновникам на 50% збільшували плату за «обрусение края». Факти подібних русифікаторських заходів варто аналізувати для усвідомлення тієї надзвичайно гнітючої атмосфери, в якій жили і творили культурні, громадські діячі, формувалася національна культура.

Лише в короткий період діяльності урядів Української народної республіки М. Біляшівський мав змогу безперешкодно впроваджувати концептуальні засади справжнього національного музеєзнавства. У 1918 році його обирають академіком Української Академії Мистецтв, 1919-го – обирається разом з В. Перетцем дійсним членом Української Академії Наук. Працюючи недовгий час у відомствах, які відповідали за освіту і культуру, він не лише не втрачав зв'язків із музейними установами, але й всіляко намагався виробляти інтеграційні підходи щодо співпраці освітніх і музейних закладів, формуючи засади національної музейної педагогіки. Аналіз праці М. Біляшівського у галузі музеєзнавства, музейної педагогіки засвідчує, що він був справжнім реформатором у музейному будівництві. Його концепції, плани розвитку музеїв, їхній українознавчий зміст містили докорінні якісні відмінності від тієї музейної

політики, яка стверджувалася колоніальними підходами до функціонування музейних закладів на українських землях.

Незмірною заслугою є не лише його величезна науково-дослідницька робота, але й новаційні підходи в організації відбору, збереження, презентації музейних предметів, демократизація діалогу з відвідувачами шляхом розробки методик проведення екскурсій, виставок, експедицій із залученням до музейної справи особливо освітян. Творилася музейна педагогіка, музей ставав народним, масово-цікавим, який «виховував» Народ.

Тому пізнання подібного українознавчого контенту є надзвичайно важливим в освітньому процесі підготовки майбутнього вчителя. Оскільки вчительство є основною рушійною силою суспільного відродження і прогресу, то метою якісно нової національної системи освіти має бути підготовка свідомого покоління педагогів із високим рівнем загальної культури, професійної кваліфікації та соціального статусу педагога, який здатен виконувати основну соціальну функцію - формування цілісної, всебічно розвинутої особистості, відданої інтересам Нації й Української Держави.

Для цього слід ефективно використовувати кадровий потенціал вищої школи у навчально-виховному процесі та науковій роботі, залучаючи до педагогічної діяльності у вищих навчальних закладах талановитих учених академічних та галузевих науково-дослідних інститутів, провідних фахівців культури, різних галузей та інституцій життєдіяльності. Серед таких культурно-освітніх середовищ особливе місце має займати музейна справа, музейна педагогіка, психолого-педагогічна взаємодія між освітніми і культурними закладами. Цей напрям є одним із складників змісту навчального циклу в професійній підготовці вчительських кадрів. Він вибудовується на знаннєвій основі багатьох освітніх дисциплін, зокрема психології, культурології, мистецтвознавства, історії, літератури, філософії, соціології, політології. Оскільки для ефективної взаємодії навчальних закладів (від дошкільного закладу, школи і до університету) з музейним середовищем важливим є створення моделі оптимальної *комунікації, психопедагогічної сумісності*

музею з користувачами для кожного конкретного випадку, що є одним з найбільш важливих питань музейної педагогіки. Статус музею, його інтелектуальні та змістові можливості, «якість» відвідувачів обумовлюють рівень прецезійності. Залежно від специфіки і умов музейного середовища формується ступінь науковості, доступності, докладності, виховного впливу, мотиваційності дитини (учня). У зв'язку з цим необхідно дотримуватися важливого і посутнього підходу, коли музейна комунікація, тобто «розмова», «діалог», «висловлювання» мусять бути адекватними інтересам, рівню і можливостям споживачів (реципієнтів). «Ножиці» (невідповідність) між двома взаємозалежними і взаємопов'язаними суб'єктами у процесі взаємодії призводять до унеможливлення досягнення мети. Навіть високий рівень фаховості щодо знання конкретного предмету, проблеми чи явища не можуть гарантувати успіх сприйняття культурних явищ. Не завжди надмірно «інтелектуалізована» інформація і «промова» спеціаліста здатна бути «почутою» дитиною. Справа полягає не в тому, щоб ігнорувати принципи науковості, об'єктивності, а в необхідності передусім урахування фізіологічних, вікових, психологічних, інтелектуальних, соціальних характеристик відвідувачів. Тобто, мова йде про дотримання наріжного педагогічного принципу — *доступності*. В Українському педагогічному енциклопедичному словнику зазначено: *«доступність (посильність) — дидактичний принцип, згідно з яким навчання будується з врахуванням рівня підготовки учня, їхніх вікових та індивідуальних особливостей. Відповідно до цього принципу розробляються педагогічно обґрунтовані програми, підручники й методи навчання. Умовою свідомого засвоєння знань і активності є доступність навчального матеріалу...»* (Гончаренко, 2011, с. 141).

Музеальність здатна запрацювати, якщо враховуватимуться головні педагогічні принципи при здійсненні комунікації. Слід зважати не тільки на реалізацію принципу доступності, коли відбувається зустріч, контакт, діалог з дітьми, молодшими школярами, які не володіють належним життєвим досвідом. Дуже важливою є також суб'єкт-суб'єктність процесу взаємодії. Адже, як

стверджують знані європейські музеологи, «комунікація – це *передача інформації за допомогою знаків чи систем усіх видів, що потребує адресанта...*» (Вайдахер, 2005, с. 561) і не має сприйматися простим передаванням інформації.

Ефект комунікації залежить від характеру, стилю, методу, психологічної взаємодії між двома (як мінімум) суб'єктами — промовцем і реципієнтом. Отже, як на рівні загальної, так і музейної педагогіки необхідна співпраця, співробітництво. Це є загальним дидактичним і методичним правилом, що стосується всіх категорій освітнього процесу. Продуктивної дії, зацікавленої позиції, майстерності у сприйнятті чи передачі знаннєвої інформації завжди буде недостатньо лише з одного боку. Необхідно створити атмосферу суб'єкт-суб'єктності в процесі пізнання, учіння, виховання, просвітництва. У свій час відомий український учений-педагог І.Зязюн, обґрунтовуючи шляхи і засоби для досягнення науково-педагогічного і виховного результату, писав, що «для мотивації пізнавального процесу і формування світогляду слід спонукати *перехід освіти в самоосвіту, учіння в самоучіння, виховання в самовиховання.. Саме тому майстерність педагога (музейного — авт.) зумовлюється трьома складниками: **теорією, технікою і методами** роботи над матеріалом, його організацією і впровадженням у дію*» (Зязюн, (Ред.), 1997, с. 113).

Без психологічного, культурологічного знання «матеріалу», під чим слід розуміти як музейну культуру, так і людей — відвідувачів музею, неможливо формувати атмосферу співробітництва, суб'єкт-суб'єктність процесу, педагогічну взаємодію. Вплив має здійснюватися через *співпрацю*, зважаючи на важливість, актуальність музейного матеріалу, а також на методи і форми «спілкування» між музеєзнавцем-педагогом та відвідувачем. Учителю уподібнюється актору, що мусить ретельно зважати на ряд критеріїв, якими варто послуговуватися, працюючи з учнями, студентами. Отже, необхідно дотримуватися, як вважають відомі європейські музеологи, принаймні *чотирьох складових* під час взаємодії сторін: **«кількість** (настільки інформативно, наскільки цих знань вони потребують); **якість** (правдивість); **елевантність**

(лише те, що важливо для комунікації); **манера** висловлювання (бути виразним)» (Зязюн, (Ред.), 1997, с. 113).

Коли з одного боку знаходиться глибинний пласт музейної культури, з іншого — відвідувач музею, особливо коли ним є дошкільник, школяр, студент, які відвідали дане середовище для пізнання, захоплення, дослідження чи простого задоволення, а то й без умотивованого бажання, то це зумовлює високі вимоги до **педагога**, музеєзнавця. Навіть їхні природні здібності і задатки не гарантують успіх. Для цього потрібна праця, самовдосконалення, що робитиме його **майстром**. Бо лише такий здатен розбудити думку, переконати, захопити, викликати естетичні й етичні, громадянські почуття. Педагогічні цілі часто реалізуються через виконавську мистецьку дію, як професійну комбінацію багатьох творчих якостей вчителя, щоби впливати на почуття, думку і дух Людини. І тому логічними є порівняння *акторського і педагогічного професійного мистецтва*. Іван Зязюн нагадував про В. Немировича-Данченка, який стверджував, що мистецтво актора складне до надзвичайності, і дані, за допомогою яких актор оволодіває глядачами, різнобічні: заразливість, особиста чарівність, правильність інтуїції, дикція, пластичність, краса жесту, здатність до характерності, праця, любов до справи, смак тощо...

Отже, вчителю, який комунікує, інтегрує свої навчальні плани з культурною установою потрібна психолого-педагогічна навченість, “культурна” вихованість, майстерність педагога. Тут не може бути дрібниць, другорядних речей, оскільки педагогічна культура формується з цілої гами якісних і необхідних характеристик. Варто усвідомити, що успішна «передача» суспільству музейної, театральної, музичної, образотворчої культури може здійснюватися лише високою педагогічною культурою.

Опираючись на засадничі положення педагогічної класики, слід виокремити важливі аспекти якостей музейного педагога, необхідні для ефективної взаємодії. Неодмінним правилом поведінкової норми є те, що навіть незважаючи на природні задатки педагог змушений безперервно себе вдосконалювати в різних ракурсах професійної дії. Для цього суттєвим

елементом індивідуальної характеристики має стати не тільки працездатність, але й морально-етична вихованість, психологічна готовність, внутрішня та зовнішня «охайність», «культурність», що значно посилюють взаємодію суб'єктів. У зв'язку з цим критеріальність в оцінках професійної здатності і педагогічної майстерності має бути розширена. Адже взаємини, спілкування (комунікація), як і вплив на суб'єкта музейного середовища, мають передбачати багатокomпонентну дію — *інтелектуально-пізнавальну, психологічну, морально-етичну, методично-технологічну, естетичну, світоглядну, які пов'язані між собою*. Сумісність педагога і вихованця вибудовується саме на подібних якостях, впливаючи на дошкільника, учня, студента морально, естетично, інтелектуально, духовно. При цьому необхідно під час комунікації володіти *доброю енергетикою, доброзичливістю, творчим самопочуттям, природністю і щирістю*. Також на оцінювання сутності явища, об'єкту, факту корінним чином впливає **суспільна затребуваність, «колективний настрій»**. Природна суб'єктивність у ставленні до музеалій визначається:

- а) якісною характеристикою музейного предмета;
- б) рівнем підготовленості музеєзнавця (педагога);
- в) індивідуального стану відвідувача;
- г) суспільними потребами, викликами часу тощо.

Фахівці стверджують, що «один і той самий предмет може бути по-різному семантично описаний не лише залежно від настрою індивідуума, який його оглядає, але й залежно від суспільства, яке його використовує, та його колективних думок» (Вайдахер, 2005, с. 180).

Справді, інтерпретувальне експонування автентичних (і не тільки) об'єктів як одного з головних напрямів комунікації, у значній мірі обумовлюється конкретним суспільно-політичним укладом, завданнями і цілями того суспільного середовища, яке створило та супроводжує функціонування музею. Визначивши світоглядну, ідеологічну, знанняву парадигму, забезпечивши через музей відбір, облік, зберігання, суспільство (держава) мають забезпечити доступ

до культурних вартостей, законсервовану інформацію зробити публічною і відкритою.

Комунікація, як засвідчує практика, може бути або екологічною, тобто успішною, або неекологічною (неуспішною), конфліктною, деструктивною. Тому вчитель, працюючи в музейному середовищі, має володіти багатьма якісними характеристиками і сторонами комунікації, а саме: а) *комунікативною*, коли здійснюється обмін інформацією між тими, хто спілкується; б) *інтерактивною*, коли відбувається організація взаємодії між індивідами; в) *перцептивною*, коли забезпечується процес міжсуб'єктного сприйняття і пізнання, спілкування і встановлення атмосфери взаєморозуміння.

Учителю (як музеєзнавцю) для досягнення оптимальної комунікації необхідно опанувати дуже важливого складник — музейну експозицію. Найперше, треба бути ознайомленим із конкретними музейними зібраннями (фондами) певними ресурсами культурних цінностей, музеалій, на основі чого komponуються різнопланові й різнотематичні експозиції, щоби забезпечити ефективне сприйняття відвідувачами (учнями, студентами) музеальних артефактів. Адже сенс існування, функціонування цього соціального інституту полягає в його здатності наявні об'єкти експонувати, доводячи, що вони обумовлені суспільними чи індивідуальними інтересами. Тому серед музейних субдисциплін, експозиція є домінуючим елементом діяльності, функціональної взаємодії. Цей виражальний засіб на тлі різнорідних допоміжних музейних форм поширення знань, інформації, вартісних елементів є найбільш значущим, безальтернативним у контексті досягнення освітнього, виховного результату.

У педагогічних вишах **студентам (майбутнім учителям)** необхідно давати цю знаннєву основу з музеєзнавства, використовуючи різноманітну палітру навчальних дисциплін. Адже музейна експозиція є домінуючим чинником у системі комунікаційного процесу, а тому педагог повинен отримати важливі компетентнісні знання та вміння у цій культурно-освітній ніші. Від того настільки якісно вибудованою і доступною є експозиція, здійснюється відповідно принципів педагогічної майстерності її презентація для публічного

показу, залежить формування свідомості особистості, її мотиваційна основа, становлення й утвердження системи цінностей, отримання нових знань, виховання громадянської позиції.

Отже, якщо головною місією музею як соціальної та культурної інституції є розвиток Людини, суспільства, держави відповідно встановлених цінностей, то музейна педагогіка – оптимальний засіб (інструмент) для цього поступу через контакт і взаємодію з музейним середовищем, музейними експозитами. Як педагогічна дисципліна вона охоплює широкий спектр виховання – інтелектуальне, гуманістичне, духовне, етичне, естетичне, психо-ментальне, громадянське, екологічне. Очевидно, що результативність дії музейної педагогіки в дошкільному, шкільному, студентському середовищах підвищується, коли на цей ефект працюють як зі сторони музею, так і освітнього закладу.

Тому, по-перше, добрі результати можна отримати лише за умови оптимально сформованої експозиції, сутність якої засвідчує про розуміння актуальності тих чи інших проблем і завдань;

по-друге, за умови належного рівня підготовленості у широкому контексті музейних працівників (педагогів);

по-третє, необхідна наявність певного потенціалу культурно-історичних цінностей конкретного музейного фонду – основи експозиційної будови.

Такі експозиції, відображаючи поклики часу, суспільні запити і потреби, кориговані і трансформовані здібним музейним педагогом здатні «розмовляти» з відвідувачами (учнями, студентами). Зазначені форми психолого-педагогічної взаємодії зможуть забезпечувати якісний результат у тому випадку, коли вчитель екскурсовод-музейник, зуміють викликати в конкретної аудиторії, відвідувачів інтерес та вмотивовану зацікавленість, емоцію, почуттєвість, формуючи суб'єкт-суб'єктні відносини в процесі вивчення і пізнання явища, факту, тенденції.

Таким чином, виходячи з вище означеного, необхідно в цьому контексті виокремити надзвичайно важливий чинник взаємодії – **педагогічну майстерність**. При цьому слід зважити на значущість цієї якісної

характеристики як для працівника культурного закладу (музею), так і для освітнього (дитсадок, школа, коледж, гімназія, університет тощо). У музейній педагогіці наявність феномену «педагогічна майстерність» є головною ознакою того, що комунікація, діалог з відвідувачами можуть відбуватися продуктивно. Комунікативна функція стає збідненою, малоефективною, якщо у конкретній навчально-виховній ситуації вихователь, педагог, екскурсовод не володіють майстерністю використання методів і засобів психолого-педагогічної взаємодії.

Адже найгрунтовніші і найсистемніші знання потребують від педагога вмілого рефлексування ними. Оскільки навіть володіння технологіями ще не творить майстра. Щоб ним стати потрібно володіти особистісною професійною неповторністю, мати власний стиль діяльності, концептуальне професійне мислення і бачення світу. Висока майстерність є необхідною умовою в процесі передачі суб'єкту знань, ціннісних ставлень, що містяться в духовній та матеріальній культурі (національній, загальнолюдській). Тому до якісного показника «вченості» фахівці сфери музейної педагогіки обов'язково додають «методичність» знань працівника, що творить у музейному середовищі. Критеріальність його оцінок полягає в знаннях, позиціях, вміннях, ставленнях до «когось», «чогось». Особистість того, хто здійснює комунікацію з «іншими» в культурно-освітньому (музейному) просторі оцінюється з точки зору *інтелекту й професійних компетентностей, психологічного рівня готовності, технологічно-методичних умінь, з яскраво вираженою «Я»-позитивною концепцією*. Отже, сутність педагогічної майстерності опирається на інтелектуальну, психо-педагогічну, методично-технологічну і, обов'язково, громадянську складові. Саме сув'язь таких якісних характеристик педагога, вихователя забезпечує можливість успішно «здійснювати рефлексивне керівництво розвитком дітей. Проте не менш важливою функцією позитивної психологічної налаштованості музейного педагога є його внутрішня затребуваність до саморозвитку, опанування нових знань, спонукаючи також до пошуку більш оптимальних форм, методів, засобів, технологій в культурно-

освітньому просторі музею. Чим вищим є рівень культури суб'єктів, тим досконалішим є раціонально-емоційне сприйняття світу.

Отже, педагогічна майстерність є стрижневою умовою для організації просвітницької, навчально-виховної, пошуково-дослідницької діяльності освітнього закладу і музею. Причому її особливості (за змістом, формою і методами) визначаються як видом чи профілем музею, контингентом та інтересами відвідувачів, так і суспільними запитами. Взаємодія культурних (музейних) закладів і освітніх має базуватися передовсім на гнесеологічних й аксіологічних принципах. Сучасні вчені-педагоги, досвідчені вчителі, дослідники розглядають зазначені цілі й мотивації в контексті завдань подальшого удосконалення ролі музейної педагогіки. Причому її функціональність і дія розповсюджуються, починаючи з дошкілля і початкової ланки освіти.

Таким чином модернізація освіти, починаючи з дошкілля, початкової школи, вимагає суттєвих змін у змісті навчально-виховного процесу, в системі підготовки вчителя у педагогічних вишах на бакалаврському і магістерському рівнях, визначених базовими національними та європейськими законодавчими і нормативними документами. Зокрема, ці головні напрями щодо культурних компетентностей, культурної самовираженості особистості закладені в таких актах як: Закони «Про дошкільну освіту», «Про освіту»; державний стандарт початкової освіти; концепція «Нова українська школа»; Державна національна програма «Освіта». Україна XXI століття» тощо. Починаючи з дошкільної освіти простежується спрямованість на *«забезпечення всебічного розвитку дитини дошкільного віку відповідно до її задатків, нахилів, здібностей, індивідуальних, психічних та фізичних особливостей, культурних потреб* (Закон України «Про дошкільну освіту», 2024).

Усе це потребуватиме розширення освітнього простору, залучення нових соціокультурних інститутів до навчально-виховної діяльності, удосконалення педагогічних технологій, активного впровадження музейної педагогіки, тісної

культурницької, психо-педагогічної, аксіологічної взаємодії освітніх установ (дошкільної установи, школи, університету) з музейними закладами.

Зважаючи на те, що музеєзнавство належить, як це трактувалося і раніше, до культурологічних дисциплін, то **культурно-історичні аспекти компетентностей сучасного педагога** займатимуть і надалі доволі значиме місце в системі професійної підготовки. Як суспільна гуманітарна наука музеологія (музеєзнавство), що виконує науково-освітні, просвітницькі, гуманістично-виховні, соціальні функції, вона природним чином налаштована на контакт, інтеграцію, взаємодію з педагогікою, психологією, дидактикою, історією та іншими соціальними науками і дисциплінами.

Освітньо-виховна мета і місія педагогічних закладів, функції та завдання різнопрофільних музеїв (історичних, літературних, краєзнавчих, археологічних, зоологічних, геологічних, мистецтвознавчих, музичних, екологічних та ін.) формують позитивний синергетичний ефект, особливо за умов добре організованої психолого-педагогічної взаємодії. Така інтегрована модель зумовлена єдиними інтересами і зобов'язаннями формального рівня. Школа, університет, музейна інституція покликані вивчати всі контенти соціально-психологічних, мотиваційних, педагогічних, світоглядних, ментальних, національно-культурних, патріотичних, професійних потреб та інтересів, щоб налагодити продуктивну комунікацію і взаємодію з відвідувачем (учнем, студентом). Цей складник музейної педагогіки, що формується на початковій стадії, потребує добротної *фахової підготовки педагога*, яка виходить за межі вузьковідомчих компетентностей. Таким чином «входження» музейної педагогіки в зміст освіти вже на рівні початкової школи вимагає нових знань, а, отже, необхідності модернізації навчальних планів, програм з підготовки педагога у закладах вищої школи. Саме цим викликана *поява нових програм, навчальних посібників, підручників стосовно музеєзнавства та музейної педагогіки*. Наприклад, у згадуваних вище «методичних рекомендаціях» студентам пропонується для вивчення теми, які донедавна не були взагалі предметом розгляду, особливо для освіти початкової школи. Тому нововведені

теми, які вивчаються в теоретичній і практичній площинах, на рівні самоосвіти значно розширюють для студентів ареал пізнання музеології, освітній потенціал музейної педагогіки, її роль в освітньому і виховному процесі сучасної початкової школи.

Запропоновані *теми* змістово, світоглядно й технологічно розширюють і збагачують компетентнісний потенціал майбутнього вчителя, зокрема:

- особливості музейної педагогіки, її історичне становлення;
- освітній потенціал громадських музеїв у здійсненні патріотичного виховання учнів початкової школи;
- освітній потенціал музеїв при закладах освіти;
- форми музейної педагогіки у сучасній початковій школі;
- методи та методичні прийоми музейної педагогіки;
- технології створення музею у сучасній початковій школі;
- методика проведення музейних уроків у сучасній початковій школі та ін.

Теоретична складова таких курсів зорієнтована на вивчення питань, які стосуються: еволюції становлення музейної педагогіки, зокрема в Україні; ознайомлення з різними типами і профілями музеїв, освітньо-виховним потенціалом; порівняльних характеристик музеїв радянського періоду та періоду незалежної України в контексті впровадження музейної педагогіки; завдань, технологій, уроків із залученням музейної педагогіки різноманітних форм роботи в контексті напрямів діяльності музеїв та відвідувачів (учнів); сутності освітнього процесу із використанням музейної педагогіки; методів, засобів музейної педагогіки; мети, завдань, функцій музеїв при навчальних закладах; форм, методів, технологій створення музеїв при навчальних закладах; особливостей навчально-виховних занять у музеях при навчальних закладах; ролі і місця музейного середовища в сучасній початковій школі; музейних уроків та їх особливостей; структур, форм і методів музейного уроку; системи підготовки вчителя до проведення уроків (музейних) та ін. (Волошин, 2018, с. 4).

Окреслені вище питання, які введені в навчальні програми педагогічних університетів, засвідчують про якісні трансформації у педагогічних закладах

вищої школи, направлені на підвищення рівня підготовки вчительських кадрів, які невдовзі працюватимуть, зокрема з молодшими школярами. Позитивно, що в цій системі професіоналізації педагогів значне місце відводиться самостійній роботі, самоудосконаленню. Опрацювання довідково-енциклопедичної літератури, засвоєння понятійного апарату стосовно музейної справи, музеєзнавства, музейної педагогіки, вивчення основних нормативних документів, ідей та положень, що в них закладено; розробка мультимедійних презентацій, пов'язаних з музеєзнавством, музейними уроками та діловими іграми; підготовка сценаріїв проведення уроків у музеях, зокрема уроків-екскурсій, інтегрованих уроків, бінарних уроків; розробка програм щодо видів діяльності учнів у контексті форми роботи музейної педагогіки та ін., є далеко не повним переліком самостійної діяльності студентів як важливої складової культурно-історичної і психологічної компетентності майбутніх педагогів. Важливо, що навчальний план, скоригований відповідно подібних рекомендацій, передбачає ґрунтовне ознайомлення з відомими працями вчених, які є «законодавцями» моди в галузі музейної педагогіки. Так, фундаментальні роботи Ф. Вайдахера (Загальна музеологія), Т. Вайнберга (Музейна педагогіка — перспективний напрям у сучасній системі національної освіти); М. Рутинського (Музеєзнавство), І. Беха (Виховання особистості); І. Личак (Організація музейної справи в навчальному закладі); Л. Гайди, О. Караманова та багатьох інших музейних педагогів і вчених вивчаються студентами задовго до того, коли вони застосовуватимуть набуті знання у площині педагогічної праці. Індивідуальна, парна, колективна форми роботи, що здійснюється майбутніми педагогами в процесі навчання, інтерактивні вправи, описи головних напрямів функціонування музеїв, виконання різноманітних тестових завдань уможливають якісне формування понятійного апарату, пов'язаного з музейною педагогікою, чітке розуміння сутності відповідних напрямів взаємодії шкільних, громадських музеїв з освітніми закладами, учнівськими колективами. Студенти-педагоги адекватно здатні оцінювати функціональну взаємодію за освітнім, просвітницьким, науково-дослідним, фондовим напрямами, добре

орієнтуються щодо використання з користю для відвідувачів (учнів) головних принципів музейно-педагогічної діяльності: науковості, об'єктивності, наочності, доступності, інтерактивності, культуро-відповідності. Доцільною видається і така форма тестових завдань як моделювання порівняльних характеристик при аналізі певних видів музейних фондів, які існують в музеях при навчальних закладах. Уміння, що будується на певних знаннях, відрізняти основні, додаткові, допоміжні, другорядні, автентичні види музейних об'єктів, сприяють в подальшій педагогічній роботі професіоналізації поведінки (як музейного педагога) в музейному просторі.

Оскільки дезорієнтований педагог чи музейний екскурсовод у конкретному соціокультурному (музейному) середовищі неспроможний формувати в учнів зацікавленість, мотиваційний інтерес. Адже педагогічна, культурологічна *«недовченість»* позбавляє музейний експозит «голосу».

Варто виокремити ще одну позитивну характеристику сучасних навчальних програм (для студентів-педагогів), які сприяють *поглибленню взаємодії* школи з музейною установою. Вона стосується розширеного аналізу теоретичних, навчальних джерел, літератури, що відносяться до галузі музеєзнавства, психології, педагогіки, дидактики, освіти. Тому значна увага теоретичної, практичної, індивідуальної роботи сконцентована на опрацюванні на конкретних програмах, підручниках, навчальних посібниках, які використовуються в сучасній початковій школі. У запропонованій літературі для студентів є також й основні навчальні підручники, написані відомими вченими-педагогами: Н. Бібік, М. Вашуленко, Т. Гільберг, І. Грушинська, А. Заїка, М. Захарійчук, Н. Іваньо, В. Ільченко, О. Калініченко, Л. Масол, О. Комаровська, Д. Луцик, В. Науменко, О. Тагліна та ін. Справді, знання студентами їхнього змісту, ознайомлення їх із дидактичними, світоглядними завданнями, що в них закладені, є добрим підґрунтям для удосконалення педагогічної освіти, зокрема в контексті ефективного використання музейного простору для реалізації навчально-виховних завдань у початковій школі. Адже в програмах і підручниках для 1–4 класів з рідної мови, природознавства, мистецтва,

математики, включаючи і Буквар, є безліч цікавих тем, фактів, явищ, інформації, що можуть перегукуватися, відображуватися у своєрідних, інколи автентичних формах, музейних експозицій, окремих музейних об'єктів (музеалій).

Таким чином педагогічна, психологічна, культурницька *взаємодія між освітніми закладами і музеями ґрунтується на потребі удосконалення навчально-виховного процесу*, практично беручи свій початок у дошкільній системі освіти та початкової школи. Найбільш поширені форми такої співпраці діють на рівні передусім навчальних музеїв. Модель «школа — навчальний музей» є найбільш оптимальною для реалізації пізнавальних, виховних, дидактичних завдань. Якщо аналізувати українські музеї за типами і профілями, то, наприклад, серед **трьох типів музеїв** (науково-освітні, масові або публічні; науково-дослідні або академічні; навчальні), то останні є найбільш адаптивними до шкільного середовища. У навчальному посібнику «Музеєзнавство» (Рутинський М., Стецюк О.) ці три типи розрізняються, насамперед, за категоріями відвідувачів. Зазначено, що «**Навчальні** — призначені для учнів і студентів. Створюються при школах, середніх спеціальних і вищих навчальних закладах з освітньою метою... Шкільні музеї створюються в школах і позашкільних установах з навчально-виховною, пізнавальною й освітньою метою. За профілем поділяються на: історичні, природничо-наукові, меморіальні, літературні, краєзнавчі тощо» (Рутинський, & Стецюк, 2008, с. 28-29).

Отже, підготовка вчителя у вишах має бути зорієнтована дедалі змістовніше на вивчення питань музейної культури. Оскільки музейні осередки, що функціонують безпосередньо в навчальному закладі (школа, університет) здатні розширити суто навчальний потенціал просвітницької, навчальної, гуманістично-виховної діяльності. Цей тип музеїв має, незважаючи на свій громадський статус, ряд переваг у порівнянні з іншими. Він є найбільш *доступним* у часовому і просторовому вимірах. Експонати, які знаходяться в шкільному, університетському музеї, знаходяться часто у сусідньому (близького до навчального) приміщенні чи кімнаті, з ними можна безперешкодно й

доступно «спілкуватися». Таке середовище не спричиняє стресових реакцій передусім у молодших школярів, оскільки музейні предмети відображають до певної міри звичну для них природну, соціокультурну, побутову нішу життєдіяльності. Педагог за подібних умов, вдало підібравши форми і методи навчально-виховної роботи, здатен забезпечувати емоційний ефект, позитивну реакцію зацікавленості, мотиваційний інтерес учнів під час проведення музейних уроків. Показово, діяльність дитячих музеїв спрямована не на запам'ятовування суми знань, а на розвиток бажання та вміння вчитися, формування особистісного емоційного ставлення до експонатів, культурних артефактів, створюючи відповідні умови для формування світогляду, творчих здібностей.

Нагальними й значущими завданнями, які сприятимуть покращенню якості підготовки педагогічних кадрів, зокрема вчителів-бакалаврів, є:

- розширення освітнього, виховного простору завдяки змістовій інтеграції навчальних закладів з навколишнім соціокультурним середовищем, зокрема і через сферу пізнання віртуального культурного світу, використовуючи сучасні інформаційні технології;

- залучення кращих інтелектуальних та духовних сил суспільства в освітню сферу;

- піднесення престижу педагогічної праці, створення педагогічним працівникам соціально-економічних умов, адекватних їх місцю і ролі в суспільстві;

- забезпечення безперервної освіти педагогічних працівників, підвищення їх професіоналізму, освітнього загальнокультурного рівня;

- істотне вдосконалення наукового, методичного, інформаційного, видавничо-поліграфічного забезпечення педагогічної діяльності.

В Україні, яка протистоїть російській агресії, виборюючи власну Свободу, Соборність, Справедливість, духовну й політичну Суверенність, педагогічна освіта має стати інтелектуальною, патріотичною, націєдержавотворчою, щоби формувати, оберігати найдорожче національне багатство – людський капітал. У

Стратегії національної безпеки України (2020 р.) зазначено: *«Людський капітал - запорука майбутнього України. Для його розвитку необхідно: модернізувати систему дошкільної та повної загальної середньої освіти, професійної (професійно-технічної) та вищої освіти, привести освітні стандарти до потреб суспільного розвитку та до найкращих світових зразків; створити умови, необхідні для культурного розвитку та збагачення громадян України, популяризації українського та світового мистецтва, музики, літератури; рішуче протистояти гуманітарній агресії, розвивати українську культуру як основу консолідації української нації та зміцнення її ідентичності»* (Стратегія національної безпеки України, 2020).

Ця загальнонаціональна Стратегія відображає сутність та мету освітньої стратегії, успішна реалізація якої у значній мірі залежатиме від професійно підготовленого, національно свідомого, соціально авторитетного Вчителя-Громадянина.

Список використаних джерел до висновків

- Вайдахер, Ф. (2005). Загальна музеологія: посібник. Перекл. з нім. Львів: «Літопис».
- Винницький, А. (1926). Микола Теодотович Біляшівський. Життя і музейна робота. Український історичний музей ім. Т. Шевченка. К.: «Київ-Друк».
- Винницький, А. (1926). Микола Теодотович Біляшівський. Життя і музейна робота. Український історичний музей ім. Т. Шевченка. К.: «Київ-Друк».
- Волошин, С. (2018). Музейна педагогіка в початковій школі: метод. рекомендації до спецкурсу [для студентів ЗВО]. Дрогобич.
- Гончаренко, С.У. (2011). Український педагогічний енциклопедичний словник. Вид. друге. Рівне: Волинські обереги.
- Державна програма «Вчитель». (2002). Постанова Кабінету Міністрів України від 28 березня 2002 р. N 379.
- Зязюн, І.А. (Ред.). (1997). Педагогічна майстерність: підручник. К.: Вища школа.

- Закон України «Про дошкільну освіту». (2024). [Електронний ресурс]. URL:
[http:// https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14)
- Рутинський, М.Й., & Стецюк, О.В. (2008). Музеєзнавство: навч. посіб. К.:
Знання.
- Стратегія національної безпеки України. (2020). Указ Президента України від 14
вересня 2020 року № 392/2020. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12>

Завдання для дослідницької роботи

1. Розуміння парадигми від «людини освіченої» до «людини культурної» в контексті підготовки вчительських кадрів.
2. Головні показники рівня сформованості психопедагогічної культури Вчителя.
3. Громадянська компетентність випускника педагогічного вишу.
4. Цінності, на які опирається підготовка сучасних вчительських кадрів.
5. Місце і роль українознавчого контенту в освітньому процесі психолого-педагогічної підготовки майбутнього вчителя.
6. Якими критеріями, показниками визначається педагогічна майстерність учителя.
7. Важливість інтеграції освітніх закладів із культурними інституціями, зокрема музеями, в системі педагогічної освіти.
8. Якість педагогічної освіти, професійної підготовки вчительства в Стратегії національної безпеки України.
9. Дослідити особливості реалізації компетентнісного підходу в сучасній школі.
10. Вивчити вплив педагогіки партнерства на взаємини «учитель – учень – батьки».
11. Проаналізувати роль мотивації у навчальній діяльності учнів.
12. Дослідити ефективність інтерактивних методів навчання.
13. Визначити умови формування критичного мислення здобувачів освіти.
14. Проаналізувати сучасні підходи до виховання національної свідомості учнів.
15. Схарактеризувати роль учителя в інклюзивному освітньому середовищі.
16. Вивчити форми й методи формування ціннісних орієнтацій школярів.

17. Проаналізувати особливості оцінювання навчальних досягнень в умовах НУШ.
18. Спроекувати педагогічні умови формування емоційного інтелекту учнів.
19. Вивчити вплив цифрових технологій на якість освітнього процесу.
20. Проаналізувати педагогічні засади формування громадянської компетентності.
21. Схарактеризувати заходи з профілактики булінгу в закладі загальної середньої освіти.
22. Вивчити педагогічні аспекти формування культури здорового способу життя.
23. Проаналізувати індивідуальний підхід у навчанні як умову успішності учнів.
24. Узагальнити роль роль проєктної діяльності в розвитку творчих здібностей учнів.
25. Вивчити ефективність дистанційного та змішаного навчання.
26. Проаналізувати педагогічні умови формування читацької компетентності.
27. Дослідити професійну компетентність сучасного вчителя.
28. Вивчити вплив шкільного середовища на соціалізацію особистості.
29. Проаналізувати педагогічні умови формування відповідальності в учнів.
30. Схарактеризувати сутнісні характеристики культури педагогічного спілкування вчителя.
31. Вивчити вплив воєнних умов на організацію освітнього процесу.
32. Вивчити внесок Ж.-Ж. Руссо у становлення природовідповідного виховання.
33. Проаналізувати педагогічні погляди Й. Г. Песталоцці.
34. Дослідити розвиток народної педагогіки в Україні.
35. Проаналізувати ідеї вільного виховання в європейській педагогіці.

36. Схарактеризувати періоди розвитку освіти в Україні у ХІХ столітті.
37. Розкрити основні ідеї Софії Русової.
38. Проаналізувати систему виховання у братських школах України.
39. Дослідити педагогічні ідеї Григорія Сковороди.
40. Проаналізувати реформування освіти в період незалежності України.
41. Дослідити педагогічні концепції Антона Макаренка.
42. Вивчити гуманістичні ідеї Василя Сухомлинського.
43. Дослідити історію становлення жіночої освіти в Україні.
44. Вивчити особливості виховання у козацькій педагогіці.
45. Проаналізувати вплив церкви на розвиток освіти в Україні.
46. Дослідити розвиток дошкільної педагогіки в історичному аспекті.
47. Вивчити етапи розвитку вищої педагогічної освіти в Україні.
48. Проаналізувати педагогічні ідеї доби Просвітництва.
49. Дослідити розвиток національної школи в Україні.
50. Вивчити історію становлення інклюзивної освіти у світі.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бобро, А. (2024). Підготовка майбутніх учителів початкових класів до педагогічного партнерства з суб'єктами освітнього процесу. *Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки» (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя)*, 4, 73-80. URL: <https://doi.org/10.31654/2663-4902-2023-PP-4-73-80>.
- Вайдахер, Ф. (2005). Загальна музеологія: посібник. Перекл. з нім. Львів: «Літопис».
- Винницький, А. (1926). Микола Теодотович Біляшівський. Життя і музейна робота. Український історичний музей ім. Т. Шевченка. К.: «Київ-Друк».
- Ващенко, Г. (1994). Виховний ідеал. Третє видання. Полтава. «Полтавський вісник».
- Винницький, А. (1926). Микола Теодотович Біляшівський. Життя і музейна робота. Український історичний музей ім. Т. Шевченка. К.: «Київ-Друк».
- Вовк, М., Грищенко, Ю., & Соломаха, С. (2024). Зміст психолого-педагогічної підготовки майбутніх педагогів у закладах фахової передвищої і вищої педагогічної освіти України. *Вісник кафедри ЮНЕСКО «Неперервна професійна освіта XXI століття»*, 9(1), С. 43-54. URL: [https://doi.org/10.35387/ucj.1\(9\).2024.0003](https://doi.org/10.35387/ucj.1(9).2024.0003)
- Вовк, М., & Грищенко, Ю. (2025). Рекомендації з удосконалення змісту психолого-педагогічної підготовки майбутніх педагогів в Україні. *Професійна педагогіка*, 1(30), 231-245. URL: <https://doi.org/10.32835/2707-3092.2025.30.231-245>
- Вовк, М.П., Філіпчук, Н.О., Сотська, Г.І., Семенов, О.М., & Соломаха, С.О. (2025). Інновації у психолого-педагогічній підготовці майбутніх учителів у закладах фахової передвищої і вищої освіти: словник. Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України. Київ: Талком. Електронний ресурс. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/744942>

- Волошин, С. (2018). Музейна педагогіка в початковій школі: метод. рекомендації до спецкурсу [для студентів ЗВО]. Дрогобич.
- Гвоздецька, Ю. (2023). Психолого-педагогічна підготовка педагогів професійного навчання: дефінітивний аналіз. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*, 4. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/zbirnuk_nayk_praz/2023/4/10.pdf
- Гончаренко, С.У. (2011). Український педагогічний енциклопедичний словник. Вид. друге. Рівне: Волинські обереги.
- Державна програма «Вчитель». (2002). Постанова Кабінету Міністрів України від 28 березня 2002 р. N 379.
- Дістервег, А. (1956a). Керівництво для освіти... Вибрані твори.
- Дістервег, А. (1956b). Про шкільну дисципліну. Вибрані твори.
- Донцов, Д. (1961). Незримі скрижалі Кобзаря. Торонто. Гомін України.
- Єфремов, С.О. (2025). Історія українського письменства. Харків: Фоліо.
- Закон Польської Республіки. «Про польську мову» від 7 жовтня. (1999).
- Закон України «Про дошкільну освіту». (2024). [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14>
- Закон Тубона. (1994). «Закон 94-665 від 4 серпня 1994 року стосовно використання французької мови».
- Закон України «Про освіту» (№2145-VIII від 05.09.2017, зі змінами). (2017).
- Зязюн, І.А. (Ред.). (1997). Педагогічна майстерність: підручник. К.: Вища школа.
- Зязюн, І.А. (2000). Педагогіка добра: ідеали і реалії: наук.-методичний посіб. К.: МАУП.
- Карпатський національний університет імені Василя Стефаника. Каталог вибіркових дисциплін для здобувачів першого (бакалаврського) рівня. (2025a). URL: <https://kpo.pnu.edu.ua/katalog-vybirkovykh-dystsyplin/or-bakalavr/>
- Карпатський національний університет імені Василя Стефаника. Освітні програми. (2025b). URL: <https://nmv.pnu.edu.ua/bakalavrat/>

- Комаровська, О.А., Власова, В.Г., Миропольська, Н.Є., Ничкало, С.А., & Руденко, І.В. (2024). Художня комунікація у віртуальному медіапросторі: зміст та організація естетичного виховання учнівської молоді: методичний посібник. У О. А. Комаровської (Ред.). Івано-Франківськ: НАІР.
- Коменський, Я. А. (1940). Велика дидактика. URL: http://Yan_Amos_Komensky_didakt_izbr.htm
- Конституція України. (2006). ВР України: Офіц. вид. Парламентське вид-во.
- Лебон, Г. (1999). Психологія народів і мас.
- Макаренко, А. (1947). Педагогіка індивідуальної дії. Виб. пед. твори. «Рад. школа». К.-Х.
- Макаренко, А. (1947). Про мій досвід. Виб. пед. твори. «Рад. школа». К.-Х.
- Національна доктрина розвитку освіти. (2002). *II Всеукраїнський з'їзд працівників освіти*. Київ: Нічлава.
- Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. (2013). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>
- Огієнко, І. (1918). Українська культура. Київ: Вид. книгарні Є. Череповського.
- Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка. Вибіркові освітні компоненти професійної підготовки на 2024–2025 н.р. для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. (2024). URL: <https://drive.google.com/file/d/1hFR8bpG1YbHRHEhj0NounglXm9OGYHc1/view>
- Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка. Освітні програми. (2025). URL: <https://pnpu.edu.ua/osvitni-programy-2025-rik>
- Постанова КМ України № 896 від 3 листопада 1993 р. Про Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття»). (1993).
- Празьке Комюніке Європейських Міністрів освіти (19 травня 2001 р.)

- Резолюція Генеральної Асамблеї ООН. Майбутнє, якого ми хочемо (66 сесія). (2012). URL: <http://daccess-dds-nu.org/doc/UNDOC/GENN11/476/12/PDF/№1147>
- Рекомендація 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС): Про основні компетенції для навчання протягом усього життя. (2006). URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_975
- Русова, С. (1918). Дошкільне виховання. Катеринослав.
- Русова, С. (1996). Дошкільне виховання. Вибрані педагогічні твори. К.: Освіта.
- Рутинський, М.Й., & Стецюк, О.В. (2008). Музеєзнавство: навч. посіб. К.: Знання.
- Стратегія національної безпеки України. (2020). Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12>
- Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020». Указ Президента України №5/2015. (2015). URL: zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015
- Сухомлинський, В. (1977а). Думки про шкільне виховання. Т. 5. Київ.
- Сухомлинський, В. (1977b). З чого починається громадянин. Вибр. твори. Т.5. К.: Рад.школа, 1977.
- Сухомлинський, В. (1977с). На нашій совісті – людина. Т.5. Київ. «Радшкола».
- Сухомлинський, В. (1977 d). Народження добра. Т. 5. Київ. «Радшкола».
- Теличко, Т. (2025). Професійна підготовка майбутніх вихователів закладу дошкільної освіти: психолого-педагогічний аспект. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*, 2(51), 171–174. URL: <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2022.51.171-174>
- Удич, З. І. (2017). Психолого-педагогічна підготовка учителя до роботи в умовах інклюзивного класу. *Інноваційні партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму : матеріали міжнародної науково-практичної конференції: «ВЕКТОР»*, 2. 127-129. Кам'янець-Подільський: «Аксиома». URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/13465?locale=en>

Фромм, Е. (2012). Мати чи бути? Запоріжжя: Біг-Пресс.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Каталог загальноуніверситетських вибіркових дисциплін. (2024). URL: <https://www.chnu.edu.ua/navchannia/uchasnykam-osvitnoho-protsesu/studentu/kataloh-zahalnouniversytetskykh-vybirkovykh-dystsyplin/?filters=01215b82-2c93-409f-b58e-29ec04f4795f>

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Освітні програми. (2025). URL: <https://ped.chnu.edu.ua/osvitni-prohramy/>

Шафер, Д. П. (2007). Культурна особистість. К.: «Педагогічна думка».

Шевченко, Т.Г. (2011). І день іде, і ніч іде. *Кобзар* (передм. П. Мовчана). Київ: Просвіта.

ГЛОСАРІЙ

Громадянська компетентність педагога – здатність свідомо, активно, відповідально й ефективно реалізовувати свої громадянські права та обов'язки з метою розвитку демократичного громадянського суспільства, захисту прав і свобод людини, інтересів Української держави. Г. к. знаходиться серед 10 головних компетентностей Нової української школи (НУШ) та серед 8 визначених компетентностей Європейського парламенту і Ради Європейського Союзу для навчання протягом життя. Г. к. передбачає обов'язкову сукупність трьох сутнісних складників: а) мотиваційний, який проявляється у повазі до національних, суспільних і державницьких ідеалів та цінностей України; в інтересі до суспільно-громадського життя; у шанобливому ставленні до українського народу, його держави, культури, державної мови, національної пам'яті, історичної традиції. Цінності, особисті переконання педагога, його національна свідомість і загальнолюдські чесноти – визначальні чинники формування мотиваційного компоненту; б) когнітивний полягає у широких знаннях в галузях національної та світової історії, філософії, культури, літератури, мистецтва, етики, правознавства, політики, суспільствознавства, державо-націєтворення тощо; в) діяльнісний компонент реалізується, опираючись, передовсім, на свідому громадянську позицію педагога, що проявляється в активній суспільно-корисній діяльності, творчій і відповідальній праці на професійній і громадській ниві для задовільнення суспільного блага, людських і державних інтересів. Г.к. педагога формується на основі компетентностей, набутих не тільки в умовах формальної, неформальної, інформальної освіти, але й у соціокультурному середовищі та завдяки самовдосконаленню, самовихованню, самоучінню (Вовк, Філіпчук, Сотська, Семенов, & Соломаха, 2025, с. 18-19).

Л-ра: Вовк, М.П., Філіпчук, Н.О., Сотська, Г.І., Семенов, О.М., & Соломаха, С.О. (2025). Інновації у психолого-педагогічній підготовці майбутніх учителів у закладах фахової передвищої і вищої освіти: словник. Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України. Київ: Талком. Електронний ресурс.
<https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/744942>

Закономірності виховання – усталені об'єктивні норми та зв'язки між елементами виховного процесу, що забезпечують ефективний розвиток особистості. Характер і зміст виховання обумовлений насамперед, суспільними потребами і запитам, специфікою цілей, інтересами соціальних груп, соціокультурними умовами виховання. Зміст виховання виражається системою цілей виховання, які в свою чергу визначають його філософію та зміст, методи, засоби, форми, оптимальні дії та взаємодії для одержання бажаного результату. Сучасні геополітичні виклики та загрози, процеси державо- і націєтворення, війна російського агресора проти України внесли сутнісні зміни у національну виховну систему, затребувавши передусім формування в громадян та молоді національної свідомості, відданості й любові до України, Українського народу, шанобливого ставлення до державної (рідної) мови, традицій, історії та культури, національної пам'яті. Закономірностями виховання є: суспільно

визначена мета та виховні цілі; наявність учасників як суб'єктів виховного процесу; обов'язковий прояв педагогічної взаємодії, створюючи нові виховні ситуації та можливості для духовного і фізичного зросту особистості; побудова виховного процесу на принципах гуманізму, патріотизму, демократизму, громадянськості, забезпечуючи повагу до особистісної, національної, державної гідності вихованця; врахування індивідуальних характеристик, інтересів та суспільних запитів; обов'язковість у виховному процесі взаємодії, співпраці, єдності педагогічних зусиль соціальних інститутів сім'ї, навчального закладу, громадських організацій, оптимізуючи сукупність виховних дій, впливів та засобів на розвиток особистості; наявність, функціонування, взаємодія таких необхідних компонентів як: нормативно-правова база для здійснення виховного процесу; суб'єктні вихованець і виховник; зміст виховання; соціосередовище; структурна модель організації виховання; виховний інструментарій; критерії та очікуваний результат вихованості (Вовк, Філіпчук, Сотська, Семенов, & Соломаха, 2025, с. 42-43).

Л-ра: Вовк, М.П., Філіпчук, Н.О., Сотська, Г.І., Семенов, О.М., & Соломаха, С.О. (2025). Інновації у психолого-педагогічній підготовці майбутніх учителів у закладах фахової передвищої і вищої освіти: словник. Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України. Київ: Талком. Електронний ресурс. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/744942>

Закономірності навчання – закони об'єктивної дійсності, реально існуючі й сутнісні чинники в освітньому процесі, обумовлюючи його зв'язки та результативність. Вони є теоретичною основою не лише для існування об'єктивних дидактичних реалій, але й слугують базою для ефективного регулювання навчального процесу відповідно конкретних ситуацій, обґрунтовуючи, розробляючи, впроваджуючи способи діяльності на рівні вимог, норм і правил, принципів та усталених традицій. Педагогічні закономірності в освітньому є певними нормами, що налагоджують дію і взаємодію суб'єктів навчання, відіграють методологічну роль в дидактичних дослідженнях, розвідках, експериментах. На основі дидактичних закономірностей, принципів, правил, навчальних стандартів, технологій формується теорія і практика функціонування навчального процесу. Вони регулюють дію як усталених сукупних факторів, необхідних для отримання якісних результатів, так і застосування та впливи інноваційних явищ, новітніх ідей, засобів, технологій, дидактичного інструментарію. Закономірності обумовлюють: створення належних необхідних зовнішніх та внутрішніх умов, навчальних можливостей для підвищення рівня інтелектуального, духовного, громадянського, фізичного, емоційно-психологічного розвитку особистості; активно-діяльнісний характер навчальної праці, стимулюючи мотиваційний інтерес у сфері пізнавальної активності, суспільно-корисної праці; забезпечення навчальних успіхів, досягнень в учінні завдяки налаштування особистості на самонавчання, самопізнання, самоудосконалення; продуктивність вибору методів, форм, засобів та педагогічних технологій у залежності від поставлених цілей та завдань; регуляцію конструктивних взаємозв'язків, взаємодію усіх компонентів

та складників навчального процесу для досягнення відповідних результатів (Вовк, Філіпчук, Сотська, Семеног, & Соломаха, 2025, с. 44-45).

Л-ра: Вовк, М.П., Філіпчук, Н.О., Сотська, Г.І., Семеног, О.М., & Соломаха, С.О. (2025). Інновації у психолого-педагогічній підготовці майбутніх учителів у закладах фахової передвищої і вищої освіти: словник. Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України. Київ: Талком. Електронний ресурс.
<https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/744942>

Інклюзивна компетентність педагога – це рівень знань і вмінь, необхідних для виконання професійних функцій в умовах інклюзивного навчання. Інклюзивне навчання є системою освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників. Нині інклюзивна освіта є однією з пріоритетних освітніх реформ, оскільки перед суспільством стоїть невідкладне завдання задовольнити освітні потреби дітей з особливими потребами, створити умови для розкриття їх здібностей, для реалізації їх можливостей та особистісного розвитку. І.к. зумовлена суспільними потребами та інклюзивною освітою, яка передбачає створення в спільному просторі особливого підходу до навчання дитини з особливими освітніми потребами, функціонування додаткових елементів освітнього процесу, зокрема: індивідуального плану розвитку дитини, спеціально облаштованого місця та належних умов соціальнопедагогічних умов (Вовк, Філіпчук, Сотська, Семеног, & Соломаха, 2025, с. 63-64).

Л-ра: Вовк, М.П., Філіпчук, Н.О., Сотська, Г.І., Семеног, О.М., & Соломаха, С.О. (2025). Інновації у психолого-педагогічній підготовці майбутніх учителів у закладах фахової передвищої і вищої освіти: словник. Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України. Київ: Талком. Електронний ресурс.
<https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/744942>

Консультація (лат. – нарада, розгляд) у загальному контексті означає: 1) порада фахівця з будь-якого питання; одна з форм навчальних занять; 2) нарада спеціалістів з будь-якого питання; 3) заклад для надання допомоги населенню порадами фахівців з тих або інших практичних питань. У сучасному «Словнику української мови» (2012) консультація містить низку тлумачень, зокрема як : 1) нарада фахівців з якого-небудь питання; 2) порада фахівця з якого-небудь питання (давати консультацію, дістати консультацію); 3) установа, в якій фахівці допомагають порадами з яких-небудь питань; 4) допомога викладача учням або студентам у засвоєнні предмета. У педагогічному контексті «консультація навчальна» ширше розглядається в сучасних педагогічних словниках, де зазначений термін тлумачиться як порада, пояснення педагога, учням і студентам з будь-якого питання, що проводиться у формі співбесіди індивідуально чи з групами, в позанавчальний час за певним графіком чи в міру потреби - після завершення вивчення розділу програми, у процесі його вивчення і особливо в період підготовки до екзаменів. Обсяг часу, відведений для

проведення консультацій з конкретної навчальної дисципліни, визначається навчальним планом (Вовк, Філіпчук, Сотська, Семеног, & Соломаха, 2025, с. 79).

Л-ра: Вовк, М.П., Філіпчук, Н.О., Сотська, Г.І., Семеног, О.М., & Соломаха, С.О. (2025). Інновації у психолого-педагогічній підготовці майбутніх учителів у закладах фахової передвищої і вищої освіти: словник. Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України. Київ: Талком. Електронний ресурс.
<https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/744942>

Методи виховання – сукупність найбільш загальних способів розв’язання виховних завдань і здійснення виховних взаємодій, способів взаємопов’язаної діяльності виховників і вихованців, спрямованих на досягнення поставлених цілей; сукупність специфічних способів і прийомів виховної роботи в процесі формування особистісних якостей дітей, учнів, студентів задля зросту їхньої національної і громадянської свідомості, мотиваційної сфери та інтересів, активної діяльнісної поведінки, її коригування, особистісного самовдосконалення. Серед методів виховання передусім необхідно виділити такі: а) бесіда, особистий приклад та поведінкова норма, диспут, діалог, лекція, колективна діяльність, впливаючі на світогляд, життєву позицію, ставлення до чогось, когось, чин і дію; б) активне використання в процесі виховання таких методів як: громадська думка, педагогічно-виховна вимога, новостворена виховна ситуація, заохочення, покарання, а також стимулювання до формування вихованцем позитивної поведінкової «Я»-концепції (Вовк, Філіпчук, Сотська, Семеног, & Соломаха, 2025, с. 92-93).

Л-ра: Вовк, М.П., Філіпчук, Н.О., Сотська, Г.І., Семеног, О.М., & Соломаха, С.О. (2025). Інновації у психолого-педагогічній підготовці майбутніх учителів у закладах фахової передвищої і вищої освіти: словник. Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України. Київ: Талком. Електронний ресурс.
<https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/744942>

Методи навчання – це певні способи цілеспрямованої реалізації процесу навчання для досягнення поставленої мети; головний інструмент педагогічної діяльності, з допомогою якого виробляється продукт навчання, здійснюється взаємодія вчителя, викладача й учнів та студентів; мистецтво учителя, спрямоване формувати думку, компетентність, ставлення, світобачення учнів відповідно поставленої мети, організувати ефективну роботу згідно навчального плану. У залежності від мети і завдань, змісту навчання, шляхів досягнення поставлених цілей, активності учнів, студентів, характеру взаємодії суб’єктів навчального процесу, рівня педагогічної майстерності вчителя, викладача, наявності необхідних засобів та інструментарію навчання, учіння на практиці застосовуються ті чи інші методичні прийоми, способи та педагогічні підходи, які в сукупності складають структуру навчального процесу. Методи навчання поділяються на загальні та спеціальні. Загальні застосовуються при вивченні різних навчальних дисциплін, а спеціальні - під час вивчення окремих дисциплін. Сукупність різних методів викладання конкретного предмета є методикою викладання. Традиційно усталену і спрощену класифікацію на рівні трьох груп

методів (словесні, наочні, практичні) упродовж XX-XXI ст. суттєво доповнили, збагатили й розвинули якісними дидактичними положеннями і нововведеннями, змінюючи характер взаємодії суб'єктів освітнього процесу та пізнавальної діяльності учнів, студентів. Креативність, критичність, комунікаційність, колективність (уміння працювати в команді) стали невід'ємними компонентами навчання всіх рівнів освітніх закладів. Удосконалення методів навчання – необхідна умова якості освіти. Для цього важливими є: створення умов для професійної свободи, творчого пошуку, ініціативи, педагогічних новацій; істотне покращення науково-методичного, інформаційно-технологічного забезпечення навчального процесу; забезпечення безперервної освіти педагогічних працівників, підвищення їх загально-культурного, професійно-методичного рівня (Вовк, Філіпчук, Сотська, Семеног, & Соломаха, 2025, с. 93-94).

Л-ра: Вовк, М.П., Філіпчук, Н.О., Сотська, Г.І., Семеног, О.М., & Соломаха, С.О. (2025). Інновації у психолого-педагогічній підготовці майбутніх учителів у закладах фахової передвищої і вищої освіти: словник. Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України. Київ: Талком. Електронний ресурс.
<https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/744942>

Навчальна програма – нормативний документ, який визначає зміст освіти, зміст освітніх компонентів, що забезпечують загальну, фахову і практичну підготовку майбутніх фахівців, основні компетентності, знання, уміння та навички, що підлягають опануванню у процесі вивчення певної дисципліни. Програма містить у своїй структурі мету і головні завдання даної дисципліни. Вона окреслює конкретний зміст освіти, характер і зміст навчання, перелік розділів і тем навчального матеріалу, рекомендації щодо кількості годин на кожну тему, розподіл тем за роками навчання та часові рамки, відведені на вивчення курсу, а також методи контролю. Навчальні програми можуть поділятися на типові і робочі. Вони функціонують у закладах освітні відповідно певних принципів, покладених в основу їх побудови. Серед головних варто виокремити наступні принципи: відповідність змісту і програмних завдань суспільним, державним потребам, національним інтересам; відповідність сучасним культурним, науковотехнічним досягненням і принципам сталого розвитку світу; відповідність людиноцентричним і соціальним запитам особистості, сім'ї та успішному розвитку творчих здібностей людини в процесі реалізації змісту і завдань навчальної програми (Вовк, Філіпчук, Сотська, Семеног, & Соломаха, 2025, с. 105-106).

Л-ра: Вовк, М.П., Філіпчук, Н.О., Сотська, Г.І., Семеног, О.М., & Соломаха, С.О. (2025). Інновації у психолого-педагогічній підготовці майбутніх учителів у закладах фахової передвищої і вищої освіти: словник. Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України. Київ: Талком. Електронний ресурс.
<https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/744942>

Онлайн навчання – це навчання у віртуальному форматі. Здобувачі освіти отримують доступ до освіти та знань через віртуальні класи. Особливість такого навчання полягає в тому, що воно відбувається дистанційно. В онлайн-навчанні

є можливість доступу до навчальних матеріалів, опублікованих викладачами у будь-якому куточку світу, якщо вони мають необхідне обладнання та активне підключення до Інтернету. Онлайннавчання дає вчителям можливість використовувати багато інструментів, таких як аудіо, відео, віртуальні дошки, анімацію, живі чати та віртуальні конференц-зали. Це допомагає полегшити навчання. Позитивні сторони офлайн навчання – швидкий зворотний зв'язок. Викладач, учитель оперативно можуть оцінювати рівень та успішність кожного студента, учня, завдяки чому можна коригувати освітній процес, давати рекомендації, ставити проблемні питання, оперативно обговорювати проблеми, що виникли в результаті взаємодії, відчувати психо-емоційний стан тих, хто навчається. Офлайн навчання дає можливість активно взаємодіяти суб'єктам в асинхронному режимі, застосовуючи різні інтерактивні освітні платформи, а також електронну пошту, соціальні мережі тощо, стимулюючи до більш творчого і самостійного навчання (Вовк, Філіпчук, Сотська, Семеног, & Соломаха, 2025, с. 111).

Л-ра: Вовк, М.П., Філіпчук, Н.О., Сотська, Г.І., Семеног, О.М., & Соломаха, С.О. (2025). Інновації у психолого-педагогічній підготовці майбутніх учителів у закладах фахової передвищої і вищої освіти: словник. Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України. Київ: Талком. Електронний ресурс. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/744942>

Офлайн навчання – це навчання у реальному форматі (в аудиторії, майстерні, лабораторії тощо), безпосередньо у закладі освіти. Відповідно до Ст. 9 Закону України «Про освіту» здобуття освіти може відбуватися на робочому місці, як спосіб організації навчання здобувачів освіти, завдяки якому оволодіння освітньою програмою (як правило, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої освіти) відбувається на виробництві шляхом практичного навчання, участі у виконанні трудових обов'язків і завдань під керівництвом фахівців-практиків, залучених до освітнього процесу. Офлайн навчання відноситься до традиційної форми здобуття освіти, яка дозволяє здобувачам особисто спілкуватися з викладачами та своїми одногрупниками. Хоча онлайн-викладання та навчання є доволі перспективною формою навчання, вони не можуть (недоцільно) замінити оффлайн-освіту у всіх аспектах. Офлайн у порівнянні з онлайн-навчанням значно менше залежить від інформаційних та технічних засобів. Традиційні заняття офлайн-класах та офлайн-аудиторіях можуть можуть краще допомагати учням, студентам удосконалювати свої вміння роботи в команді та інтерактивні навички, оскільки їм доводиться працювати разом, у колективі, спілкуючись один з одним (Вовк, Філіпчук, Сотська, Семеног, & Соломаха, 2025, с. 115-116).

Л-ра: Вовк, М.П., Філіпчук, Н.О., Сотська, Г.І., Семеног, О.М., & Соломаха, С.О. (2025). Інновації у психолого-педагогічній підготовці майбутніх учителів у закладах фахової передвищої і вищої освіти: словник. Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України. Київ: Талком. Електронний ресурс. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/744942>

Практичне заняття – це форма навчального заняття, що використовується після вивчення певної теми, розділу і передбачає виконання здобувачем освіти саме практичних завдань з метою формування професійних компетентностей. виконуючи ті чи інші досліди на основі уже відомого їм матеріалу. Практичні заняття проводяться в аудиторіях або в навчальних лабораторіях, класах, навчальних кабінетах, майстернях, оснащених необхідними технічними засобами навчання, обчислювальною технікою, інструментарієм. Практичне заняття може включати: проведення попереднього контролю знань, умінь і навичок студентів; постановку загальної проблеми викладачем та її обговорення за участю студентів; розв'язування завдань з їх обговоренням, розв'язування контрольних завдань, їх перевірку, оцінювання (Вовк, Філіпчук, Сотська, Семеног, & Соломаха, 2025, с. 136).

Л-ра: Вовк, М.П., Філіпчук, Н.О., Сотська, Г.І., Семеног, О.М., & Соломаха, С.О. (2025). Інновації у психолого-педагогічній підготовці майбутніх учителів у закладах фахової передвищої і вищої освіти: словник. Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України. Київ: Талком. Електронний ресурс.
<https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/744942>

Принципи навчання – це основоположні категорії дидактики, що врегульовують нормативні вимоги до організації і здійснення освітнього процесу. Синонімами п.н. є категорії «дидактичні принципи», «принципи навчання», «принципи дидактики». Одна з перших спроб створення цілісної системи принципів навчання здійснена Я.А. Коменським. Його система спирається на принцип природовідповідності: у навчанні та вихованні слід враховувати природні, вікові та психологічні особливості дітей. В Україні засадами сучасної державної політики у сфері освіти та принципами освітньої діяльності є: людиноцентризм; науковий характер освіти; різноманітність освіти; цілісність і наступність системи освіти; нерозривний зв'язок із світовою та національною історією, культурою, національними традиціями; свобода у виборі видів, форм і темпу здобуття освіти, освітніх програм, закладів освіти, інших суб'єктів освітньої діяльності; гуманізм; демократизм; єдність навчання, виховання та розвитку; виховання патріотизму, поваги до культурних цінностей Українського народу, його історико-культурного надбання і традицій; формування усвідомленої потреби в дотриманні Конституції та законів України; формування поваги до прав і свобод людини, нетерпимості до приниження її честі та гідності, фізичного або психологічного насильства, а також до дискримінації за будь-якими ознаками (Вовк, Філіпчук, Сотська, Семеног, & Соломаха, 2025, с. 141-142).

Л-ра: Вовк, М.П., Філіпчук, Н.О., Сотська, Г.І., Семеног, О.М., & Соломаха, С.О. (2025). Інновації у психолого-педагогічній підготовці майбутніх учителів у закладах фахової передвищої і вищої освіти: словник. Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України. Київ: Талком. Електронний ресурс.
<https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/744942>